60

kūryba
ir
analizė
1991

metmenys

metmenys

Jaunius Čemolonskas, Gėlės vėjuose 3, Žmonės bruzgynuose 4, Valtornų koncertas 5, Prie rožės 6, Kažkas nuo vagio nukabina švarką 7, Jei numirtum 8, Kambariai arba melarme pavlodare 9, Kambarys kuriame plaukioja valtys 10, Ne mes 11 * *Kostas Ostrauskas,* Riteris, šėtonas ir mirtis * *Tomas Sodeika, Arūnas Sverdiolas,* Gyvenimas kolboje ir tuoj po to 29 * *Enrika Striogaitė,* Sparnai 53, Šokis 54, Sėbrai sėdi po liepom kiekvieną šeštadienį 55, Vindikacija 56, Freska 57, Šventė 58, Nostalgija 59, Loterija 60, Valtis 61 * *Tomas Venclova,* Odi et amo 62 * *Audronė Barūnaitė Willeke,* Vydūno dramos: tautos gelbėjimo ritualas 68 * *Gintaras Patackas ir Vilius,* Homo armageddonicus 84 * *Aldona Veščiūnaitė,* Visa apylinkė gieda medžiais 93, Akyse švyti žuvies sidabras 95, Paveikslas sienoj 97, Nieks nenusakė 98, Dienos pažymėtos išvykimais 99, Pavakarės su Amadeo Modigliani 101 * *Kęstutis Girnius,* Politinis įsipareigojimas 102 * *Jurgis Blekaitis,* Iš mūsų teatro praeities, VI. Jaunųjų teatro ir Žilinsko eros pabaiga 135 * *Vytautas Kavolis,* Iš mažojo politinės retorikos žodynėlio 171 *

Kūrybos laisvė ir kolektyvinė sieloieška, *A. J. Greimas, Arūnas Sverdiolas, Kostas Ostrauskas, Rudolfas Baranikas* 177 * Poetinės linijos ir interpretaciniai klausimai, *Birutė Ciplijauskaitė* 186 *

Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo Biblioteka

Dailės darbai: Arūnas Bukauskas 47-52; Stasys Eidrigevičius 28; Henrieta Vepštienė 28, 134.

GĖLĖS VĖJUOSE

JAUNIUS ČEMOLONSKAS

žydėjo gėlės vėjuose ir vėjuose nuvyto
ir vijosi per miestą princą baltą grumas
žiūrėjo mirštantys pro langus alsiai švito
kalbėjo žodžiai burnoje aitrumas

nykus tarp mūsų praradimas rodės
prarasdami atgimsim žodžiuose žioruos
žarijų plėnys židiny žioruos ir žodis
dabar todėl mes klaidžiojam bet vos

ŽMONĖS BRUZGYNUOSE

romiųjų pleištas smelkiasi į girią
bruzgynuos žmonės geria alų
jų akys žvėrios žvėrys pasiklydę
tankmėj tankmėj ir mus uždaro

petardoms daužant stiklo tamsą
tamsos stiklai kur skaidrios griūtys
liūdni šventikai krinta blanksta
kas buvo! bet dabar rugpjūtis

kartus girtuoklis pjauna rugį
rugiagėlę už girios paregėjęs
romiųjų pleištas smelkiasi ir liūdi
bruzgynuos tyras valkata tvėrėjas

VALTORNŲ KONCERTAS

valtornų koncertas per lietų po liepom
išblizgintas varis ir pirštai virpą
maestro kišenėj hotornas nors vietom
prabyla jis pats bet ne taip ir ne tą

ką groja valtornos per lietų o liepos
o laiptai į dangų po trumpo lietaus
hotorno kišenėj maestro skylėtos
jo rankos ir akys bet veidas žmogaus

PRIE ROŽĖS

I

neišsemtas dar garsas valtornos
iš akių gedulingos procesijos
vandeninės lelijos ir urnos
duobkasiai vieniši be profesijos

į duobes kaip į lovas atsigula
prie krūtinių prispaudę rankas
nes valtorną kankina kaligula
o procesijos niekas neras

II

taip į rūką išeina tik anglas
prie dangaus lyg prie rožės palinksta
žalvarinis Kulautuvos angelas
ir tarp medžių tarp vandenio dingsta

KAŽKAS NUO VAGIO NUKABINA ŠVARKĄ

pripilk tavernos tarne taurę jodo
atėjusiam iš dykumos tauriam idalgui
nes jam tik jūros kvapas kelią rodo
ir aitrios žolės ošiant dalgiui

prie miesto vartų kada sargas serga
ir nėr strėlės įsmigusios į sieną
kažkas nuo vagio nukabina švarką
ir išgriebia iš vandenio purieną

JEI NUMIRTUM

ilgos vinys tarpupirščiuos turimos
vakarais tai ne vinys o parkeriai
ir poemos kaip ugnys jau kuriamos
jei numirtum tu parke jei

ant žolės tu numirtum ir mirdamas
pažiūrėtum pro rūką į vakarą
tai nuo medžių vanduo atsiskirdamas
iš akių išbaidytų tau sakalą

KAMBARIAI ARBA MELARME PAVLODARE

tuose kambariuose man gera
kur šviečia lempos gelianti gėlė
ir keikia savo miestą pavlodarą
kampe prisėdęs pailsėti melarme

o jie jau kortomis jau kortomis ir rodos
negera man tuose kambariuose
kur šviečia lempos it negyvos odos
senų veidų nes esam mes juose

KAMBARYS KURIAME PLAUKIOJA VALTYS

tas vėjas jei tu klausi plaukiant valtims
tas kambarys kur sėdint į duris
atgręžtą nugarą šviesa nubaltins
žvaigždės žalios trapi akmens žuvis

po kojom kai nukris ir liausis lietūs
kai akys ak tos akys ir magės
stovėt ant tilto bet riedės karietos
ir gulsime pavargę ant žolės

akmens o ant rudens padėsim galvas
o valtys taip ir plauks ligi mirties
klausysimės kaip vėjas medžiuos kalba
ne vėjas mes bet kas gi patikės

NE MES

mes iriamės atšalusiu asfaltu į marias
nors mums nepalankus aikštingas marių vėjas
bet kas ten nusiirs jeigu ne mes
o gal kas nors nueis ir taip pavargs nuėjęs

kad mes vis tiek turėsime ten nusiirti
ir rūką kaulus geliantį iškęsti
ir tą pavargusį į valtį pasiimti
ir iriantis atgal nuskęsti

Albrecht Dürer, "Ritter, Tod und Teufel" (vario raižinys, 1513)

RITERIS, ŠĖTONAS IR MIRTIS

KOSTAS OSTRAUSKAS

Cast a cold eye
On life, on death.
Horseman, pass by!

W.B. Yeats

I

Viduramžiai.

Per girią joja RITERIS — keliauja į Kryžiaus žygį. Iš paskos bėga šuo.

Jau leidžias saulė.

RITERIS apsidairo.

RITERIS. Atrodo, kartą jau čia buvau. Prisiekiu Panele Švenčiausiąja: ta pati vieta. Nejaugi ratu keliauju?

Nulipa nuo žirgo.

RITERIS. Paklydau. Užmegzta lyg šunmazgis, kurio net ir kalaviju neperkirsi.

Pažvelgia į šunį.

RITERIS. Gal tu, šuneli, žinai kelią iš šito tankumyno? Ne? Kodėl tu tik seki, o ne vedi? Juk paklydęs esu aklas. Vesk mane keliu tikruoju.

Šuo suunkščia.

RITERIS. Negali? Tai ko prisiplakei? Nebūtumei šuo.

Šuo vėl suunkščia.

RITERIS. Na, na — nebūk toksai jautrus.

RITERIS pažvelgia į medžių viršūnes.

RITERIS. Kodėl, o Viešpatie, kodėl man galvą susukai? Kodėl man kelią iš po kojų atėmei?

Staiga šuo ima baisiai urgzti ir loti.

RITERIS. Juk aš, Viešpatie, už Tavo Sūnaus karstą Šventojoj žemėj kautis, išplėšt jį iš netikėlių nasrų keliauju.

Šuo draskosi tartum patrakęs — — —

Tarsi iš nieko pasirodo ŠĖTONAS.

ŠĖTONAS. Be reikalo, šaunusis Riteri.

ŠĖTONAS kilsteli pirštą — ir šuo nuščiūva pabrukęs uodegą.

ŠĖTONAS. Visai be reikalo.

RITERIS pažvelgia į ŠĖTONĄ.

RITERIS. Ir vėl tu?
ŠĖTONAS. Aš. Malonu, kad atsimeni.
RITERIS. Kas gali tave, kartą sutikęs, užmiršti.
ŠĖTONAS. Džiaugiuos.
RITERIS. Ir tu man iš paskos?

ŠĖTONAS patapšnoja šunį.

ŠĖTONAS. Esu tau ištikimas kaip šuo, kilnusis Riteri. O norėčiau, — ach, kaip norėčiau, — kad ne aš, o tu man eitum iš paskos.

RITERIS. Neabejoju. Užuot malęs liežuviu, sakyk tiesiai, ko šį kartą nori.

ŠĖTONAS. To paties, kaip visada — atvest tave į tiesų kelią.

RITERIS nusikvatoja.

ŠĖTONAS. Ypač dabar, kai paklydai.

RITERIS. Man reikia kelio, o ne šunkelio.

ŠĖTONAS. Šunkelio? *(Vėl patapšnojęs šuniui per sprandą)* Žiūrėk, net keturkojis užsigavo.

RITERIS. Jau anksčiau pastebėjau, kad jis pernelyg jautrus.

ŠĖTONAS. Kiekvienas kelias vertas žengti, kurs išveda paklydusį.

RITERIS. Bet kur jis nuveda?

ŠĖTONAS. Pirma išeik, paskui dairykis.

RITERIS. O jeigu bus per vėlu?

ŠĖTONAS. Geriau vėliau negu niekad.

Tyla.

RITERIS. Ko įsisiurbei lyg erkė?

ŠĖTONAS. Esi vertas mano kantrybės ir užsispyrimo.

RITERIS. Nesu vertas ašen, Pone, tokią didžią gaut malonę.

ŠĖTONAS. Joks nuopelnas sugundyt paleistuvį, tačiau išvest iš kelio šventąjį, — a! . .

RITERIS. Gundyk mane, Šėtone, supurtyk visas mano silpnybes ir negalias, — o jų, prisipažįstu, turiu aibes. . .

ŠĖTONAS. Nebūk toksai kuklus.

RITERIS. . . . — tačiau — meldžiu. . .

ŠĖTONAS. Tiktai jau be maldos!

RITERIS. . . . — nesišaipyk: greičiau aš paleistuvis, o ne šventasis.

ŠĖTONAS. Taip, taip, žinau: visur tu nuodėmę matai. O kas ta nuodėmė? Blogiausiu atveju tiktai klaida, kurią žmogus, jei nori, galėtų apgailestauti arba bent nekartoti. O jeigu iš tiesų tu paleistuvis, dar geriau: paleistuviui lengviau tapt šventuoju negu doram.

RITERIS. Nevartyk liežuvio: nesu šventasis — ir nebūsiu.

ŠĖTONAS. Bet argi nenorėtum būti?

RITERIS. Jeigu manai, jog aš puikybei pasiduosiu. . .

ŠĖTONAS. Ar ne geriau puikybė, negu menkysta?

RITERIS. . . . — klysti tobulai: norėt gal ir norėčiau, bet žinau puikiai, — per daug gerai save pažįstu, — kad negaliu.

ŠĖTONAS. Savęs, žmogau, tu niekad nepažįsti.

RITERIS. Kaip Viešpats Dievas mato. . .

ŠĖTONAS. Jis aklas — nieko jis nemato.

RITERIS. . . . — negaliu.

ŠĖTONAS. Tarp noro ir sugebėjimo mažesnis skirtumas, negu tau, Riteri, atrodo.

RITERIS. Jei būtumei teisus, aš ne tik būčiau nepametęs kelio, bet jau ir Kristaus karstą išvadavęs.

ŠĖTONAS. Neminėk jo vardo! Mano akivaizdoje — niekada!

RITERIS. Kas per jautrumas. *(Paglostęs šunį)* Kaip šuns. — Gana šnekų. Tu gali malti liežuviu, kiek nori, o aš turiu keliauti.

Užšoka ant žirgo.

RITERIS. Sakyk, į kurią pusę trauksime, šuneli? Kur Žemė šventoji?

ŠĖTONAS. Ten, kur ji yra.

RITERIS. Jeigu ne man, Viešpatie. . .

ŠĖTONAS. Palik tu jį ramybėj.

RITERIS. . . .tai bent štai keturkojui parodyk kelią.

ŠĖTONAS. Taigi, parodyk.

Staiga šuo suloja, pavizgina uodega ir metasi į priekį.

RITERIS. Eime?

Šuo atsisuka ir vėl suloja.

RITERIS. Stebuklas!
ŠĖTONAS. Stebuklų baigėsi gadynė. . .

ŠĖTONAS griebia šunį už gerklės, — šisai sustaugia gailiai, — ir trenkia į medį.

ŠĖTONAS. . . . — nusibaigė ir šuo.

Tyla.

RITERIS. Toks šuns likimas.
ŠĖTONAS. O Riterio?
RITERIS. Riterio? Jis kelią vėl žino, — ir to užtenka.
ŠĖTONAS. Cha! O iš kur esi tikras, kad vėl nepasiklysi?
RITERIS. Tebetikiu stebuklu.
ŠĖTONAS. Nebūtumei žmogus.
RITERIS. Esu ir liksiu.
ŠĖTONAS. Ką gi, keliauk ir klaidžiok — kaip žmogus.

II

RITERIS tebekeliauja.

Iš paskos — ŠĖTONAS.

Jau beveik sutemo.

RITERIS. A! Štai! Laukai! Erdvė!
ŠĖTONAS. Ne — tiktai skýnimas.
RITERIS. Skynimas?
ŠĖTONAS. O toliau vėl giria — gili, tanki ir klaidi.
RITERIS. Netikiu!

RITERIS nušoka nuo žirgo ir nubėga.

ŠĖTONAS. Kodėl, žmogau, man netiki net ir tada, kai aš tau tiesą sakau?

RITERIS grįžta.

ŠĖTONAS. Na?

RITERIS. Skynimas. Tik skynimas.

ŠĖTONAS. O toliau — kaip sakiau: vėl gili, tanki ir klaidi giria.

RITERIS parpuola ant kelių.

RITERIS. Kodėl, Viešpatie, davei man viltį ir vėl atėmei?

ŠĖTONAS. Jis davė — jis gali ir atimti. Tas tavo Viešpats, atrodo, tik tokius niekus ir dalina: viltis, — jeigu dar nežinai, — kvailių motina.

RITERIS. Kvailas tas, kurs šitaip kalba: be vilties nėra gyvenimo.

ŠĖTONAS. Tiek tu, Riteri, težinai, kas yra gyvenimas.

RITERIS. Ne tau, pragaro gaivale, aiškinti man gyvenimo esmę ir prasmę. Šalin! Užsičiaupk ir tylėk! O aš pailsėsiu — pavargau.

ŠĖTONAS. Atsižadėk savo kelionės — ir pailsėsi kaip pridera.

RITERIS. Niekada! Toks poilsis man būtų mirtis.

ŠĖTONAS. Neminėk jos vardo be reikalo — ko gero, ateis.

RITERIS. Teateina, — paklydęs ir praradęs viltį, mielai ją pasitiksiu.

ŠĖTONAS. Kur ne: jeigu jinai tikrai ateitų, kitaip šnekėtum.

RITERIS. Kalbėk už save.

RITERIS atsigula ir užmiega.

Sutemsta.

ŠĖTONAS. Miegok, naivusis Riteri, miegok be poilsio. Ir sapnuok. Sapnuok suktai ir apgaulingai. *(Nusijuokia)* O aš budėsiu — kaip šuo.

Riterio sapnas
Muscipula diaboli

Prie varstoto darbuojas RITERIS — dailidė.

RITERIS. Golgotos kryžius buvo mūsų Viešpaties pelėkautai, o jo mirtis — masalas, kuriuo Šėtonas susigundė ir įstrigo.

ŠĖTONAS. A, štai ką mūsų Riteris sapnuoja: „Muscipula diaboli"? „Šėtono pelėkautus"? O! Angelai pragaro! Kaip išmoninga!

RITERIS. Aš tave, velnio sėkla, bematant kaip Kristus mirtį nugalėsiu!

ŠĖTONAS. Mūsų Riteris tikrai sapnuoja — tik sapnuose, deja, jis puola į puikybę.

RITERIS. Sukalsiu tau tokius pelėkautus, kurių ir pragaro vartai nenugalės!

ŠĖTONAS. Sapnai! Sapnai! Vien tik sapnai! Tavo pelėkautais, žmogeli, net ir stipena pelė nesusigundys.

ŠĖTONAS išsitraukia už uodegos pelę iš kišenės, kyšteli tebesapnuojančiam RITERIUI panosėn — — —

ŠĖTONAS. Gana sapnuot!

RITERIS. Pelė!

ŠĖTONAS. Džiaukis, kad ne žiurkė.

— — — ir sviedžia pelę žirgui po kojom.

Žirgas sužvengia negirdėtu balsu, šoka piestu — — —

ŠĖTONAS. Apokalipsė!

— — —puola šuoliais į šalį ir dingsta girios tankumyne.

RITERIS pašoka iš sapno išgąstyje, visas drebėdamas —

RITERIS. Žirgą! Laikykit mano žirgą! . .

ŠĖTONAS. Tavo žirgo jau niekas nesulaikys.

RITERIS. Dangau! Kas riteris be žirgo!

ŠĖTONAS. O kas žirgas be riterio? Tiktai kuinas.

RITERIS. Teliko man tik kalavijas, kursai neturi už ką kautis, o Šventoji žemė laukia.

ŠĖTONAS. Ir nesulaukia, o tavo kalavijas, Riteri, rūdija makštyse.

RITERIS. Kodėl mane apleidai, Viešpatie, kodėl apleidai?

ŠĖTONAS. Visur jis nesuspėja.

RITERIS. Aiman! Aš jau nebe riteris — tiktai šešėlis — be kelio, tikslo ir be gyvenimo prasmės.

ŠĖTONAS. Prisiekiu. . .

RITERIS. Tu prisieki?

ŠĖTONAS. . . . — aš tau galiu grąžint ir tavo eiklų žirgą, ir riterio pentiną — atvert gyvenimą, kokio dar nepatyrei, sapnuote nesapnavai.

RITERIS. Atstok. Žinau, gerai žinau, kokį gyvenimą žadi — tai būtų mano pražūtis. Šalin, piktoji dvasia!

RITERIS persižegnoja.

ŠĖTONAS. Nesiskėtriok, pilkasis riterio šešėli, kryžiaus ženklu, neišsigink manęs, — aš tiktai vienas tavęs neišsižadėjau, kokia dvasia — piktoji ar gera — bebūčiau. Be manęs esi tu vienas. Vienui vienas.

RITERIS. Esu, kas iš tiesų esu, tada, tiktai tada, kai esu vienas, — taip, vienui vienas, — kada esu tiktai su savimi. Esu.

Ilga tyla.

Iš po debesų išnyra mėnulis — tarsi dalgis delčia.

Iš tolo per skynimą ateina MIRTIS. Sustoja ir pamoja ranka.

ŠĖTONAS pažvelgia kreiva akim.

MIRTIS artėja — lyg kažkas šlama — ir pagaliau prieina prie RITERIO.

ŠĖTONAS. Ko tau čia reikia?

MIRTIS. Kaip tu manai? — Netikėk jam, šaunusis Riteri, — nesi vienas niekada. Netikėk taipgi ir sau pačiam, — nesi vienas net ir tada, kai esi tiktai su savimi. Dar aš esu. Visur ir visada.

RITERIS. Giltinė, jeigu neklystu?

MIRTIS. Kurgi klysi paklydęs.

ŠĖTONAS. Štai ir prisišaukei.

MIRTIS. Tiktai meldžiu. . .

ŠĖTONAS. Ir tu meldi?

MIRTIS. . . . — ne giltinė, o mirtis.

ŠĖTONAS. Irgi, matai, jautri.

RITERIS. Man vis tiek, — *(Žvilgterėjęs į ŠĖTONĄ)* tas pats velnias.

Tyla.

ŠĖTONAS. Atrodo, pavargus.

MIRTIS. Šiek tiek.

RITERIS. Pavargusi mirtis?

MIRTIS. Šį kartą teko daugiau pasidarbuoti, negu esu įpratus. Marą sėjau.

ŠĖTONAS. Kas pasėjo žalią rūtą, o kas juodą marą.

MIRTIS. O kur tu buvai?

ŠĖTONAS. Kitur buvau užsiėmęs.

RITERIS. Ne kitur, o čia. Ir ne buvai, o esi.

MIRTIS. Prie Riterio pristojai?

ŠĖTONAS. Pristojau? Ar negalėtum mandagiau?

RITERIS. Ir tu jautrus?

ŠĖTONAS. Jautresnis, negu jūs, žmonės, galvojat. Kiekvienas turime savo silpnybę.

MIRTIS. Ačiū Dievui: kitaip būtume visai nepakenčiami. — Atrodo, jisai spyriuojas?

ŠĖTONAS. Dažnas pradžioje narsus ir užsispyręs. O paskui praskysta ir pasiduoda.

RITERIS. Nei neketinu.

ŠĖTONAS. Arba parsiduoda.
RITERIS. Aš ne kekšė — už jokią kainą.
ŠĖTONAS. Tiktai kantrybės reikia. Ir išmonės.
RITERIS. Šį kartą tau nei vienos, nei kitos neužteks.
MIRTIS. Kietas riešutas.
ŠĖTONAS. Perkąsiu. Mano dantys — geležiniai.
RITERIS. Kaip ir mano tikėjimas.
MIRTIS. Atrodo, jis žino, ką šneka.
ŠĖTONAS. Gal ir žino, bet neišmano, ką kalba. Ne vieną tokį žinovą esu sutikęs. O kai papurčiau, visi tikėjimai ir įsitikinimai išdulkėjo.
MIRTIS. Galbūt. Bet šį kartą, brolau, jau per vėlu.
ŠĖTONAS. Man niekad ne vėlu.
MIRTIS. Kol aš neateinu.

MIRTIS išsiima smėlio laikrodį, padeda sau ant delno ir ištiesia ranką RITERIUI.

MIRTIS. Jau laikas.
RITERIS. Laikas?

Tyla.

ŠĖTONAS. Palauk.
MIRTIS. Laikas nelaukia.
ŠĖTONAS. Nieks nedega.
MIRTIS *(šyptelėjus).* Net ir pragaras užgeso? Sakai, pirma norėtum tu su juo susidoroti?
ŠĖTONAS. Būtų ne pro šalį.
MIRTIS. Neabejoju. Tačiau, deja, kartoju: per vėlu.

MIRTIS vėl ištiesia RITERIUI ranką. Ant delno — smėlio laikrodis.

Tyla.

Staiga — — —

ŠĖTONAS. Dar ne!

ŠĖTONAS griebia RITERIO kalaviją ir užsimoja kirsti per smėlio laikrodį — — —

ŠĖTONAS. Aš tavo laikrodį tuoj sustabdysiu!

— — — tačiau MIRTIS kilsteli ranką — ir nematoma jėga parbloškia ŠĖTONĄ ant žemės.

ŠĖTONAS. O! Prakeikimas!

MIRTIS. Šiuos reikalus aš nusprendžiu. — Džiūgauk, kilnusis Riteri: tavo pagundoms atėjo galas.

RITERIS. Garbė Viešpačiui.

MIRTIS. Jau muša tavo valanda.

RITERIS. Aš nieko negirdžiu.

ŠĖTONAS. Girdi? Jis nieko negirdi.

MIRTIS. Kraukis daiktus.

RITERIS. Aš nieko neturiu. Esu kaip stoviu. Tik riterio garbė.

ŠĖTONAS. Tuščia.

MIRTIS. Tavo žygiai, šaunusis Riteri, jau baigėsi.

Tyla.

RITERIS. Tada užbaik ir mano dienas.

MIRTIS pažvelgia nustebusi į RITERĮ.

MIRTIS. Ar iš tiesų girdžiu, ką girdžiu?

ŠĖTONAS. Tikrai neapkurtai.

RITERIS. Užbaik ir palaidok.

MIRTIS. Tu pats prašai?

RITERIS. Kaip mane gyvą matai. Maldauju.

ŠĖTONAS. Girdi? Riteris maldaute maldauja.

RITERIS. Eime, Mirtie saldžioji.

MIRTIS. Saldžioji?

ŠĖTONAS. Ak, saldi kaip uoga.

RITERIS. Eime! *(Ištieseęs MIRČIAI ranką)* Štai mano ranka. Skubėkim!

ŠĖTONAS. Nejaugi negirdi? Jis šaukiasi tavęs! Į glėbį puola! Pasigailėk.

MIRTIS stovi apstulbus.

MIRTIS *(žvilgterėjus skersom į RITERĮ).* Matyt, kai užpakalis mėšlo pilnas, galva kliedėti ima.

ŠĖTONAS. Kažin. Atrodo, kaip tik tada galvoj nušvinta. *(Nusikvatojęs)* Regis, mūsų Riteris šį kartą tikrai žino, ką šneka.

Tyla.

MIRTIS žiūri ilgai į RITERĮ.

MIRTIS. Sakai, nori kuo greičiau užbaigti savo dienas?

RITERIS. Kiekviena akimirka skaudi.

MIRTIS. Pats puoli man į glėbį?

ŠĖTONAS. Aistringai.

Vėl tyla.

ŠĖTONAS žiūri į MIRTĮ.

MIRTIS. Ką gi, jei šitaip, palūkėsim.

MIRTIS apverčia smėlio laikrodį.
ŠĖTONAS nusišypso.

RITERIS. Ne, ne! Nėra ko laukti!

MIRTIS. Jisai teisus: nieks nedega.

ŠĖTONAS. Aš visada teisus.

RITERIS. Tai kada? Kada mane pasiimsi?

MIRTIS žvilgteri į smėlio laikrodį.

MIRTIS. Pažiūrėsim.

RITERIS *(primygtinai).* Kada?

MIRTIS. Tada.

ŠĖTONAS nusikvatoja.

ŠĖTONAS. Kaip Dievas duos, kaip gerasis Dievulis duos. Tačiau, — *(Pauzė)*, — tačiau jei nori, gali reikalus paskubinti, gali Viešpačiui užbėgti už akių.

RITERIS pažvelgia į ŠĖTONĄ. MIRTIS šypteli.

RITERIS. Galiu?
MIRTIS. Nejaugi?
RITERIS. Kaip?
MIRTIS. Iš tiesų: kaip?

ŠĖTONAS paduoda RITERIUI jo kalaviją.

ŠĖTONAS. Štai tavo ištikimas, tavo šveitrusis kalavijas. Durk sau į širdį, smeik į vidurius, patrauk per gerklę, — skonio reikalas, — ir bus išganyta tavo siela.

Tyla.

MIRTIS. Čia tavo pelėkautai?
RITERIS. Savižudybė?
ŠĖTONAS. Garbinga išeitis. Riteriška. Ir — mirtis saldžioji. Kaip uoga.

MIRTIS šypsosi.

Tyla.

RITERIS kilsteli kalaviją.

ŠĖTONAS. Ko lauki? Smeik! Durk!

RITERIS stovi tarsi suakmenėjęs.
MIRTIS tebesišypso.

Ilga tyla.

RITERIS. Negaliu.

ŠĖTONAS *(išvertęs akis).* Negali?
RITERIS. Neturiu drąsos.
ŠĖTONAS. O kam jos reikia?
RITERIS. Bijau.
ŠĖTONAS. Bijai?
MIRTIS. Timeo, ergo sum.
RITERIS. Bijau, tad esu? Tada geriau nebūti.
ŠĖTONAS. E, nebūk toks skrupulingas.
MIRTIS *(šypsodamasi).* Iš tiesų: nesismulkink.
RITERIS. Negaliu! — ak! Viešpatie! — negaliu! . .
ŠĖTONAS. Padėk jam, Viešpatie, padėk!

RITERIS parpuola ant kelių.
MIRTIS nusijuokia.

ŠĖTONAS. O! Prasmek! Ir vėl tu man pastojai kelią.
MIRTIS. Deja, net ir savižudybėje žmogus manęs išvengt negali.

Staiga RITERIS pakyla, įbruka ŠĖTONUI į ranką kalaviją ir atsiklaupia.

RITERIS. Tu kirsk! Durk! Persmeik mane kaip nekrikštą ir nutrenk į amžinybę!
ŠĖTONAS *(atatupstas).* Aš?
MIRTIS *(su šypsena).* O kodėl ne?
ŠĖTONAS. Bijok Dievo!
MIRTIS. Bijok Dievo?

MIRTIS nusikvatoja.

RITERIS. Meldžiu! Pasigailėk!
MIRTIS. Ko lauki? Durk jam į širdį, smeik į vidurius, patrauk per gerklę, — skonio reikalas, — ir išganyta bus jo siela.
ŠĖTONAS. Žmogau! Ar tu nesupranti, ar tavo užpakalis tikrai tiek mėšlo pilnas, kad šitaip galva klieda?

MIRTIS kvatoja net susirietus.

RITERIS. Pasigailėkit! Negaliu gyventi be tikslo ir be prasmės.

MIRTIS. Vėl negali?

Tyla.

MIRTIS ir ŠĖTONAS susižvalgo.

MIRTIS. Atrodo, jis tikrai negali.

ŠĖTONAS. Taip atrodo.

MIRTIS. Deja, tai tavo bėda — ne mūsų.

ŠĖTONAS. Tikrai ne mūsų.

Tyla.

MIRTIS. Tačiau užtikrinam: tebesi mūsų akies vyzdy. Mudviem abiem žmogus rūpi.

ŠĖTONAS. Tik kiekvienam kitaip.

MIRTIS. Abiem savaip. Tad dar pasimatysim. Tiesą sakant, manęs tu, — nori ar nenori, — neišvengsi.

ŠĖTONAS. Pasistengsiu ir aš tavęs, — nors ir nenori, — neužmiršti. Nenusimink.

ŠĖTONAS ir MIRTIS nusisuka nuo RITERIO. MIRTIS pažvelgia į danguje kybančią delčią ir žiūri į ją tarytum užkerėta.

Tyla.

ŠĖTONAS. Delčia apžavėjo?

MIRTIS. Nuostabiausias vaizdas universe.

ŠĖTONAS. Dalgį primena?

MIRTIS šypteli.

MIRTIS. Ten viskas mirę. Negyva. Amžina tyla. Rojus.

ŠĖTONAS. Neapkenčiu tylos. Ji nervina.

MIRTIS. Žinau: tavo jautrią ausį kutena dantų griežimas. Prakeiksmai.

RITERIS *(susiėmęs galvą).* O! Staugianti audra makaulėj!

ŠĖTONAS. Taip, tai mano rojus.

RITERIS. O! Bedugnė nevilties gelmė!

MIRTIS ir ŠĖTONAS žvilgteri abejingai į RITERĮ.

RITERIS. Šėtone! Sugundyk mane!

ŠĖTONAS nereaguoja.

RITERIS. Mirtie! Pasiimk mane!

MIRTIS nereaguoja.

MIRTIS ir ŠĖTONAS dar kartą pažvelgia į RITERĮ — beveik su panieka — ir nueina mėnesienoje per skynimą.

RITERIS. Jeruzale, Jeruzale!
O! Žeme šventoji!

RITERIS sėdi užsikniaubęs vienas, vienui vienas — prieš nežinią, prieš nieką. . .

1990

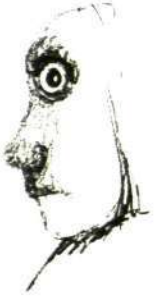

GYVENIMAS KOLBOJE IR TUOJ PO TO

TOMAS SODEIKA, ARŪNAS SVERDIOLAS

Susidūrus su mūsuose seniai neregėtu ir staiga nepaprastai suaktualėjusiu uždaviniu svarstyti visuomenės projektą, verta iškelti paruošiamąjį klausimą: koks yra realios, esamos mąstysenos apie visuomenę kontekstas, kuriame bet koks visuomenės projektas šiandien atsiduria? Nepastebėjus šio konteksto ar į jį neatsižvelgus, kiekvienas projektas lieka atsajus ir „ne apie mus byloja".

Norime šitai pripažinti ar nenorime, vienas svarbiausiųjų mūsų post-totalitarinės visuomenės sąmonę formavusių veiksnių yra marksizmas-leninizmas, veikęs ją dvejopai: kaip monopolinė valstybinė doktrina ir svarbiausia — kaip pačios visuomenės konstitutyvinis principas.

1. Salto vitale — salto mortale

Nagrinėdami bet kokį socialinį reiškinį (o juo labiau visuomenės gyvenimą apskritai) susiduriame su dvejopo pobūdžio ryšiais. Žmonių veikseną ir mąstyseną sąlygoja materialiniai *interesai.* Žmogus negali gyventi, neturėdamas maisto, drabužių, pastogės. Iš šių elementarių poreikių išsirutulioja tai, ką galima sąlygiškai pavadinti *socialine fizika* — materialinių interesų kauzaliniais ryšiais susaistyta visuomeninės tikrovės plotmė. Antra vertus, beveik kiekvie-

nas žmogaus poelgis yra nukreiptas į tam tikrą tikslą, tiesiogiai ar netiesiogiai priklausantį nuo vienokio ar kitokio *idealo*, vertybinės orientacijos. Tuo būdu išryškėja kita visuomenės gyvenimo plotmė, kuri peržengia visuomenės materialios, fizinės būties ribas ir kurią, kaip tik dėl to, galima sąlygiškai pavadinti *socialine metafizika*. Visuomenės gyvenimas vyksta dviejose plotmėse: interesų kauzalinių ryšių sąlygotoje socialinės fizikos plotmėje ir vertybinių orientacijų sąlygotoje, teleologiškai sutvarkytoje socialinės metafizikos plotmėje.

Marksistinė socialinė teorija iškyla kaip antimetafizinės programos variantas. Savo didžiausiu teoriniu pasiekimu marksizmo klasikai laikė sukūrimą materialistinės istorijos sampratos, leidžiančios pažvelgti į visuomenės raidą, kuri šioje filosofijoje sutampa su būtimi, kaip į objektyvų, nuo žmonių valios nepriklausančių priežasčių sąlygotą procesą. „Kaip Darvinas atrado organinio pasaulio vystymosi dėsnį, — rašė F. Engelsas, — taip Marksas atrado žmogaus istorijos vystymosi dėsnį: tą iki šiol ideologiniais sluoksniais pridengtą paprastą faktą, kad žmonės turi visų pirma valgyti, gerti, turėti pastogę ir apsivilkti ir tik po to galės užsiiminėti politika, mokslu, menu, religija ir t.t." (Marksas K., Engelsas F., *Rinktiniai raštai dviem tomais*, t. 2, Vilnius, 1950, p. 149). Visas kitas „idealistines" visuomenės raidą ar būtį aiškinančias koncepcijas materialistinė istorijos samprata vertino kaip ideologijas, kurios sąmoningai ar nesąmoningai, naiviai ar ciniškai pateikia iškreiptą socialinės tikrovės vaizdą. Anot marksistų, šios ideologijos žmogaus veiklos pagrindų ieško (arba juos slepia — čia šios priešybės sutampa) dorovinių, religinių, politinių ir kitokių idealų srityje. Tuo tarpu materialistinė arba mokslinė visuomenės samprata tikruoju žmogaus veiklos pagrindu laiko ne „idealias skatinamąsias jėgas", o „šių idealiųjų skatinamųjų jėgų varomąsias priežastis" (Engelsas), stengiasi „už bet kokių dorovinių, religinių, politinių, socialinių frazių, pareiškimų, pažadų susekti vienų

ar kitų klasių interesus" (Leninas) ir kaip taisyklė jai tai pavyksta. Kitaip sakant, jei kalbama apie kokią nors socialiniu požiūriu reikšmingą mintį, koncepciją ar idėją, tuojau pat ieškoma už jos slypinčių interesų, klausiama — „kam tai naudinga?".

Apskritai klausimas *cui bono* nėra kažkas visiškai nauja ir neregėta. Jis priklauso tradiciniam europinės kultūros konceptualiniam arsenalui. Nauja yra tai, kad ši įtarumo technika, iki šiol taikyta lokaliai ir empiriškai, kaip nusikaltėlio ieškojimo („susekimo", sako Leninas) priemonė, dabar tampa universali ir apriorinė: ja remdamasis, visuomeninės tikrovės teisėjas suseka, (o paskui nuteisia ir nubaudžia) ne tik nusikaltėlį, bet ir kiekvieną įtariamąjį. O įtariami yra visi. Šis teismas remiasi kaltumo prezumpcija. Ši įtarumo technika leidžia teoretikui-teisėjui ypatingu būdu aiškinti ir vertinti bet kokią socialiniu požiūriu reikšmingą vertybę ar tiesą, bet kokį visuomenėje veikiantį ar apie visuomenę mąstantį asmenį, grupę, klasę ar net epochą. Smulkaus prekybininko nepasitikėjimas klientų kalbomis apie save tampa pavyzdžiu teoretikui, nagrinėjančiam visuomenės gyvenimą: „nors kasdieniniame gyvenime net kiekvienas *shopkeeper* puikiai sugeba atskirti tai, kuo žmogus dedasi, nuo to, kas jis iš tikrųjų yra, mūsų istoriografija dar nepasiekė šio trivialaus pažinimo. Ji tiki kiekvienos epochos žodžiais, tiki tuo, ką ši apie save besakytų ir bejsivaizduotų" (Marksas K., Engelsas F., *Vokiečių ideologija,* Vilnius, 1974, p. 42).

Kas gi atsitinka, kai įtarumas šitaip universalizuojamas, o tiesos ir vertybės redukuojamos į interesus? Atsakymas atrodo aiškus. Interesai, kaip socialinės fizikos elementas, yra žymiai lengviau apčiuopiami ir fiksuojami objektyviais terminais negu socialinės metafizikos plotmėje besiskleidžiantys idealai. Interesų analize pagrįsta visuomenės teorija įgyja apibrėžtumo ir konkretumo, priartėja prie gamtos moksluose taikomų racionalumo kriterijų ir tuo būdu pagal jos

kūrėjų sumanymą, tampa pirmąja ne metafizine, *moksline* visuomenės teorija.

Tačiau svarbiausia kas kita. Marksistai laikosi Bacono orientacijos: pažinti objektą, reiškia jį apvaldyti. Visuomenės gyvenimą valdančių dėsnių *žinojimas* turi tapti *jėga* galinčia aktyviai pertvarkyti šį gyvenimą. Gretindami materialistinę istorijos sampratą su gamtos mokslų teorijomis, jos autoriai buvo įsitikinę, kad žinodami visuomenės raidos dėsnius jie sugebės sukurti ir atitinkamą socialinę technologiją, leidžiančią suteikti visuomenei pageidaujamą pavidalą. Vladimiras Leninas rašė: „Engelsas aiškiai taiko ‚saltovitalinį' metodą filosofijoje, t.y. daro šuolį nuo teorijos į praktiką" (*Raštai*, t. 14, p. 174). Materialistinis požiūris į visuomenę yra „saltovitalinis", t.y. jis leidžia pereiti nuo teorijos prie praktikos: žinant materialinių interesų, kurie slepiasi „už bet kokių frazių", t.y. už bet kokio vertybinio diskurso ir kurie „iš tikrųjų" formuojasi visuomeninės gamybos procese, dėsningumas, galima šiuos interesus kontroliuoti, reguliuoti ir koordinuoti, tuo būdu visuomenę patobulinant.

Nėra reikalo aiškinti, kad kaip tik šis teorinės praktinės akrobatikos numeris žymiu mastu nulėmė tą būklę, kurioje esame atsidūrę. Marksistinė visuomenės teorija buvo pritaikyta praktiškai: buvo atliktas neregėto masto eksperimentas, pagal reduktyvinės, antimetafizinės socialinės teorijos receptą sukuriant sociumą.

2. In vitro

Apskritai imant, tokiais pagrindais sutvarkytoje visuomenėje socialinės metafizikos neturėtų būti. Senojoje, klasikinėje visuomenėje idealai atlieka reguliatyvinę funkciją: žmogui jie suteikia galimybę įsisąmoninti savo veiklos tikslus, o žmonių bendrabūviui užtikrina pastovumą. Remiantis idealais darosi įmanomas, be kita ko, žmonių pasitikėjimas vienų kitais. Kai socialinė metafizika paskelbiama ideologija, kitaip sakant — demaskuojama kaip iliuzija ar klasta, galima

pereiti prie „tikrų" dalykų. Moksliškai tvarkomos visuomenės pastovumas užtikrinamas fizinėmis priemonėmis. Koncentracijos stovykloje nėra reikalo aiškinti ir įrodinėti, kad tas ar kitas įsakymas yra teisingas; tvarka remiasi jėga ir baime. Tai, galima sakyti, tiktai socialinės fizikos principais pagrįstos visuomenės modelis. Jos pastovumą užtikrinant, visuomenės sąmonė nevaidina jokio vaidmens. Metafizinė idealų sritis šioje fizinėje visuomenėje yra redukuota į interesų sritį.

Socialinės metafizikos elementai, idealai yra esmiškai universalūs, socialinės fizikos elementai, interesai — esmiškai partikuliarūs. Moksliškai sutvarkytos visuomenės narių partikuliarius interesus reikia derinti. Tai atlieka socialinis technologas — instancijos, savo leidimais ir draudimais suteikiančios visuomenei pastovią ir vieningą struktūrą. Visuomenėje, sutvarkytoje moksliškai nėra būtinas, pavyzdžiui, pasitikėjimas, jai visiškai pakanka moksline teorija ginkluoto ir atitinkamai sukonstruotomis poveikio priemonėmis disponuojančio socialinio techniko palaikomos partikuliarių interesų (kurie, beje, taip pat yra ne subjektų išdėstyti, bet „tikrieji", moksliškai nustatyti) pusiausvyros.

Metafizika, formuojanti vertybių sistemas ir konceptualizuojanti idealus, tokios visuomenės funkcionavimui ne tik nereikalinga, bet, kaip vėliau pamatysime, net pavojinga. Vis dėlto visiškai sunaikinti metafizikos neįmanoma. Ji, Kanto žodžiais, visuomet „egzistuoja jei ne kaip mokslas (t.y. ne kaip sisteminga visuma), tai vis dėlto kaip natūralus polinkis". Žmogus yra metafizinė būtybė, netelpanti fizinėje materialinių interesų plotmėje ir siekianti idealų. Žmogaus prigimtyje glūdi laisvės siekimo, solidarumo, herojizmo, pasiaukojimo užuomazgos. Tačiau tam, kad šios užuomazgos plėtotųsi, kad jos taptų visuomeninės tikrovės konstituciniais elementais, reikalinga metafizinė erdvė. Žmonių tarpusavio pasitikėjimas užsimezga jų širdyse, tačiau galutinai realizuotis jis gali tik viešai išpažįstant juos vienijančius idealus.

Imkime pavyzdžiu krikščioniškąjį artimo meilės idealą.

Jau pats žodis nurodo į šio idealo kilmę: *artimas* yra tas, kuris yra *arti* manęs. Tačiau tai ne tik fizinis ar psichologinis artumas (autobuse ar metro susigrūdę žmonės anaiptol nėra artimi vienas kitam, nors jie yra labai arti vienas kito). Apie artimo meilę kaip idealą galime kalbėti tik tada, kai atitinkamos metafizikos pagalba tiesioginis artumo išgyvenimas yra perkeliamas į bendrų principų lygmenį. Tada artimo sąvoka įgyja nebe fizinę, o metafizinę prasmę. Svarbiausias ir sudėtingiausias metafizikos kaip praktinės filosofijos uždavinys yra susieti principo universalumą ir aktualaus prasmės išgyvenimo partikuliarumą. Sužinoję iš spaudos apie daugybę žmonių kažin kur ištikusią nelaimę, negalime suvokti ir išgyventi šios žinios kaip savo artimųjų likimo, jei neturime metafizikos. Metafizika, išsiskleisdama ir pagrįsdama idealus, padaro tai, kad nuo fizinio artumo ar psichologinio prisirišimo galime pereiti prie artimo meilės kaip principo, kuriuo grindžiamas žmonių tarpusavio pasitikėjimas ir bendražmogiškas solidarumas.

Metafizika kaip natūralus žmogaus polinkis reiškiasi ir tuomet, kai tenka jam gyventi kolboje — dirbtinai suformuotoje gyvenimo erdvėje. Socialiniam eksperimentatoriui supylus buljoną ir patalpinus joje kultūrą (žmogiškąją medžiagą), kolboje užsimezga gyvenimas, ima skleistis ne tik fizinės, bet ir metafizinės žmogiškosios prigimties potencijos. Dirbtinės žmonių gyvenimo aplinkybės negali pakeisti šios dvilypės prigimties taip pat, kaip dirbtiniai Maskvos metropoliteno stiliai — pseudorenesansas ir pseudobarokas negali pakeisti jo kaip architektūros — žmogiškosios erdvės organizavimo prigimties.

Tačiau prislopinti ir iškreipti gali. Kolbos sienelės riboja kultūrinį ir idėjinį jos gyventojų akiratį. Metafizinis polinkis gali būti realizuotas tik čia viduje esančiomis, šios visuomenės projekto sąmoningai numetafizintomis formomis. Vaikai tampa arba pionieriais, arba chuliganais, įsispraudžia į šias formas arba pasidaro asocialūs. Jei metafizinė energija

(sąžinė, etc.) nukrypsta prieš šias neadekvačias formas, ji gali pavirsti tik negatyviu beformiu protestu — susinaikinimu (Kalanta). Kadaise populiaraus vaikų rašytojo Arkadijaus Gaidaro knygos *Tīmūras ir jo būrys* veikėjai globoja senelius ir gina silpnesniuosius, trumpai sakant, įgyvendina žmonių solidarumą — visa tai pionieriškos ideologijos rėmuose. Jos skautiškos ir, toliau žiūrint, krikščioniškos šaknys skaitytojui lieka nežinomos. Tačiau svarbiausia, kad skelbiamas solidarumas ir pasitikėjimas neperžengia tam tikros žmonių grupės, šiuo atveju „pionieriško", t.y. jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų, ribų. Šių dalykų kolboje neįmanoma universalizuoti. Solidarumas ar pasitikėjimas lieka uždaryti asmeninio gyvenimo privatybėje ar siauros grupės partikuliarybėje, negali artikuliuoti visuomenės kaip visumos gyvenimo. Pastarąją technologiškai ir ideologiškai artikuliuoja kiti — klasių ir klasinių interesų „dėsniai". Tokia visuomenė gyvena net ne kolboje, bet kolbų sistemoje. Fizinis šios visuomenės gyvenimas, tariamai išvaduotas iš metafizinių iliuzijų, visdėlto nesiplėtoja, interesų abipusis žaidimas nevyksta. Daugybėje socialinio eksperimentatoriaus laboratorijos kolbų ir mėgintuvėlių „verda" gyvenimas. Tačiau stiklinės sienelės skiria preparatus vieną nuo kito ir tik laborantas gali čia ką nors keisti: kilnoti kolbas iš vienos vietos į kitą, perpilti ar išpilti jų turinį lauk. Gyvybė, įsprausta į stiklą, gali užpildyti beveik visą laboratorijos erdvę, tačiau negalime pasakyti, kad laboratorija — tai gyvas organizmas.

3. Keturkampis apskritimas

Moksliškai sutvarkytoje visuomenėje metafizika yra paskelbta atgyvena. Tačiau metafizikos pavojus nuolatos gresia šiai visuomenei. Jis slypi kiekvieno kolboje uždaryto žmogaus metafizinėje prigimtyje, tose idealų užuomazgose, kurios nepasiduoda moksliškai techniškai kontroliuojamos ir gali kiekvieną akimirką pradėti skleistis. Visuomet lieka

pavojus, kad redukuoti į interesus idealai atgis ir suardys iš kolbų sudėliotą visuomenės mozaiką. Kad taip neatsitiktų, nepakanka atšaukti metafiziką, paskelbiant idealus tiktai interesų priedanga, nepakanka sukonstruoti ir paleisti socialinės fizikos principais pagrįstą agregatą. Reikalinga papildoma priemonė — kvazimetafizika, kuri užimtų metafizikos vietą. Tokios kvazimetafizikos vaidmenį atlieka vadinamoji „mokslinė ideologija".

Mokslinės ideologijos sąvoka yra logiškai prieštaringa. Redukavus idealus į interesus, ideologui lyg ir nėra kas veikti, nebent kritikuoti kitas ideologijas. Iš tikro tarybinis ideologas, nelyginant vikingas, gyvena daugiausia iš grobio — pozityvus jo teiginių turinys yra atimtas iš ideologinių priešų. Vis dėlto tokia karinga gavyba tik užtemdo vidinį šios reduktyvinės, deideologizuojančios ideologijos paradoksalumą, bet jo nepanaikina.

Nepaisant šio paradoksalumo šalia visuomenės mokslininko technologo nuolat aptinkame ideologą. Jo darbas, kad šios visuomenės sąmonėje funkcionuoja ypatinga — reduktyvinė ideologija, savotiškas *buitinis marksizmas*. Teorija, reikalavusi, kad visuomenės mokslas įsisavintų trivialų shopkeeper'io pažinimą, pati grįžta į šią trivialaus įžvalgumo stichiją. Klausimas „kam tai naudinga" pavirsta ne atviru klausimu, kuriuo bandoma kažką aiškintis, bet retorine figūra. Keliant šį klausimą, iš esmės nenorima sužinoti nieko naujo, nes viskas jau seniai aišku ir žinoma: kiaurai veriantis smulkaus krautuvininko žvilgsnis visame kame įžvelgia interesą. Kiekviena mintis, kiekvienas idealas, kiekvienas veiksmas sutinkamas šiuo teigiančiu klausimu, anapus idėjos, idealo ir jais paremto veiksmo nurodant tą, kuris taip galvoja, kalba ir veikia *todėl, kad* jis tuo suinteresuotas, *todėl, kad* jam tai naudinga. Klasikinė ideologija palaiko ir įtvirtina visuomenines vertybes, reduktyvinė mokslinė ideologija jas ardo, palaikydama ir stiprinda-

ma vertybinį nihilizmą. Kaip toli yra pažengęs griaunamasis darbas, galime spręsti iš to, kad kito griovėjo — Nietzsches „Antikrikščionio" fragmento vertimas spaudoje šiandien nebedaro jokio įspūdžio: jo piktžodžiavimai suvokiami kaip pompastiškos banalybės.

Kitas dalykas, kad ši reduktyvinė ideologija anaiptol nėra kritiška. Nihilizmas nėra kriticizmas. Oficialus ideologas gamina kuo pozityviausią ideologinę substanciją. Tai ir yra kvazimetafizika, kuri užima socialinės metafizikos vietą. Ideologo uždavinys — užimti vietą ir tokiu būdu išsaugoti reduktyvinę mąstyseną ir reduktyvinę veikseną. Gaminamos ideologijos turinys ir kokybė nėra labai svarbūs.

Tikroji šios visuomenės politinė struktūra, tikrasis valdžios mechanizmas niekaip neatsispindi ideologijoje, lieka paslėpti. Transliuojamas kitas vaizdas — tariama demokratija, tariami rinkimai, tariamas visuotinis pritarimas ir kita. Šiais dalykais niekas netiki, bet niekas jais ir neabejoja. Kaip galima suabejoti šūkiu „Mus partija į komunizmą veda!"? Ką galėtume šiam teiginiui priešpriešinti? Gal „Ne mus (t.y. kokius kitus) partija į komunizmą veda!," o gal „Mus ne partija (t.y. kas kitas) į komunizmą veda!" arba „Mus partija į komunizmą neveda!" (t.y. laiko vietoje ar veda kur kitur)? Loginės kombinatorikos mėgėjas galėtų sudaryti ir daugiau alternatyvinių šūkių („Ne mus, ne partija. . ." ir t.t.). Pastebėtina tačiau, kad visos šios variacijos, nežiūrint jų loginio radikalumo (neigimas) vis dėlto lieka toje pat plotmėje — plotmėje, kurioje yra: „mes", „partija", „komunizmas", „vedimas" ir šauktuko ženklas, kaip šiuos dalykus bedėliotume. Visų galimų variacijų erdvė — tai šios ideologijos reformavimo erdvė. Kombinavimo (reformavimo) mėginimai negali padaryti svarbiausio dalyko — negali atskleisti fikcinio visų šių realijų pobūdžio.

Antra vertus, tos fikcijos jau senokai mažai ką teapgauna. Šūkių niekas paprasčiausiai neskaito, jie suvokiami kaip ornamentas, o ne kaip tekstas. Kiekvienam aišku, kad

beprasmiška mėginti pasinaudoti tariamu rinkimų mechanizmu, nes tikrasis valdžios organų formavimo būdas yra visai kitas. Netikrumo, absurdiškumo suvokimas pasidaro vienintelė proto, sąžinės ir skonio priebėga. Tačiau absurdo sąmonė dalyvauja šios į kolbą įspraustos visuomenės gyvenime ir net jį palaiko. Mat ideologinės monopolijos sąlygomis ištiso visuomenės gyvenimo klodo netikrumo suvokimas maitina vertybinį nihilizmą, redukavimo mechanizmą, požiūrį į kiekvieną ideologinį tekstą kaip į absurdišką. Tikrasis mokslinės ideologijos uždavinys yra ne pateikti savo gaminamą visuomenės gyvenimo vaizdą kaip teisingą, bet paralyžuoti tikrąjį mąstymą ir veikimą.

Iš pažiūros viskas yra tvarkoje — beveik visi balsuoja „už", beveik niekas neprotestuoja prieš grynai fikcinius „vaizdinės agitacijos" teiginius. Tačiau taip yra ne dėl to, kad visi pritaria tam, kas vyksta, bet dėl to, kad *rezignuoja.* Mokslinė ideologija gamina ir palaiko socialinę rezignaciją. Beveik visų laikoma niekais, tokia ideologija vis dėlto daro savo darbą — uzurpuoja kalbą, atima galimybę formuluoti alternatyvas ir tuo būdu lemia pasyvią visuomeninę laikyseną. Mokslinė ideologija užima visuomenės sąmonėje tą erdvę, kurioje galėtų skleistis visuomeniškai reikšmingos idėjos.

4. Gyvybinga atgyvena ir mechanizmo galas

Yra dalykų, kurių reikšmė suvokiama jų netekus. Taip buvo su „revoliucine" idėja patobulinti žmogų, išoperuojant naujagimiui apendiksą, kad suaugęs nesirgtų apendicitu. Deja, šios idėjos teko atsisakyti — pasirodė, kad aklosios žarnos kirmėlinė atauga reikalinga normaliam organizmo vystymuisi ir funkcionavimui. Taip atsitiko ir su bandymu pašalinti metafizikos rudimentus.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad pati visuomenė nesikeičia nuo to, kokiais terminais ją aprašinėjame: ar žmonių veiklos galutinėmis priežastimis laikysime idealus, ar

ieškosime po jais slypinčių interesų, pats bendras žmonių gyvenimas liks toks pat. Juk objekto savybės nepriklauso nuo subjekto nuostatos. Tačiau visuomenė yra labai savotiškas darinys: tarp subjekto ir objekto čia esama ne tik tiesioginio, bet ir grįžtamojo ryšio.

Vargu ar būtų prasidėjusi *perestrojka,* jei ne „moksliškai" nepaaiškinamas dalykas: visuomenėje, kurioje buvo išsklaidytos iliuzijos dėl „idealiųjų skatinamųjų jėgų" prigimties ir buvo atskleista materialinių interesų reikšmė visuomenės gyvenime, ėmė nykti patys interesai. Išvaduotam nuo iliuzijų ir moksliškai „apšviestam" eiliniam darbo žmogui ėmė vis labiau darytis vis tiek, ką jis dirba, kaip dirba ir ką už savo darbą gauna. Ėmė aiškėti, kad į kolbą persodinti net ir materialiniai interesai atrofuojasi: pradedama manyti, kad geriau mažiau dirbti ir mažiau uždirbti, negu gauti didesnį atlyginimą, bet ir dirbti daugiau.

Žinoma, neteisinga būtų ignoruoti tą faktą, kad žmogaus suinteresuotumas uždirbti priklauso nuo to, ką jis gali įsigyti, tad jei parduotuvių lentynos pustuštės, tai ir dirbti neverta. Vis dėlto negalima nematyti ir to, kas vadintina metafiziniu darbo matmeniu. Pasirodo, kad darbas, suvokiamas tik socialinės fizikos plotmėje, traktuojamas tik kaip gamybos procesas, t.y. kaip veikla, nukreipta tik į produkto pagaminimą, netenka savaiminės vertės ir prasmės.

Atlikus socialinę apendektomiją, pašalinus „iliuzinių" visuomenės gyvenimo vaizdinių buveinę — metafizinį socialinių reiškinių matmenį, redukavus idealus į interesus ir tuo išaiškinus „tikruosius" socialinių procesų mechanizmus bei pritaikius šias žinias visuomenei tvarkyti, visuomenė turėtų sparčiai judėti į priekį. Tačiau taip neatsitinka. Priešingai, socialiniai procesai pradeda lėtėti, o visuomeninės struktūros irti. Keisčiausia, kad paradoksas išnyra net ekonomikos lygmenyje, kur, atrodytų, vyksta visai objektyvūs procesai. Paaiškėja, kad galima suardyti ir elementarias visuomenės gyvenimo struktūras. Jos suardomos kaip tik

tuomet, kai traktuojamos „objektyviai", kaip realiausias ar net vienintelis realus dalykas.

Objektyvus požiūris į visuomenę daro ją pačią objektyvia ta prasme, kad jos egzistavimas tampa nepriklausomu nuo sąmonės. Atrodytų, einama nuoseklaus racionalizavimo linkme, o atsitinka priešingai — visuomenė virsta nesąmoninga stichija. Atrodytų, žinant visuomenės gyvenimą valdančius dėsnius, galima kurti ir efektyviai taikyti socialinę technologiją, o atsitinka priešingai: technologinis žinojimas ir šio žinojimo taikymas sunaikina tai, kas laikoma pagrindiniu dalyku — interesą. Panašiai kaip suvokimas (refleksija) paralyžuoja žmogaus fiziologinius procesus (mitybą ar seksą), visuomenės anatomijos ir fiziologijos refleksija paralyžuoja visuomenės gyvenimą. Atrodytų, sužinojus kaip yra iš tikrųjų, galima tvarkytis savo nuožiūra, siekiant maksimalios laimės. Bet atsitinka priešingai — kai „iliuzijos" išsklaidomos, pasirodo, kad tai, kas buvo laikoma iliuzija, iš tikrųjų yra grįžtamojo ryšio forma. Taigi objektyvus aprašymas ne atskleidžia tai, kaip yra iš tikrųjų, bet nutraukia grįžtamojo ryšio kanalą.

Moksliškai sutvarkytos visuomenės krizė iškelia aikštėn socialinės fizikos nepakankamumą. Pasirodo, kad normaliam visuomenės gyvenimui reikalingi idealai ir vertybės, kurie kaip nesunaikinamas metafizinis polinkis glūdi kiekvieno žmogaus širdyje ir kurie gali suteikti žmonėms pasitikėjimą vienas kitu. Pamatinis bet kokios santaros, laisvanoriškos žmonių asociacijos principas skelbia: *pacta sunt servanda.* Tačiau neįmanoma sudaryti tokių sąlygų, kad apgaulė taptų fiziškai negalima ir negalėtų kilti įtarimas. Visuotiniai idealai negali ignoruoti individų, grupių ir klasių partikuliarių interesų, kurie visuomet yra, bet turi juos įveikti, sukurdami tai, ką Apšvietos politinė filosofija lėkštai vadino bendruoju interesu. Ne naivuolio, kuris nieko neįtaria, dėka yra galima žmonių santara, solidarumas ir pasitikėjimas. Tam reikalingas sąmoningas, metafizinis „naivumas".

5. Atbulinis salto ir kas toliau

Nužymėta kolizija — mūsuose veikiančios visuomeninės sąmonės vakardiena. Ar ji dar turi rūpėti šiandien, kai kolba jei ir nesudužo, tai bent jau įskilo? Monopoliui žlugus, mokslinė ideologija bematant subliuško. Svarbiausieji marksistinės-lenininės filosofijos teiginiai viešai ir nieko neaiškinant vadinami atgyvenusiomis dogmomis. Vis dėlto, taip daug kalbant apie atgimimą, nevalia pamiršti, kad visuomenės gyvenime niekas galutinai nemiršta. Ypatingai gajos yra sąmonės struktūros. Tam tikru kampu žiūrint dabartis, ta daugeliu požiūriu radikali naujenybė — atrodo kaip aptartosios kolizijos tolimesnis epizodas.

Tarybinė ideologija esmiškai reviduojama, kuriant perestrojkinį jos variantą. Mėginama rasti visuotinų idealų pakaitalą reduktyvinės socialinės teorijos ir ja paremtos ideologijos kontekste. Toks mėginimas reduktyvinės ideologijos priemonėmis formuluoti, kaip yra sakoma, „naują", o iš tikrųjų klasikinio, ikireduktyvinio tipo ideologinę programą yra, pavyzdžiui, vadinamasis bendražmogiškųjų vertybių prioriteto pripažinimas. „Pasaulis — tai valtis, kurios negalima siūbuoti, nes visi joje esame" (M. Gorbačiovas). Pastebėtina, kad šio teiginio forma yra universali, kaip imperatyvo, nukreipto į vertybę („ką turiu daryti, kad užtikrinčiau žmonijos egzistenciją"), bet jo turinys yra partikuliarus, kaip maksimos, nukreiptos į mano interesą („ką turiu daryti, kad nepražūčiau su visais kitais"). Tuo tarpu „pasaulio valtis" yra ne kas kita, kaip visuotinio intereso, sutampančio su visuotiniu idealu, provaizdis. Tačiau pripažinti bendražmogiškas vertybes yra tas pat, kas pripažinti visuotinį interesą — dalyką, kuris buvo laikomas didžiausia ideologijos iliuzija ir klasta. Laikydamiesi šios koncepcijos logikos, prieitume prie išvados, kad visuotiniam interesui atsiradus, turi sustoti klasių kova ir pati istorija, kurios variklis ši kova yra. Ne tik neįmanoma pastatyti komunizmo,

nevalia nė krustelėti — tai gali būti lemtinga pasaulio jėgų pusiausvyrai.

Prisiminus esmiškai į ateitį orientuotos ir radikalius pasaulinio masto socialinius pertvarkymus numatančios klasikinės marksistinės-lenininės istoriosofijos akiratį, kontrastas yra didžiulis. Perestrojkos ideologinė programa nebetalpinama pasaulio istorijos kontekste. Ji projektuojama tiktai kaip vietinio socializmo „raidos" epizodas, ištisai telpąs dabartyje. Beje, ir programa ją galima pavadinti tik labai sąlygiškai, nes iš ilgiausio ideologijos teksto beliko ne ką daugiau kaip pavadinimas ar etiketė, užklijuota ant svetimo gaminio: „socialistinis" pliuralizmas, „socialistinė" rinka, tautinė „komunistų" partija. Galima sakyti, kad čionykščio socializmo ideologinis projektas šiandien yra minimalistinis: žmonijos ateities perspektyva nebesvarstoma, sukurtinas komunizmas droviai nutylimas, kalbama tik apie konkrečius šios dienos uždavinius, daugiausia ūkinius. Projektui nykstant belieka plika šiandienos ir kasdienos pragmatika.

Taigi balastas, užėmęs visuomeninės sąmonės erdvę, lyg ir pašalintas. Šią tuščią erdvę, šį mąstymo apie visuomenę vakuumą kažkas turi užpildyti. Senieji ideologai mėgina atlikti retą triuką — atbulinį salto. Lyg pamiršę savo moksliškumą, jie žvalgosi amžinųjų vertybių, dvasingumo, tautinių idealų. Nebesibodima net religija, kuri iki šiol buvo, galima sakyti, paradigminė iliuzija, iliuzija *par excellence* — su bažnyčia žadama bendradarbiauti, palaikant ir atkuriant žlungančią moralę.

Amžinų vertybių, bendražmogiškų idealų ilgesys ir ieškojimas yra natūralus, iš žmogaus metafizinės prigimties išplaukiantis dalykas. Tačiau pusė amžiaus, praleisto kolboje, nepraeina be pėdsakų. Materialistinės istorijos sampratos

įskiepytas redukcionizmas, verčiantis už kiekvienos idėjos ieškoti intereso, nėra lengvai atsikratomas dalykas. Jis tyko ir ten, kur galbūt mažiausia jo tikimės — kuriant naują visuomenės projektą, priešpriešinamą materialistinei visuomenės sampratai. Mėginant atstatyti redukuotą socialinę metafiziką, vertybės ir idealai virsta *priemonėmis,* kurių pagalba siekiama kitų *tikslų.* Sakoma: jei norime gerai gyventi, turime sąžiningai dirbti. Tačiau ar sąžinė yra priemonė gyventi „gerai", t.y. nežinant nepriteklių? Ar žmogus privalo būti sąžiningas *tam, kad* „gerai gyventų"? Ar sąžinė nėra dalykas, *dėl kurio* privalu paaukoti ne tik gerovę, bet reikalui esant ir šį tą daugiau? Arba sakoma: kadangi mūsų politinė padėtis yra labai sunki, netapkime liberalais dabar, bet laikinai, kol iškovosime nepriklausomybę, pabūkime tautininkais, idaant išsaugotume vienybę. Tačiau liberalizmas (pagaliau ir tautos vienybės ideologija) yra pamatinio pasirinkimo dalykas. Kas mano, kad galima šiuos dalykus kaitalioti pagal momento reikalavimus, tas laiko juos tik priemone.

Reduktyvinė mąstysena diktuoja vertybių painiavą: nepaisoma jų hierarchijos, aukštesnė paverčiama žemesniosios realizavimo priemone. Šiuo keliu einant gėris, grožis ir tiesa virsta priemonėmis, kurių pagalba mėginama apsaugoti visuomenę nuo asocialaus elgesio. Vienuoliškas savęs išsižadėjimo ir tarnavimo artimui idealas virsta priemone, padedančia spręsti gyventojų medicininio aprūpinimo problemas, valstiečio prisirišimas prie savosios žemės — priemone aprūpinti gyventojus maisto produktais, sudvasintas gamtos pajautimas — priemone spręsti ekologines problemas, motiniški jausmai — priemone užtikrinti palankią demografinę padėtį. Į tautinius jausmus apeliuojama kviečiant nešiukšlinti ir nepjaustyti troleibusų sėdynių. Instrumentiškai keliamas dvasinio atgimimo uždavinys. Visuomenės sąmonę reikalaujama pripildyti vertybių ir idealų taip pat, kaip

parduotuves prekių. Žmogus turįs tapti dvasingas taip pat, kaip gaminiai kokybiški.

Pagaliau, destruktyvus visuomeninės minties paveldas — reduktyvinės ideologijos palikta tuštuma veikia ir teorinį dabartinės situacijos svarstymą. Mėginant šiandien ir čia apmąstyti idealus bei jų funkcionavimą visuomeninėje sąmonėje, mintis neišvengiamai slysta pragmatizmo ir tuščio pageidavimo plokštumomis. Reduktyvinės ideologijos ilgalaikio funkcionavimo mūsų visuomeninėje sąmonėje viena pasekmė yra ta, kad kiekvienas, kuris siekia apmąstyti dabartinę idealų situaciją, atsiduria reflektyvinėje pozicijoje. Tiesa, gali kas paklausti: argi refleksijos dvilypumas nėra būdingas bet kokiam filosofiniam darbui? Ar filosofinė veikla nevyksta visuomet ties nihilizmo riba? Tai tiesa. Tačiau mūsų dabartinė situacija yra ypatinga: tokioje reflektyvinėje pozicijoje yra atsidūręs ne tik profesionalus filosofas, bet kiekvienas. Kaip tik todėl filosofija mums yra kuo kasdieniškiausias poreikis.

Ką gali filosofas pasakyti apie teisingos visuomenės projektą šiandien, kai visuomenės gyvenimas išeina iš kolbos (tikėkimės — galutinai)? Nedaug. Aišku viena — brėžiant ateities kontūrus idealų nevalia redukuoti į interesus, o socialinės metafizikos — į socialinę fiziką, nesvarbu, ar šios redukcijos atliekamos taip, kaip „vakar" — siekiant moksliškai techniškai pertvarkyti visuomenę, ar taip, kaip „šiandien"—bandant grąžinti idealus ir vertybes tam, kad jie motyvuotų pageidautiną piliečių mąstyseną ir elgseną. Metafizinės refleksijos pozityvus tikslas (kiek apskritai galima kalbėti apie jos pozityvų tikslą) — apmąstyti idealus tokiu būdu, kad klausimai, kokia iš jų nauda, kam jų reikia nekiltų. Asmuo, laisvė, tiesa, sąžinė ir panašūs dalykai turi būti suvokti tik kaip savaiminės vertybės, neklausiant ar „geriau gyvensime", jei jos įsigalios. O jei šie klausimai vis dėlto kyla, yra aišku, jog dar nesame suvokę idealo kaip idealo, nesame iškopę į metafizikos lygmenį. Visi mūsų

svarstymai tuomet lieka socialinės fizikos ir socialinės technologijos plotmėje.

Idealų negalima ir sukonstruoti pagal iš anksto užduotus parametrus. Filosofas negali kelti sau uždavinio: „pagaminti" ir pateikti naudojimui vienokį ar kitokį idealą, vienokį ar kitokį iš anksto postuluojamą teisingos visuomenės projektą. Filosofo uždavinys kuklesnis, bet ir sunkesnis: kritišku protu demaskuoti bet kokias pseudometafizikas ir pseudoidealus.

Filosofinė pastanga — išlaikyti atstumą, iš kurio idealas ryškiai matosi. Filosofas turi kontroliuoti refleksiją, išlaikyti idealus „fokuse", išryškinti juos. Nieko daugiau čia negalima pasakyti iš anksto. Tiesą sakant, negalima netgi kelti uždavinio *sukurti* metafiziką. Metafizika gali atsirasti tik savaime. Užbėgant šiam atsiradimui už akių galima tiktai refkeltyviai suvokti, kas turėtų būti. Bet pati ši užbėganti už akių refleksija yra paradoksalus dalykas, kadangi refleksija apskritai gali būti nukreipta tik į duotybę, o čia duotybės kaip tik nėra. Ši paradoksali refleksija yra tuščia, taip pat pragmatizmo bei tuščio pageidavimo užkrėsta. Atsakingai įmanoma *duoti tik minimalias ir negatyvias nuorodas*, nubrėžti ribas, kuriose turi vykti filosofinė kūryba, nužymėti tuštumą, kuri turi užsipildyti pati. Metafizika turi *būti*. Jei jos nėra, neįmanoma nurodyti ir jos požymių. Ir vis dėlto tik tokios metafizikos buvimu remdamasi gali laikytis autentiška vertybinė sąmonė, žmonių solidarumas ir tarpusavio pasitikėjimas.

1989 žiema

ARŪNAS BUKAUSKAS:

„Gimiau Palangoj, 1965 metų liepos ketvirtą dieną, kartu su broliu Narūnu. Jis, beje, kiek pirmiau. Kaip ir visi maži vaikai, mėgdavau piešti, tai pirmoj klasėj įstojau į piešimo būrelį. Mama bandė išauklėti muzikantu, bet nelabai pavyko, tai po keturių metų įstojau į Vilniaus Čiurlionio meno mokyklos dailės skyrių. Aštuntoj klasėj pasirinkau skulptoriaus specialybę, nors neblogai sekėsi ir grafikoj. Tuo metu ši mokykla buvo labai akademiška, pagrindinai ruošianti būsimuosius studentus dailės institutui, tai visas dėmesys buvo skiriamas akademiniam auklėjimui. Tai turėjo daug reikšmės man atvykus į Ameriką, kadangi man trūko savarankiškumo ir, svarbiausia, atsakomybės savo menui. Tik atvykęs į New Yorką 1983 metais, ėjau mokytis anglų kalbos ir laikyti stojamuosius egzaminus į Pratt institutą. Įstojau sekančiais metais ir baigiau po keturių ir pusės. Pradėjau kaip skulptorius, bet, po metų, nusivyliau skulptūros programa ir perėjau į meninės fotografijos fakultetą. Baigęs fotografijos reikalavimus, vėl grįžau į skulptūros paskaitas. Studijuojant fotografiją New Yorke, negali nesusidurti su vietine komercine fotografija, tai pradėjau uždarbiauti kaip fotografo asistentas. Baigus mokslus, du metus taip ir pragyvenau. Teko daug keliauti, kurį laiką praleidau Lietuvoje. Parsivežiau daug medžiagos ir įspūdžių. Dabar katino dienos baigėsi. Dirbu pastoviam darbe Connecticute. 1989 metais buvau pakviestas dalyvauti Algimanto Kezio ruošiamoj parodoj ‚Miestas'. Po to suruošiau parodėlę 1990 metų Santaros-Šviesos suvažiavime".

1990 N.Y.C.; fotokoliažas, ↑ 203 cm.

1988 New Brunswick, N.J.; fotokoliažas, → 171 cm.

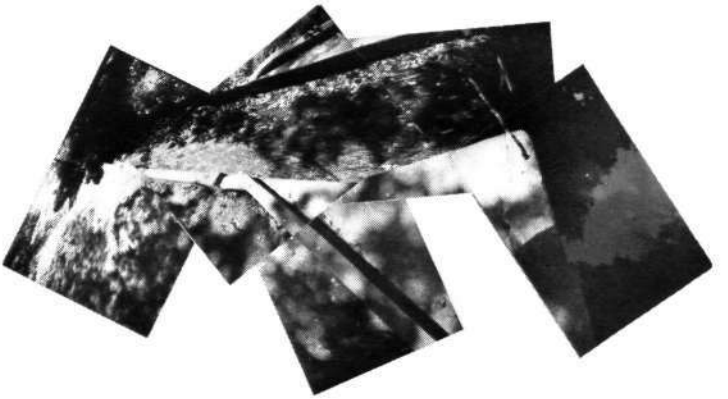

1990 Santaros suvažiavimas; fotokoliažas, → 183 cm.

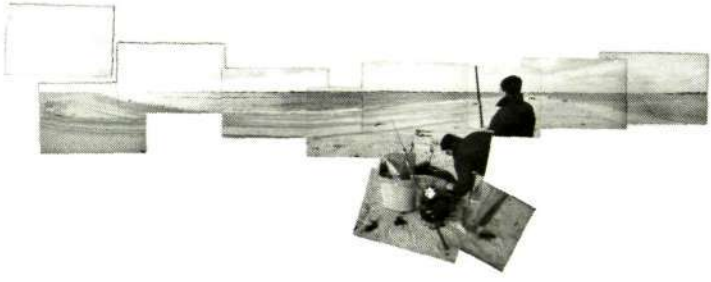

1988 Fire Island, N.Y.; fotokoliažas, →317 cm.

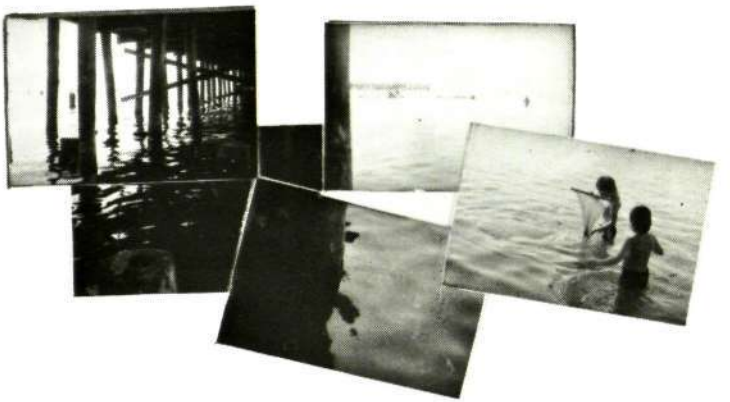

1989 Palanga, Lietuva; fotokoliažas, → 134 cm.

1989 New Brunswick, N.J.; fotokoliažas, → 203 cm.

SPARNAI

ENRIKA STRIOGAITĖ

taip švelniai apdengęs sunkiausias vualis
prieš aušrą išskridęs į amžiną šalį
paliko tau atminčiai grožio akis
ir lengvą kaip skurdą tamsiausias naktis

kad būtum žiūruojančiam skausmiai lengva
o buvusiam vėstų negreit arbata
kad būtum poetui tuo metu laiku
o kriaušės žydėtų kad būtų gražu

ŠOKIS

nakties žvaigždėtosios šaknys
nakties sužverėjusios upės
nerimusios slankioja katės
neragintas mėnuo klūpi

nutyla forte akordas
nugriaudėja šokio pa
nežinomas mano ordas
sudegina ryto rasa

SĖBRAI SĖDI PO LIEPOM KIEKVIENĄ ŠEŠTADIENĮ

muziejiniai sėbrai po liepom su skėčiais
atėję tvarkingai per lietų devintą
atodangų krašto numirę piliečiai
dainuoja dainas ir linguoja kol krinta

jų galvos ir gėlės ir vėliai pakyla
jų nuotaikos vėlės šešėliuose gimsta
jie dar nenumirę jie skrenda į tylą
muziejuose rinktis devintą ir dingti

VINDIKACIJA

bibliotekos jaunystės slaptaraščiai
kelios mylios po dešinei raidės
žodžių erdvės ir tarmės organiškos
piramidės protingosios aibės

guaranių kalbos evangelija
portugališkam žodžių šifruotojui
sudulkėjus žodynų anemija
bibliotekos numiręs ieškotojas

FRESKA

vasario vakaris vėjas
žvaigždžių poliarinis sniegas
laukinis žvejų sėmėjas
magiškas grįžulo miegas

drobulėj alyvų puta
fontane jūros kvintetas
uolų gotikinė audra
žodynan laikas sudėtas

ŠVENTĖ

sėdėki šitaip visą naktį ir numirk
kai tavo lūpų muzikos išbudęs paukštis
kaimynams išmainys drobulę ir sutirps
kieme nebus su kuo kalbėtis auštant

sėdėki nes jau gieda ir yra gražu
ir nesupainiotas minčių choralas šiandien
nors buvo ilgesio karoliuos ir gerų
naktų sudužusių kaip švenčių

NOSTALGIJA

„šlapi aplyti kaštonai
gatvė lygi ir tiesi"
glaudžias namų senovė
šiurpas nukrato karti

eisena tavo nulyja
šiferio stogas ramu
gulbės į dangų pakyla
moja vežikas einu

LOTERIJA

viena knyga
kurią skalauja eufrato vandenys
priklauso mažajai azijai
notarams ir šventikams
pakaruokliams ir prasimanytojams
sako jog tai babiloniečiai
sutikę pralošti partiją

prisiminkime kad heliogabalas
regis pasiekė himalajų kalnus
tarp gyvačių ir talismanų
šventyklų ir vykdytojų aikščių
rado knygas
kurios du egzemplioriai buvo tapatūs
bet vieną skalavo eufrato vandenys

VALTIS

paklausyki manęs nejaugi tu aklas
teka širyt žolė dūžta valtys
plaukus taršo numirę ir kalkės
lieka ten kur buvau

ODI ET AMO

TOMAS VENCLOVA

Lenkų rašytojas emigrantas Aleksander Wat sykį prasitarė, jog poeto santykį su kalba lengviausia nusakyti kaip meilės-neapykantos kompleksą. Poetas nepajėgia vykdyti savo pareigų, jeigu jo nežavi pati kalbos materija — garsas, ritmas, intonacija, keistumų pilna gramatika, daugialaipsnė sintaksė, tasai prasmių ir beprasmybių tinklas, kuris paverčia kalbą antrąja visata, galbūt painesne, bet ir harmoningesne už Dievo duotąją. Poetas taip pat nepajėgia vykdyti savo pareigų, jeigu kalba nežadina jo nepasitikėjimo ir netgi pykčio. Nes kalba yra visų melų motina. Ji neišvengiamai iškreipia mūsų mintis — lygiai kaip mintys savo ruožtu aptemdo būties struktūrą (arba struktūros stoką). Kalba yra didžiulė apipelijusių grožybių ir išsikvėpusių klišių sankrova. Be to, — kaip visi mes, deja, puikiai žinome, — ji lengvai pasiduoda ideologinei degradacijai. Didelė dalis mūsų šimtmečio poezijos ėmėsi kovoti su kalba — skaidyti ją į sudėtinius, chaotiškai dėstomus elementus, ardyti kasdienines idiomas, versti kalbą murmesiu, kliedesiu ar pasityčiojimu. Perdėtas entuziazmas daro poetą anachroniška. Perdėtas pyktis įkalina jį marginaliniame bohemos pasaulyje, iš pažiūros linksmame ir laisvame, tačiau sklidiname despotišku

---

Paskaita anglų kalba Palermo simpoziume „Destini della scrittura, oggi", 1990.XII.8.

nuorodų bei draudimų. Poezija gyvuoja tik toje beveik nesančioje briaunoje, kur Katulo žodžiai *odi* ir *amo* įgauna pusiausvyrą, lygiavertę jų grafinei pusiausvyrai.

Emigracija suteikia šiam meilės-neapykantos kompleksui paroksizmo matmenis. Ji yra iš esmės bėgimas nuo kalbos — į svetimą fonetinę ir prasminę aplinką, su kuria neįmanoma apsiprasti, kad ir ką sakytų Joseph Conrad ir Nabokovas. Be to, emigrantas iš totalitarinio krašto palieka degradavusią, nužemintą, papirktą kalbą. Drauge emigracija virsta bėgimu į gimtąją kalbą — nes bėglys ar tremtinys iš esmės neturi kitų priemonių įtvirtinti savo ypatingumą, savo likimą, nepanašų į aplinkinių žmonių likimus. Kalba darosi jo vienintelis turtas — neretai, ir ypač pradžioje, netgi tiesiogine prasme. Puslapio erdvė poetui emigrantui turi pavaduoti namų, gimtojo miesto arba ištisos šalies erdvę. Eilėraščio rašymui ir ištarimui būtinas laikas turi atsverti perlaužtos biografijos ir atimtos istorijos laiką. Todėl, galimas daiktas, niekas labiau nevertina kalbos, niekas geriau neperpranta jos savotiškumų, niekas su ja sėkmingiau nekariauja už rimtą poetą emigrantą.

Reikalai dar labiau susipainioja, kada šnekame apie mažos tautos poeziją: tautos, kurią valdo — ar vos prieš keletą mėnesių valdė — svetimkalbė totalitarinė imperija. Lietuvių tauta yra viena iš tokių tautų. Net ir šičia lietuvių kalba skiriasi nuo savo nelaimės draugių. Ji yra viena iš klasikinių indoeuropietiškųjų kalbų — kaip lotynų, senovės graikų, gotų ar senovės slavų; bet ji vienintelė iš jų liko gyva ir anaiptol nesirengia mirti, nepaisant gana nepalankių sąlygų. Jos konservatyvumas ir archaiškumas stulbina jau nebe pirmą lingvistų kartą. Antoine Meillet yra pastebėjęs, kad lietuvių kalba šiuo požiūriu maždaug prilygsta Plauto lotynų kalbai. Skaitydamas Homerą, lietuvis studentas pagauna tarsi kažką primirštą, bet girdėtą vaikystėje. Galimas daiktas, antikinių laikų Taorminoje ar Sirakūzuose dabartinis lietuvių poetas bent iš dalies jaustųsi namie. Šiaip ar taip, netgi nesuprasdamas žmonių šnekos, jis plūduriuotų

pažįstamoje garsinėje materijoje, atpažintų galūnes, lengvai sektų panašios intonacijos ir prosodijos bangą.

Šitas kalbos unikalumas ir ypatingas prestižas ne kartą yra padėjęs lietuvių tautai. Jeigu šiandien Lietuva yra arčiau nepriklausomybės, negu kitos respublikos, įjungtos į smunkančią tarybinę imperiją, tai pirmiausia todėl, kad Lietuvoje kalba vertinama labiau už ekonomiką ir geopolitiką. Žodynas ir gramatika čia dažnai įgaudavo ir netgi šiandien įgauna Biblijos statusą. Toks nekasdieniškas požiūris į kalbą teikia poetui šansų. Tačiau izoliacionizmas, konservatizmas ir visa, kas iš to požiūrio seka, poetą gali — ir netgi turi — siutinti.

Lietuvius labai gąsdina aplinkinio pasaulio, ypač Rusijos ir Lenkijos kalbinis spaudimas. Sykį, aštuonioliktajame amžiuje, mūsų kalba tiek persipildė lenkiškų skolinių, jog virto keistu hibridu, *pidgin Lithuanian*, ir esmėje patyrė klinikinę mirtį. Ją atgaivino kelios kartos istorikų, kalbininkų ir poetų. Bet žmogus, pabuvęs anapus, vargu ar gali tai užmiršti; ir dar sunkiau tai užmiršta tauta. Dvidešimtojo amžiaus viduryje pavojus tiek kalbai, tiek tautai kilo dėl kiek kitokių priežasčių. Kalbą nusekino ir beveik išdžiovino ideologiniai štampai bei absurdai. Jai gelbėti vėl prireikė istorikų, kalbininkų ir poetų pastangų. Todėl dauguma lietuvių jaučia, kad jiems priklauso kažkokia neišmatuojamai didelė, bet trapi vertybė, kuriai kas akimirka gresia galas. Intelektualai, pamėgę sceninką pesimizmą, beveik linkę tvirtinti, kad tas galas jau atėjo. Turbūt tai klaidingas pojūtis. Šiaip ar taip jis pakerta laisvą, kiek niekinantį požiūrį į kalbą, be kurio poezija negyvena.

Man rodos, derėtų jausti ne tiek lietuvių kalbos trapumą ir jos vegetavimą siaubingų pavojų akivaizdoje, kiek jos retą atsparumą, nuolatinę potenciją atgimti. Derėtų taip pat skirti įvairius pavojaus lygmenis. Vienas dalykas yra svetimų šaknų ar konstrukcijų veržimasis į kalbą, kaip aštuonioliktajame amžiuje. Kitas — ir blogesnis — yra ideologinis

degradavimas, kuris gali reikštis formomis, patenkinančiomis netgi aršiausią puristą. Tarybiniai štampai gali būti pašalinti; bet juos gali pavaduoti — ir jau pavaduoja — nauji, jeigu mes nesimokome neapkęsti štampo kaip tokio.

Jei lietuvių kalba kiek pasidavė sovietizacijai (ir šiandien dėl to gali pasiduoti „išvirkščiai sovietizacijai"), tai galima visai pagrįstai sakyti, jog stalininė ir postalininė rusifikacijos kampanija Lietuvoje sužlugo. Iš viso lietuvių kalba anaiptol nėra delikati ir silpnajėgė. Neverta manyti, kad ji pasmerkta pralaimėti rungtynes su didesnių kaimynų kalbomis. Tai savotiškai patvirtina ir tiesioginis poeto jausmas. Lietuvių kalba yra šiurkšti, kampuota, svari, neypatingai muzikali, jos konsistencija ir faktūra primena lauko špatą. Jos veiksmažodis skulptūriškas, sučiumpąs šimtus tapsmo ir kitimo bruožų. Kaip tik dėl to, kad mūsų kalba *juntama, apčiuopiama,* rašyti lietuviškai yra linksmas ir dėkingas užsiėmimas.

Po Lietuvos okupacijos, — kuri trunka jau penkiasdešimt metų ir, atrodo, baigiasi, — daugiau negu pusė lietuvių rašytojų emigravo. Jie labiau negu kas kitas užtikrino lietuvių kultūros išlikimą ir identitetą. Beje, tas pat atsitiko daugumai Rytų ir Centrinės Europos kultūrų (ne vien Rytų ir Centrinės Europos, o ir vokiečių, ir ispanų). Poetų patirtis čia yra įdomiausia, nes poezija — labiausiai idiosinkratiška literatūros ir kultūros dalis. Prozos ir dramos meninės priemonės keliauja, siužetai pasiskolinami gana laisvai. Tuo tarpu poezija yra tiek susilydžiusi su kalba, jog bet kokios įtakos, bet kokie toposai joje neatpažįstamai transformuojasi. Vis dėlto lietuvių išeivių poezija turi bruožų, tipiškų kitoms išeivių poezijoms.

Pirma, ką galima čia pastebėti — tai, kad kalba tremtyje sinchronizuojasi, kitaip sakant, sulėtėja jos gyvoji plėtotė. Poetas nebėra pasinėręs į savo tėvynės nuolat kintančias tarmes ar slangą. Jo pašnekovais tampa pirmiausia knygos, ir jis pamažu pradeda jaustis kiekvienos iš jų amžininku — vis vien, ar ji parašyta prieš šimtą, du ar prieš keturis šimtus

metų. Kitaip sakant, kalba kiek sustingsta, bet ir darosi išgryninta, siekia ypatingos belaikės aukštumos. Ji įgyja egzotikos prieskonį, ypatingą prosodiją ir ypatingą statusą. Čia dažnai knieti panaudoti medievistų terminą „diglosija". Iš dviejų kalbų, kurias poetas vartoja, svetimoji darosi kasdieniška, o gimtoji sakrališka, beveik liturgiška, kaip lotynų ar senoji slavų viduramžiais. Tatai gali išvirsti perdėtu stabilumu, anachronišku dekorumu — ir pagaliau beviltišku provincialumu. Emigrantui negresia totalitarinės ideologinės klišės — bet šitoje padėtyje jam ima grėsti kitokios, ne ką geresnės. Ekstatiškas santykis su kalba gali tapti isterišku, kada visur įžiūrimi priešai, pavojai ir „svetimas nuodas". Tuo neretai serga poezija — ir iš viso kultūra — krašte; įtariu, kad tatai žymiu mastu atėjo iš emigracijos.

Bet geriausieji iš poetų — lietuviams tai, sakysime, tokie itin skirtingi poetai kaip Radauskas ir Mackus — moka išvengti šio emigracinio gundymo. Atsidūrę išeivio būsenoje, jie ne šiaip sau priešinasi svetimam kontekstui — jie išmoksta stebėti savo tekstus, savo kultūrą, savo elgseną ir gyvenimą iš jo pozicijų (ir atvirkščiai). Tada atsiranda tas ypatingas žvilgsnio blaivumas, kurį — gal nevisada teisėtai — esame įpratę sieti ir netgi tapatinti su ironija bei ikonoklazmu. Tada nyksta polinkis izoliuotis, plinta kalbos akiratis, peržiūrimos — ir tuo pačiu gyvai sutvirtinamos — jos tradicijos.

Dar viena pastaba — ir galbūt svarbiausia. Sakiau, kad emigrantas iš totalitarinės šalies bėga nuo siauro žodyno, primityvios gramatikos, lengvai atspėjamo stiliaus — trumpiau, nuo elgetystės ir lėkštumo, kurie atkartoja totalitarinės būties vargingumą ir lėkštumą, gal juos netgi lemia. Praradęs šią pažįstamą, pernelyg pažįstamą aplinką, emigrantas— jeigu jis neįsivelia į kitoniškus štampus — ima naudotis žodžio laisve. Poetas žino, kad žodis yra daiktas, gražesnis už kitus: jame dažnai išlieka ta žmogiškumo aura, tas autentiškas santykis su laiku, kurie buvo būdingi

kiekvienam daiktui antikos ar viduramžių eroje. Bet poetas — ypač išeivis iš totalitarinio pasaulio — žino ir ką kita. Žodis — vis dėlto nevisai daiktas. Tarp daiktų ir žodžių esti nesuprantami, bet daugiamačiai ir rimti santykiai. Todėl naudojant ir derinant žodžius atmestinas savavališkumas.

Totalitarinės diktatūros ilgai kovojo su meniniu avangardu (pastaraisiais dešimtmečiais šiedu reiškiniai, tiesa, buvo linkę susitaikyti ar kažkaip prisitaikyti vienas prie kito). Tačiau turbūt nėra atsitiktinis faktas, kad ir totalitarizmas, ir avangardas atsirado drauge. Juos sieja būtent savavališkumas. Pastebėta, kad totalitariniai diktatoriai primena avangardinius artistus, nes jie bando formuoti pasaulį savo nuožiūra, versti universumą savo veidrodžiu. Jų praktiką lemia semantinė savivalė: vienu diktatoriaus mostu priešas gali būti pavadintas draugu, o draugas priešu, hierarchija lygybe, o lazda (čia vėl pacituosiu Watą) — konstitucija. Modernistinė prasmės ir formos erozija, modernistinis tradicijų sprogdinimas, modernistinė askezė, išvirstanti tuščiais gestais bei ritualais, o taip pat (nors gal kiek mažiau) postmodernistinė superironija, visų tradicijų skelbimas lygiomis ir vienodai juokingomis, deja, turi kai ką bendro su liūdnais visuomeniniais fenomenais, kurie mūsų amžiuje atsikreipė prieš meną, gyvybę ir kalbą.

Man rodos, tvirta eilėraščio struktūra, jo komponentų pusiausvyra, prasminiai ryšiai, esą anapus atsitiktinumo ar vakarykščio dekreto ribų — vienas iš dalykų, teikiančių atsparą informacinio triukšmo ir nebūties visatoje. Svarbu rasti vienintelį kelią tarp meilės ir neapykantos, tradicijos ir protesto prieš tradiciją; svarbu išlaisvinti kalbą, nenukrypstant nei į senoviškų ar naujoviškų klišių repertuarą, nei į chaosą ir destrukciją. Tuo būdu estetika vėl jungiasi su etika. Tatai žinojo graikų diasporos poetai ir mąstytojai, pasklidę po didžiulį Vidužemio jūros pasaulį; ir tai geriau už daugelį kitų žino šių dienų diasporos žmonės, savo profesija, kaip ir anieji, susiję su kalba.

VYDŪNO DRAMOS: TAUTOS GELBĖJIMO RITUALAS

AUDRONĖ BARŪNAITĖ WILLEKE

Vydūnas (Vilius Storasta, 1868-1953), Rytų Prūsijos lietuvių rašytojas, filosofas ir kultūros veikėjas, buvo vienas iš pagrindinių Lietuvos tautinio atgimimo pradininkų XIX ir XX amžių sandūroje.*(1)* Jo pagrindinės dramos — *Prabočių šešėliai* (1900-1908), *Amžina ugnis* (1902-1913), *Jūrų varpai* (1914-1920) ir *Pasaulio gaisras* (1922-1928) — priklauso lietuvių literatūros klasikai.*(2)* Vydūno dramos, sukurtos pirmame XX a. ketvirtyje, t.y. simbolizmo ir ekspresionizmo bendraamžininkės, turi kai kuriuos šių modernistinių srovių stilistinius bruožus. Nepaisant to, Vydūno pasaulėžiūra, atsispindinti jo dramose, skiriasi nuo mūsiškojo modernizmo ar avangardizmo supratimo. Dvidešimto a. literatūroje įprasta matyti suskaidytą, absurdišką pasaulį, kuriame žmonės jaučiasi susvetimėję, kur pati žmogiška prigimtis vaizduojama kaip instinktų ir barbariškų impulsų kovos laukas. Vydūno dramos gi priešingai vaizduoja vientisą, harmoningą ir prasmingą visumą. Ne atsitiktinumas, bet Dievo Valia valdo pasaulį. Žmogus, ieškantis gyvenimo tikslo, jį randa, nors kelias į tobulėjimą gali atsišakoti ir į klaidingų iliuzijų takus.

Angliška versija *Journal of Baltic Studies*, 21 (Winter, 1990).

Pavadinimas „šventasis teatras"*(3)* apibūdina tokį teatro tipą, kuris siekia tobulybės ir dvasingumo. Jis yra antimaterialistinis ir giliai religinis, nors nesutampa su tradicinėmis krikščioniškomis dogmomis. Vydūnas apibūdino dramos žanrą kaip „galingiausiąjį žmogaus meną", nes pagal jį drama gali geriausiai išreikšti žmogiškosios dvasios pastangas iškilti virš pažmogiškų jėgų, virš tų fizinių ir materialistinių pančių, kurie pavergia gyvenimą.*(4)* Jo dramų veiksmas vyksta susimbolintoje šventykloje: prieškrikščioniškoje Romuvoje, šventam miške ar ąžuolų giraitėje, jūros pakrantėje, senolių kapinėse ar prie šeimos židinio. Veiksmo laikas yra mistiška praeitis arba tas momentas, kuriame praeitis, dabartis ir ateitis susilieja į amžinybę. Išorinės dramos struktūros, su prologais ir epilogais, dar labiau sustiprina jausmą, kad patenkama į šventą vietą praeinant daugelį „prieškambarių". Ne tik alegorinės figūros, bet ir pagrindiniai veikėjai yra abstraktūs idėjų nešėjai, tiesos skelbėjai. Veiksmas scenoje ir veikėjų tarpusavio santykiai stipriai formalizuoti ir stereotipiški. Kai kuriose dramose naudojamas „Blankvers" eiliavimas, poetinė anglų ir vokiečių klasikinio teatro priemonė, sustiprina veikiančiųjų asmenų „išaukštintą" toną bei dirbtinumą.*(5)* Mykolaitis-Putinas monografijoje apie Vydūno dramas, taikydamas realizmo kriterijus, priėjo išvados, kad Vydūnas nesugebėjo sukurti įtikinančių gyvų charakterių ir gyvos gamtos.*(6)* Girdamas jo patriotinių jausmų gilumą, Mykolaitis-Putinas tuo pačiu vadino Vydūno kūrybą: „Bekrauje, nuaistrinta auka bekraujam, beasmeniniam visuomos dievui" (331).

Realizmo ir psichologijos kriterijai, taikant juos Vydūno dramoms, sumenkina patį „šventojo teatro" tikslą, būtent bendrojo ritualo kūrimą. Pagrindinė problema, keliama Vydūno dramose, irgi yra ritualo išeities taškas: būtinybė išgelbėti bendruomenę nuo chaoso ar blogio, kuriame ji yra paskendusi. Tai yra artima europinės dramos kilmei iš religinių apeigų. Nors ritualistinis-antropologinis priėjimas

prie literatūros kūrinių taip pat turi savų trūkumų, jis vis dėlto leidžia aptarti Vydūno dramas atsižvelgiant į jų pagrindinę funkciją: literatūrinėm priemonėm sukurti bendruomenę vienijančias apeigas ir mitus. Pradedant nuo būdingiausių apeigų, pavaizduotų dramoje *Amžina ugnis,* galima prieiti prie tų mitų, kuriais pagrindžiami patys ritualai. Toliau bus kompleksiškai nagrinėjama ritualo funkcija Vydūno kūryboje bei Vydūno dvasinis stimulas šio amžiaus devintojo dešimtmečio Lietuvos kultūriniam atgimimui.

Drama *Amžina ugnis* prasideda ir baigiasi simboliškais prologu ir epilogu, pati gi drama yra trilogija, kurios atskiros dalys pavadintos „Namų ugnelė", „Romuva" ir „Vaidilutė".*(7)* Šios trys dalys savu ruožtu padalintos į septynis veiksmus. Veiksmas vyksta XIV amžiuje, kai priverstinio Lietuvos krikšto metu buvo užgesinta paskutinė amžinoji ugnis pagoniškoje Romuvos šventykloje. Vaidilutė Grožvyda pabėga, išsinešdama kelias šventosios ugnies žarijas. Rizikuodama savo gyvybe ji išdalina šią ugnį namų židiniams, tokiu būdu išsaugodama lietuvių kultūros tęstinumą ir išsilaisvinimo viltį krašto pavergimo akivaizdoje. Veiksmo eigoje šventoji ugnis iš fizinio reiškinio virsta centriniu simboliu, reiškiančiu pagarbą gyvenimui ir tradicijai. Nors įvedamos ir kelios istorinės asmenybės, kaip Vytautas, Jogaila ir Jadvyga, Vydūnas nesiekia pavaizduoti dramoje istorinius įvykius, išskyrus galbūt pačius bendriausius — dviejų kultūrų ir dviejų vertybių sistemų susidūrimą.

Šioje dramoje galima rasti beveik visas ritualo formas, aprašytas kultūros antropologų. Tai ir maldos, kreipimasis į minią, himnai, gestai ir mimika, tabu, aukojimai, rolių pasidalijimai tarp žynių ir bendruomenės (choro), manipuliavimas simboliškais objektais, priėmimas į vaidilučių luomą ir išbandymas ugnimi.*(8)*

Pirmiausia krinta į akis tai, kad didelė dialogo dalis yra kreipimasis ne į žmogiškuosius dramos veikėjus, bet į

dieviškąją jėgą, kuri iškyla dievų, Dievo, Dievybės, Amžinosios Šviesos ir, dažniausiai, Amžinosios Ugnies pavidalu. Maldų įvairovė gana plati — nuo trumpų iššūkių ir kreipimųsi iki ilgų vidinių monologų. Tai, ką sužinome apie Grožvydos vidinį pasaulį, išreiškiama beveik tik jos maldų-monologų pavidalu. Būtent maldos būdu išreiškiamas konfliktas tarp jos meilės kariui Tairai ir jos vaidilutės įžadų. Šiose maldose-monologuose Vydūnui nerūpi atskleisti sudėtingus psichologinius konfliktus, jis kreipia didžiausią dėmesį į asmenines pastangas sukoncentruoti valios jėgas etiniam apsisprendimui. Kitas maldos tipas — formalus Grožvydos palaiminimas, gautas iš jos močiutės ir iš vyriausiojo žynio Krivės ir laikomas jos pašventinimo į šventovės tarnybą dalimi. Bendruomenės maldos struktūra yra hierarchinio pobūdžio — vadas ar vadai ir choru atliepianti minia. Pavyzdžiui, Grožvydos močiutė, šeimos dvasinė galva, veda atsisveikinimo su jaunąja vaidilute maldą, kai tuo metu kiti šeimos nariai — tėvai ir broliai — choru atsako „Lai bus taip! — Om"*(9)* (tam tikras „amen"). Giedamos maldos sudaro svarbią bendruomeninio ritualo dalį: Romuvoje vaidilutės ir žyniai gieda, švęsdami saulės patekėjimą.

Tikslios dramos remarkos nurodo gestus, kurie lydi maldas: abi rankos pakeltos į dangų arba, laiminimo ar atsisveikinimo metu, dedamos ant išeinančiojo galvos. Taip pat tiksliai nurodomi vaidilučių ir žynių judesiai procesijos Romuvoje metu. Pabrėžiama simetrija ir tvarka, kai aštuoni žyniai ir dvylika vaidilučių, vedami Krivės, eina persipinančiomis eilėmis ir atsistoja ant altoriaus laiptų. Kai kuriose kitose dramose, pavyzdžiui, *Raganoje* (1918), Vydūnas, būdamas gana pedantišku mistiku, pateikia choreografines tokių procesijų schemas.

Tam tikri tabu valdo Amžinos Ugnies saugotojų gyvenimą. Seksualiniai santykiai ir erotiniai potraukiai yra uždrausti; bet koks nusižengimas „suteptų" šventą vietą

ir sumenkintų ritualo galią. Netikėtas kario Tairos pasirodymas Romuvoje, nevalingas Grožvydos šūksnis, išduodantis jos meilę jam — visa tai duoda pagrindą įtarinėti Grožvydą įžadų sulaužymu. Jos tvirtinimas išlikus skaisčia turi būti išbandytas ugnimi — Amžinoji Ugnis nesujuda ir neužgęsta jai priartėjus. Antrasis tabu yra draudimas vaidilutėms grįžti į gimtus namus. Pasišvęsdamos tarnauti Dievybei, jos turi atsisakyti žmogiškosios meilės ir gimtųjų namų šilumos. Šio tabu pažeidimas nuveda Grožvydą į mirties pavojų.

Saulės patekėjimo ceremonija dramos viduryje („Romuva", antrasis veiksmas) sujungia beveik visas anksčiau minėtas ritualo formas: maldas, himnus, baltai apsirengusių vaidilučių ir žynių procesiją, gongų dūžius, Amžinos Ugnies uždegimą, Krivės pasirodymą ir žmonių minią choro pavidalu. Dalyviai atlieka savo roles pagal nustatytą tvarką, kuri kartojasi ir yra žinoma visiems dalyviams. Kiekvienas žmogus, įsijungęs į bendrą veiksmą, parodo savo priklausomybę, atsidavimą bendruomenei ir pasiaukojimą jos labui.

Šie ritualiniai veiksmai pasiekia kulminaciją aukojimų metu. Dramoje jų iš viso yra trys, ir jie vyksta didėjančia tvarka. Pirmoji auka — didelis rinktinis gintaro gabalas, kurį Taira paaukoja Amžinai Ugniai dėkodamas už išsigelbėjimą sudužus laivui. Antroji auka yra planuojamas paties Tairos paaukojimas dievams kaip atpirką už visą bendruomenę. Jo mirtis reikštų visos bendruomenės pasirengimą mirti ginant Romuvą. Ši auka taipogi panaikintų paskutinį abejonių šešėlį dėl Grožvydos tyrumo. Melodramatiškoje dramos kulminacijoje Taira apnuogina savo krūtinę didvyrišku pasiaukojimo bendruomenės gerovei gestu. Gana šabloniškas atpažinimo momentas sustabdo Tairos paaukojimą. Iš Tairos kardo žynys Aitra atpažįsta savo giminaitį ir tuo pačiu pripažįsta viešai savo slaptą nuodėmę. Jau vardų panašume (Aitra/Taira) galima įžvelgti šių dviejų vyrų sąryšį: jaunasis karys yra nesantuokinio Aitros vaiko atžala. Tairos paaukojimas iš tikrųjų tik laikinai sustabdomas, nes vėliau išdavikas Kraurys

jį nužudo durklu. Trečiasis ir paskutinis aukojimas dramoje yra žynių ir vaidilučių (išskyrus Grožvydą) susideginimas, kai prarandama paskutinė viltis išgelbėti Romuvą. Žengdami į laužą, žyniai ir vaidilutės gieda aukojimo himną, kurio paskutinė eilutė yra kreipimasis į ugnį maldaujant nuvesti juos į Amžinąją Šviesą. Šio bendro susideginimo metu nesigirdi nei gailesčio, nei skausmo.

Pagrindinė problema dramoje *Amžina ugnis* yra dviejų vertybių sistemų, išreikštų šviesos ir tamsos, gyvenimo ir mirties, dvasingumo ir kūniškų aistrų įvaizdžiais, susidūrimais. Ritualas suvienija bendruomenę jos polinkyje į apoloniškąją dualizmo pusę, kurios simboliai yra teigiami: ugnis, saulė ir šviesa, ir kuri reikalauja iš asmens atsidavimo ritualui, tvarkai, taisyklėms, tradicijai ir hierarchijai. Priešingasis, dioniziškasis, pradas susijęs su tamsa, aistra, prievarta ir svetima priespauda. Ypač seksualiniai potraukiai draudžiami kaip blogis ir įkūnijami Kraurio asmenyje, kuris diametraliai priešpastatomas kilniam Tairai. Kovoje tarp tradicinės ir svetimos vertybių sistemos tikrasis pavojus slypi vidinėje moralinėje korupcijoje ir yra susijęs su aistringo Kraurio, melagingo žynio Aitros ir išdaviko karaliaus Jogailos asmenybėmis. Koruptuota senoji tvarka sugriūva iš vidaus masiško susideginimo akto metu. Ritualas, kurio kulminacija yra aukojimas, veda į senojo tikėjimo apvalymą ir į tautinės bendruomenės išgelbėjimą.

Šis ritualo modelis, kurio kulminacinis momentas yra aukojimo aktas, ryškiausiai matomas dramoje *Amžina ugnis*. Panašius procesus galima įžvelgti ir keletoje kitų Vydūno dramų. *Probočių šešėliuose* Tautvyda bando suprasti tėvynės esmę žvelgdamas į jos istoriją ir į dabartį. Dramą sudaro panašių dvejybių kompleksas: šviesa ir tamsa, gyvenimas ir mirtis, skaistybė ir erotiškumas, dvasingumas ir materializmas. Svarbiausia kliūtis Tautvydos kelyje taip pat yra jo paties moralinis silpnumas. Jis siekia moters, kurią myli, užuot Daivos asmenyje įžvelgęs dvasinį vedlį link bendro

tikslo. Pagaliau nugalėjęs save, Tautvyda sugeba apsispręsti galutinei aukai — jis pasiaukoja ant tėvynės meilės aukuro. Metaforiškai lygindamas savo tėvynę su laužu, jis pasiruošęs šokti į liepsnas ir žūti, tuo pačiu praplėsdamas jos gyvybę.*(10)* Simboliškai atlikdamas šį pasiaukojimo aktą, jis sviedžia savo žiburį iš apačios į šviesą ir išnyksta melsvame debesyje. Finalinės apoteozės metu matomi Tautvyda ir jo mylima vedlė Daiva, dvi žvaigždės dangaus skliaute, susijungiančios į vieną žvaigždę, kuri, chorui giedant saulės himną, susilieja su saule, simbolizuojančia amžinąją meilę ir išmintį, kurie valdo pasaulį.

Pasaulio gaisre konfrontacija tarp vokiečių užpuolikų ir Lietuvos kaimiečių Pirmojo pasaulinio karo metu turi tą pačią dualistinę schemą, kuri pabrėžia dvasingumo ir tyrumo vertybes, priešpastatydama jas „svetimam" valdžios ir fizinės jėgos siekiui. Šios kovos metu lietuvių bendruomenę vienija įvairios ritualo formos. Tačiau pasireiškia ir vidinis moralinis silpnumas, kai kelios lietuvaitės merginos atsiduoda erotiniams vokiečių kareivių viliojimams. Nepavykus apginti merginų ir gimtų namų nuo užgrobikų, dramos herojė Magė pasirenka žūti degančiame name. Ritualas pasiekia savo kulminacinį tašką dar viename susideginime, dar vienoje moralinėje pergalėje.

Iš iki šiol aptartų pavyzdžių matoma, kad dramų herojės moterys atlieka ypatingą rolę Vydūno „šventajame teatre". Grožvyda, Magė, Daiva, Milda (dramoje *Ragana*), Vidė *(Jūros varpuose)* yra vaidilutės arba tiesiogine, arba perkeltine prasme.*(11)* Dėl savo tyrumo ir pasišventimo gėriui jos yra dvasinės vedlės labiau žemiškiems vyrams, kurie seka jų pėdomis. Vydūnui moteris — ne tik „vartai" į gyvybę, bet taip pat ir bendruomenės dvasinio gyvenimo gynėja bei saugotoja. Kultūrinių tradicijų tęstinumas Vydūno dramose taip pat suprantamas kaip matriarchalinė prerogatyva ir atsakomybė. Daugelyje straipsnių apie moters padėtį ir vaidmenį visuomenėje Vydūnas skelbė lyčių lygybę, paremtą

žmogiškąja verte ir orumu, kartu įžvelgdamas ir lyčių skirtingas paskirtis. Nelygu šio šimtmečio pradžioje vyravusiom tendencijom, kurios priskyrė moterim tik gyvybės pratęsimo funkciją ir atmetė bet kokius didesnius moters dvasinius ir kūrybinius sugebėjimus, Vydūnas tikėjo, kad moterys yra arčiau dvasinio gyvybės centro ir mažiau linkę į materializmą nei vyrai. Joms skiriama ypatinga užduotis ir vaidmuo išvedant dabartinį gyvenimą iš materializmo akligatvio.*(12)*

Tyrinėdamas mitus ir ritualus, antropologas Clyde Kluckhohn pastebėjo jų tarpusavio santykį: ir mitų, ir ritualų simbolinės išraiškos priemonės turi tą patį psichologinį pagrindą. „Ritualas yra pasikartojantys įtaigūs veiksmai, dažnai tai esti simboliška pagrindinių bendruomenės „poreikių" dramatizacija. . . Mitologija gi duoda tų pačių poreikių paaiškinimą. . . ."*(13)* Atpažinus Vydūno dramų ritualinį pobūdį, jų kulminacijos procesą pasiaukojimo akte, taip pat ir šio ritualo funkciją remiant vieną pusę dviejų vertybių sistemų priešpriešoje, turėtų kilti klausimas, ar yra mitai, paaiškinantys šį ritualą, pastoviai pasikartojantį daugelyje jo dramų.

Vienas toks mitologinis veiksmo pagrindas atsiskleidžia dramos *Amžina ugnis* prologe ir epiloge, kurie pavadinti „Liepsnų ryto giesmė" ir „Liepsnų vakaro giesmė". „Liepsnų ryto giesmėje" didelė liepsna dega ant aukuro scenos viduryje. Vyrų ir moterų, „liepsnų nešėjų", procesija neša žalias šakas, vaizduojančias gyvybę, ir deda jas ant aukuro. Vienas po kito jie tarpusavyje pasidalina liepsneles, uždegtas nuo didelės, centrinės liepsnos. Tuo metu, kai jie vaikšto simetriškomis gretomis ir besisukančiais ratais, choras gieda himną, primenantį šv. Jono Evangeliją:

> Ir Žodis tapo Ugnimi-Šviesa.
> Ta liejosi į erdvę srovėmis.
> Jos kvapas viso gyvybė yra.
> Bet Žodžio siela reiškias liepsnomis. (44)

Pantomima ir tekstu išreiškiama teosofinė teorija — mitinis visatos kilmės ir tikslo aiškinimas, pagal kurį „Dieviškoji Gyvybė įsilieja į materiją iš aukščiau, ir jos pilnas ciklas gali būti suprastas kaip dvi stadijos — kaip laipsniškai vis didėjantis žemesnės materijos sugėrimas ir kaip po to sekantis laipsniškas dvasios atsipalaidavimas nuo materijos dalių".*(14)* „Liepsnų ryto giesmė" parodo Gyvybės Jėgos kilmę, jos dauginimąsi ir jos virtimą materija, „Liepsnų vakaro giesmė" savu ruožtu vaizduoja antrąją visuotinio proceso dalį — evoliucinį grįžimą į Dieviškumą, atsipalaiduojant nuo materijos pančių ir žemųjų siekių. Sceninė technika, kurią Vydūnas naudojo pavaizduoti evoliucinį grįžimo procesą, paremta teosofine spalvų simbolių schema, kurioje raudona spalva reiškia jausmingumą, o mėlyna reiškia dvasingumą; geltona, rožinė ir žalia spalvos simbolizuoja atitinkamai proto galią, nesavanaudišką atsidavimą ir užuojautą (Leadbeater, 47, 56). Pantomimos veiksmas nukeltas į kalno papėdę. Pastabose dėl scenos apšvietimo nurodoma, kad turi būti išgautas spalvų žaismas: raudona (kalno papėdė), mėlyna (kalno viršūnė) ir geltona, rožinė bei žalia (kalno vidurys). Spalvoms riedant bangomis aukštyn, raudona beveik išnyksta, užleisdama vietą kitoms, „teigiamoms" spalvoms, kylančioms aukštyn. Toks pats simboliškas veiksmas pakartotas ir scenoje su liepsnų nešėjais, kurių rūbai ir žiburiai atspindi tą pačią spalvų schemą. Kiekviena spalvinė grupė gieda himnus, išreiškiančius jų dvasinio išsivystymo lygį. Raudonoji grupė, pilna egoistinių siekių, dingsta nuo scenos, kai tuo metu kitos spalvos siekia pakilti aukštyn ir susijungti su Amžina Ugnimi. Himno tekstas šlovina šią teigiamą evoliuciją, pagal kurią žmonijai „aušta diena".

Šalia spalvų simbolių dramoje taip pat galima įžvelgti ir teosofinį skaičių simbolizmą. Trilogija *Amžina ugnis* susideda iš septynių veiksmų, skaičiaus, kuriuo paremta visa teosofinė visata: septyni materijos tankumo laipsniai, septyni

pasauliai, septynios gyvybės bangos, septynios planetinės dvasios ir t.t. Be to, žmonija dalinama į septynias pagrindines rases, septynias antrines rases ir septynias rasių atšakas (Leadbeater).

Dramoje svarbu pastebėti teosofinę metaforą, kad žmogus yra „dieviškosios Ugnies žiežirba" (Leadbeater, 41), žiežirba, kurios tikslas vystytis ir tobulėti tam, kad galėtų susilieti su Dievybe. Ši metafora kartojasi su variacijomis Vydūno draminiuose veikaluose. Kadangi vieno gyvenimo pasiekti tobulybei neužtenka, teosofinis mokymas pripažįsta reinkarnaciją. Šis ciklinškas požiūris į žmogaus gyvenimą paaiškina, kodėl Vydūno dramose nėra tikro tragizmo, nepaisant to, kad daugelį dramose pavaizduotų įvykių be abejonių galima pavadinti tragiškais. Harold H. Watts skyrė komedijos žanrą nuo tragedijos teigdamas, kad komedija paremta ciklišku laiko pojūčiu, kai tuo tarpu tragedija remiasi linearinių laiko ir istorijos pojūčiu. Komedijoje visuomeninė tvarka nuolatos pasipriešina griaunančioms jėgoms ir jas numalšina. Kita vertus, tragedijos siužetas yra linearinis ir neatstatomas.*(15)* Vydūno drama galėtų būti vadinama „deterministine tragedija" (Watts) — įvykiai tragiški, bet įsitikinimas pagrįstas ciklišku požiūriu į pasaulį. Netgi patys skausmingiausi įvykiai nesugeba sukurti tikros kančios ar netgi stiprių emocijų įspūdžio. Žiūrint iš teosofinės mitologijos požiūrio taško, mirties nėra, yra tik pakopų kaita nenutrūkstamame gyvenime.

Šalia teosofijos, antrasis, tiek pat svarbus ir su tuo susijęs mitas, pagrindžiantis ir sustiprinantis Vydūno „šventojo teatro" koncepciją, yra mitas apie tautą kaip organizmą. Vydūno supratimas apie tautą iš dalies paremtas teosofinėmis idėjomis. Kadangi, teosofų manymu, visatoje nėra atsitiktinumų, skirtingos rasės ir tautybės egzistuoja su tam tikru tikslu, būtent, kad kiekvienas asmuo kiekvienoje savo evoliucinėje pakopoje galėtų rasti tinkamiausias sąlygas tolesniam vystymuisi. Savo veikale „Gimdymo slėpiniai"

Vydūnas teigia, kad kiekvieno žmogaus gimimo aplinkybės pritaikytos jo specifiniams poreikiams.*(16)* Anot Vydūno, kiekvienas asmuo privalo likti savo gimtos kultūros terpėje tam, kad sugebėtų pilnai išvystyti savo dvasinį potencialą. Mykolaitis-Putinas išreiškė šią mintį glausta formule: Vydūnui „šalia tautos nėra išganymo" (334).

Tauta Vydūnui yra gyvas organizmas su savo biologine, intelektualine ir psichine būsena, panašiai kaip ir atskiras žmogus. Pagrindinė tautą vienijanti jėga — bendras kraujas.*(17)* Pagal Vydūną per kraują paveldėjami ne tik bendri fiziniai bruožai, bet ir tautinis charakteris, ypatingos pažiūros į pasaulį ir bendra tautinė kultūra. *Pasaulio gaisre* Arvydas Gintautas, lietuvis, tarnaujantis karininku vokiečių kariuomenėje, nesutinka su mintim, kad jo įgytas vokiškas išsilavinimas padarė jį vokiečiu: „Kultūra randasi kraujuje! Arba jos visai nėra. Mūsų manymas ir veikimas vyriausiai nustatomas kraujo" (557).

Asmens užduotis — ne tik perimti kultūrinį paveldą, bet ir siekti jį sustiprinti. Atskiros „ląstelės", didindamos savo fizinį ir dvasinį tūrį, sustiprina visos tautos organizmą. Tautos, kurios sugeba išvystyti savo dvasinius išteklius, išsilaikys, nors bus laikinai ir pavergtos (*Tautos gyvata,* 144). Kadangi tautos „siela" stipriausiai pasireiškia jos kalboje, svetimos kalbos naudotojai niekada nesugebės pilnai išreikšti patys save. Savos tautos atmetimą Vydūnas laiko moralinės degradacijos požymiu. Maišyto kraujo žmonės neturi optimalių vystymosi sąlygų, jie linkę į disharmoniją ir neranda dvasinės ramybės.*(18)*

Šią idėją apie tautos organišką prigimtį galima rasti XVIII a. Herderio raštuose. Ji išvystyta ir XIX a. vokiečių filosofų ir politinių mąstytojų veikaluose, pvz. Hegelio, Fichtės ir von Treitschkės. XIX a. vokiečių „organistų" teorija gali būti suprantama kaip bandymas suteikti teorinį pagrindą siekiui suvienyti skirtingas Vokietijos teritorijas. Vydūnas manė, kad teorija apie organišką ir savyje uždarą

tautą suteikė pagrindo lietuvių kultūriniam pasipriešinimui prieš vokiečių hegemoniją Rytų Prūsijoje. Šiandien Vydūno mitas apie organišką bendruomeninį vienetą, paremtą krauju, norom nenorom primena, kaip šios idėjos buvo iškreiptos nacizmo su tikslu pateisinti rasinį pranašumą. Vydūnas, kita vertus, laikė, kad visos tautybės tarpusavyje lygiavertės, nors ir tikėjo ypatinga Lietuvos misija. Anot Vydūno, lietuviai savo kultūroje išlaikė teocentrinę pasaulėžiūrą ir artimą sąryšį su gamta — dvi vertybes, kurios modernioje technologinėje visuomenėje yra prarastos ir turėtų būti atstatytos. Lietuva galinti išgydyti sumaterialėjusią Europą, kuriai trūksta dvasinio centro, duodama jai pavyzdžiu savo „Natur- und Gottverbundenheit".*(19)*

Vydūno teorijoje tautybė nebuvo galutinis tikslas, bet tik būdas siekti etinės tobulybės, idealios universalios žmonijos ir absoliuto. Tačiau jaučiamas neatitikimas tarp šios teorinės pozicijos ir jo kūrybos. Vydūno dramose tautinė bendruomenė tampa aukščiausia vertybe. Asmeninio pasiaukojimo požiūriu tauta yra „dieviškumo apraiška žemėje" (Hegelis). Centrinė aukojimo rolė Vydūno „šventajame teatre" gali būti aiškinama iš abiejų mitų — iš teosofinio ir iš tautinio. Iš vienos pusės, fizinis išlikimas nėra aukštai vertinamas teosofijos, nes kūnas turi pereiti daugelį reinkarnacijos stadijų; antra vertus, pasiaukojimo ritualas simboliškai išreiškia visišką asmens atsidavimą tautinei bendruomenei.

Vienas svarbus ritualo nuopelnas yra tai, kad jis padeda reguliuoti visuomenės gyvenimą: jis uždeda tvarkos antspaudą ant chaotiškos tikrovės, sutvirtina nusistovėjusius ryšius ir sankcionuoja bendruomenines vertybes. Kultūros antropologas Anthony Wallace laiko, kad ritualinis aktas yra komunikacijos be informacijos tipas. Pasikeičiama prasmingais signalais, ir jie suprantami; tačiau naujų elementų neįsileidžiama į nusistovėjusius modelius. Tokiu būdu ritualas kultūroje yra konservatyvi jėga, jis išlaiko uždarą, apribotą akiratį. Aukščiausio laipsnio preciziškumas Vydūno

dramose gali būti paaiškinamas ritualinių aktų vyravimu. Šios tvarkos kaina yra asmens subordinacija didesniam vienetui. Vydūno veikėjai įgauna savo tapatybę ir priklausomumo jausmus, tikrumą ir pasitikėjimą, atsisakydami aktyviai ir racionaliai spręsti gyvenimo problemas.

Ilgą laiką Vydūnas Lietuvoje buvo ignoruojamas, bent jau oficialiai. Buvusiam komunistiniam režimui netiko ir nepatiko jo religingumas, pagarbus patriotizmas ir jo atvira marksizmo kritika (*Tautos gyvata,* 83, 89). Nuo maždaug 1987 m. susidomėjimas Vydūnu išaugo, ir tai akivaizdu iš mokslinių straipsnių bei Vydūno draugijos įkūrimo. Jo biografijos pagrindu Gedimino Jankaus drama „Amžinas keleivis" buvo pastatyta Kaune 1988 m. Vydūno filosofiniai veikalai siūlo patrauklią alternatyvą Lietuvos intelektualams, ieškantiems religinių ir etinių pagrindų už katalikiškų dogmų ribų. Jo tautiškumo samprata, skatinimas dvasiniam atgimimui bei kultūriniam renesansui per moralinį tvirtumą, jo materializmo kritika ir teigimas pagoniškos Lietuvos praeities įvertinimas yra idėjos, radusios atspindį dabartiniame Lietuvos atgimime. Kaip ir Mahatma Gandhi, Vydūnas savo asmenybės ir gyvenimo pavyzdžiu skatina pasipriešinimui be smurto ir be jėgos.

Mažiau įtikinantys atrodo Vydūno idėjų įkvėpti pranašiški straipsniai, pasirodantys populiarioje spaudoje ir keliantys klausimą: Ką Lietuva gali duoti Europai? Nieko nuostabaus, kad atsakymas į šį klausimą yra maždaug tas pats, kokį pateikė Vydūnas prieš penkiasdešimt metų: Lietuva išlaikė į Dievą orientuotą kultūrą stipriai materializuotos ir technologizuotos Europos centre; iš to seka, kad Lietuva esanti „metafizinė Europos tėvynė".*(20)* Lygiagretūs reiškiniai yra politiniai ritualai, funkcionuojantys panašiai, kaip tyrinėtieji Vydūno dramose. Jau pasigirdo balsų, atkreipiančių dėmesį į besitęsiančių politinių ritualų spąstus: konformizmo ir autoritariškumo pavojus, galimą asmeninių skirtumų sugniuždymą ir pragmatinių politinių tikslų bei siekių neaiškū-

mą.*(21)* Vydūno bendruomenės modelis, kuriame vyrauja ritualinis aktas, kurio kulminacijos taškas yra pasiaukojime, kokia nors kančių ar savižudystės forma, nors ir patenkina emocijas, neturėtų tapti patriotizmo modeliu demokratiškos valstybės piliečiams.

Iš anglų kalbos vertė Vilius Juozulynas

IŠNAŠOS

1 Trijų kultūros veikėjų — Vydūno, Jono Basanavičiaus ir Vinco Kudirkos — įnašų į Lietuvos kultūros istoriją palyginimui žr. Aleksandras Merkelis, *Vydūnas: Žmogus ir kūrėjas*, mašinraštis (Chicago: Vydūno jaunimo fondas, 1983), 3.

2 Jonas Lankutis knygoje *Lietuvių dramaturgijos raida* (Vilnius: Vaga, 1974) pateikia Vydūno įnašo į lietuvių dramą įvertinimą (p. 129-159).

3 Terminą „šventasis teatras" sukūrė Antonin Artaud. Tą pačią sampratą naudoja ir Christopher Innes nagrinėdamas ritualo rolę avangardistiniame teatre (*Holy Theatre*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, p. 3). Avangardistiniame teatre ritualas turi kitokią prasmę negu Vydūnui: tai priemonė atskleisti giliausius preracionalios patirties sluoksnius.

4 Vacys Bagdonavičius, *Filosofiniai Vydūno humanizmo pagrindai* (Vilnius: Mintis, 1987), 152.

5 Alfredas Andrijauskas straipsnyje „Šilerio tradicija Vydūno dramaturgijoje" (*Literatūra*, t. 28, nr. 1, 1986, p. 39-45) analizuoja kai kurias temas, siejančias Vydūno dramas su klasikinėmis vokiečių dramomis, ypač Šileriu.

6 Vincas Mykolaitis-Putinas, „Vydūno dramaturgija", *Raštai*, t. 10 (Vilnius: Vaga, 1969), 338.

7 Paties autoriaus teigimu darbas prie trilogijos truko nuo 1902 iki 1912. „Romuvos" idėja gimė 1902 m., o pirmas pastatymas įvyko 1903 m. „Vaidilutė" buvo parašyta 1908 m., pastatyta 1909 m. „Namų ugnelę" Vydūnas parašė 1909 m., pirmas pastatymas įvyko 1910 m. Visa trilogija įgavo savo galutinę formą 1912 metais, pridėjus prologą bei epilogą, ir 1913 metais buvo išleista Tilžėje „Rūtos" leidykloje pavadinimu *Amžina ugnis*.

8 Plg. Anthony F.C. Wallace, „Rituals: Sacred and Profane", *Zygon: Journal of Religion and Science* (Vol. 1, No. 1, 1966), 60.

9 Vydūnas, *Amžina ugnis; Probočių šešėliai; Pasaulio gaisras* (Vilnius: Vaga, 1968), 80. Visos šių trijų dramų citatos yra paimtos iš šio leidinio.

10 Tautvyda:

Aš atiduodu visiškai save!
Tesie tėvynė didis laužas!
Tepradeda liepsna liepsnoti
irgi apkloti pašalius visus!
Čia aš nudingti noriu,
jeib ji pakiltų lig dangaus
ir savimi visas žemes apklotų!
Išnykti tur, kas dar tamsu!
(428-429)

11 Plg. Rimvydas Šilbajoris, „Pastabos apie Vydūno teatrą", *Draugas* (1969, kovo 15 d.), 3.

12 „Vyrams stovint gyvenimo priešakyje, jis visas pasidarė, kas jis šiandien yra. Atrodo, tarsi jo turinį sudarytų materialiniai lobiai ir lyg išnyktų iš jo visa, kas yra dvasiška ir pagaliau, kas yra žmoniška. . . o čia gydymą gali teikti tiktai moteriškė". (Vydūnas, „Žmogiškumas ir moteris", *Naujoji vaidilutė*, 1937, vasaris, nr. 70).

Straipsnyje „Tarp galingos burtininkės ir prijaukinto paukščio" (*Metmenys*, nr. 57, 1989, 67-95) Vytautas Kavolis tyrinėja Vydūno požiūrį į moterį lietuvių kultūrinės tradicijos kontekste.

13 Clyde Kluckhohn, „Myths and Rituals: A General Theory", *Myth and Literature: Contemporary Theory and Practice*, ed. John B. Vickery (Lincoln: University of Nebraska Press, 1966), 44.

14 C.W. Leadbeater, *A Textbook of Theosophy* (Adyar, India: The Theosophical Publishing House, 1979), 29. Teosofų draugija, įkurta 1875 m. ir vadovaujama tokių asmenybių kaip Madam H.P. Blavatskaja, H.S. Olcott ir Annie Basant, bandė sintezuoti filosofiją, religiją ir mokslą. Didelę įtaką teosofinėm teorijom turėjo rytietiškos religijos. Bagdonavičius (23-24, 75-85) aprašo Vydūno santykius su šia draugija apie 1900 m. Leipcige, kuris tuo metu buvo Vokietijos teosofinės veiklos centras ir kuriame

Vydūnas tada studijavo. Vydūnas perteikė teosofines idėjas Lietuvos skaitytojams žurnale *Šaltinis* (1905-1906 m.) ir monografijų serijoje išdėstė teosofines idėjas, pvz. *Visatos sąranga* (1907), *Slaptinga žmogaus didybė* (1907), *Mirtis ir kas toliau?* (1907).

15 Harold H. Watts, „Myths and Drama", *Myth and Literature: Contemporary Theory and Practice,* ed. John B. Vickery (Lincoln: University of Nebraska Press, 1966), 75-85.

16 Vydūnas, *Gimdymo slėpiniai* (Tilžė: Rūta, 1921, trečioji laida), 78.

17 „Su krauju jungiasi tautos givybė". Vydūnas, *Tautos gyvata: Filosofiški-sociologiški aiškinimai,* Tilžė: Rūta, 1920, 6.

18 Plg. Bagdonavičius, 187.

19 Vydūnas, *Sieben Hundert Jahre Deutsch-Litauischer Beziehungen* (1932, Chicago: Akademinės Skautijos Leidykla, 1982, antrasis leidimas), 477.

20 Plg. Algirdas Patackas, „Ką gali Lietuva duoti Europai"?, *Atgimimas* (1989 m. gruodžio 29 d. - 1990 m. sausio 5 d.), 5.

21 Plg. Arvydas Šliogeris, „From Ritual Politics to Pragmatism: A Critique of Sajudis' Politics of Independence", *The Lithuanian Review* (March 2, 1990), p. 8. Anksčiau išspausdintas lietuvių kalba *Atgimime* (1990, vasario 2).

EX
LIBRIS
MARIJA
PAŠKEVIČIENĖ

HOMO ARMAGEDDONICUS

GINTARAS PATACKAS IR VILIUS

Dievas buvo poetas ir kūrė pasaulį pagal savo atvaizdą, t.y. tokį, kuriame gyvena poetai. Jo amžinas oponentas šėtonas tokioje situacijoje pasirinko poezijos kritiko poziciją, t.y. padaryti pasaulį tokį, kuriame poetas mirtų. Pasaulis tapo netobulas ir Dievas būtų atsisakęs šito kūrinio, bet užmiršo, kad pasaulį sutvėrė Laike, o pats yra už Laiko, ir todėl pasaulį turime tokį, koks jis buvo sukurtas — su poetais ir jų kritikais.

Noriu papasakoti vieną atsitikimą iš savo jaunystės apie pačią nepatvariausią knygą pasaulyje, kuri vadinasi „Homo armageddonicus", bet, kaip paskui supratau, ir pačią geriausią. Iki šiol jos vaizdas neblėsta atminty, nors man labai būtų sunku atsekti, kas joje rašoma. O buvo taip:

Vieną karštą 1979 m. birželio popietę, išgėręs „Rambyno" aludėje šalto alaus, susiginčijau su vienos kompanijos vadeiva ir buvau išmestas pro duris. Vadeiva buvo stiprus vienaakis bernas, matyt neseniai išėjęs iš kalėjimo, todėl nutariau su juo nutraukti diskusijas, nes kiekvienas kūrėjas (o toks jisai be abejo buvo, apie ką bylojo kaladės dydžio tatuiruoti kumščiai) kuria pasaulį pagal savo pavidalą, ir aš nusprendžiau savo akimi nerizikuoti. Ieškodamas pagalbos, perbėgau per gatvę ir atsidūriau pirmoje pasitaikiusioje parduotuvėje.

Pasirodo, kad joje nebuvo nei gėrimų, nei mėsos, nei drabužių, o paprasčiausios antikvarinės knygos. Iš neturėjimo ką veikti pradėjau jas apžiūrinėti, nes vienaakių pasaulio kūrėjas dar stovėjo prie durų. Mano žvilgsnis užkliuvo už seno apdulkėjusio folianto. Atsiverčiau jį ir perskaičiau pavadinimą „Homo armageddonicus" — skambėjo gana mįslingai. Žvilgterėjau į išleidimo datą ir nustėrau — ji buvo datuotą 1712.V.18 dieną ir parašyta lietuviškai. „Dieve mano" — sušukau mintyse, — ji anksčiau išleista negu Donelaičio „Metai". Gal ir pats Donelaitis skaitė tą knygą. . .

Stovėjau su knyga ir ją varčiau. Mįslingi hegzametro tekstai plaukė pro mano akis kaip paradinių laivų flotilija, skambėjo senų žodžių muzika, pasakojanti apie įspūdingus nuotykius. Aš jau buvau bepsigilinąs į skaitymą, kai kažkas palietė mano petį.

— Domitės poezija, — paklausė senas gergždžiantis balsas. Balsas priklausė žmogui, kurio veidas iš pirmo žvilgsnio nekėlė jokio pasitikėjimo. Įdegęs nuo saulės, apšepusiais skruostais, keistai žėrinčiomis ir giliai įdubusiomis akimis, jis žvelgė lyg skaidrus vanduo iš apleisto kaimo šulinio. Ant galvos buvo nenusakomos formos šiaudinė skrybėlė.

— Šitoje situacijoje neturiu kitos išeities, — atsakiau jam, kadangi vienaakis menininkas vis dar tebelūkuriavo prie vitrinos.

— Tai kodėl? — paklausė žmogysta.

— Nenoriu kažkam tapti kūrybine medžiaga. . . nes pats jos ieškau.

— Matau, kad „Homo armaggedonicus" jus sudomino, — pasakė žmogysta.

— Viskas, kas sena, įdomu, bet, kai matai pirmą kartą, atrodo nauja, — išlemenau neaiškią frazę.

— Bet tu gi žinai ko nori. Aplinkui tiek puikių knygų: Mieželaitis, Marcinkevičius, Maldonis. . .

— Nieko naujo juose nerandu. Taip įkyri seni pažįstami su vis naujomis kaukėmis.

— Na ką gi, jūs teisus, čia yra visko pradžia, todėl ir nauja. Bet pradžia, būdama nauja, turi labai seną ir ilgą istoriją.

Jo kalba, negaliu pasakyti, kad mane sudomino, bet veikė, panašiai kaip hipnotizuotojas mažą pievų varlytę. Iš kitos pusės gal ir ne kiekvieną dieną tau kažkas pradeda filosofuoti į ausį. Tai provokuoja ir pačiam pasirodyti protingu.

— Armageddonas, berods, yra paskutinis mūšis už pasaulį, kuriame Gėris įveikia Blogį, — pasakiau, demonstruodamas savo išsilavinimą, kurį įsigijau Kauno politechnikos institute.

— Ši knyga kažkada buvo išversta beveik į visas pasaulio kalbas, — pratarė žmogysta, — tačiau ją parašė lietuvis, vienas išprotėjęs Vilniaus universiteto profesorius, kuris panorėjo likti anonimu ir pasirašė tik inicialais J. P.

— Gal Janas Potockis, — paklausiau aš. Aš skaičiau jo knygą „Rankraštis, rastas Saragosoje".

Čia mano puikybė išlindo kaip yla iš maišo. Ieškodamas savo genealoginių šaknų, visiems muilinau akis, kad esu iš senos garbingų grafų Potockių giminės ir mažiausiai trečios kartos rašytojas. Tada jau buvau išleidęs pirmąją knygą ir išdidžiai vaikščiojau gatvėmis kaip vaikšto nekarūnuoti poetai ir nekantriai laukiau telegramos, kad man paskirta Nobelio premija. Maniau tada, kad bet kuris minios žmogus atpažįsta manyje poetą, kadangi tuo metu mano nuotraukos jau buvo spausdinamos žurnaluose ir ant knygos viršelio. Net neįtariau, kad miniai reikia ne poetų, o tik paminklų, kurie stovi skveruose. Juk šitie tyli, ir apie juos gali sakyti ką nori. Nori pastatei, nori nuvertei.

Tokios mintys plaukė mano galvoje todėl, kad pamaniau, jog susidūriau su savo poezijos gerbėju.

— Ne, tu klysti, — tarsi atspėjęs mano mintis, pratarė senis. Aš esu tos knygos leidėjas.

Instinktyviai žvilgtelėjau į išleidimo datą, ir tik mandagumas neleido man pridėti piršto prie smilkinio.

— Šiuo metu tai yra vienintelis egzempliorius pasaulyje, kadangi ši knyga turi vieną nepaprastą savybę, — pratarė senis. — Tas, kuris ją nusiperka, parsinešęs namo, kitą rytą jau jos neberanda. Tai pati nepatvariausia knyga knygų spausdinimo istorijoje nuo Johanno Gutenbergo į abi puses.

— Į kokias puses? — nustebau.

— Tamsta turbūt išmanai reliatyvumo teoriją ir supranti, kad Laikas gali tekėti ir priešinga kryptimi. Tiek į Atlantidos pusę, tiek ir į Galaktinę Imperiją.

— Ką tu tuo nori pasakyti? — paklausiau, pereidamas į „tu", bet pasilikau filosofuoti, nes tai buvo kur kas įdomiau, negu diskutuoti su vienaakiu Pravieniškių akademijos auklėjamųjų namų istorijos bakalauru.

— Noriu pasakyti, kad ši knyga turi savo istoriją, — pakartojo jisai. — Ji buvo atspausta tiems laikams milžinišku 100,000 egzempliorių tiražu ir visi jos egzemplioriai išgaravo kaip kamparo spiritas.

Sulapsėjau akimis, ir jos užkliuvo už knygos kainos. Dvidešimt penki rubliai ne tiek jau daug mano kišenei, kurioje mėtėsi ir stambesnės kupiūros. Ačiū Dievui, vis tik vienaakis nespėjo konfiskuoti mano honoraro.

— Matau, kad ją ruošiesi pirkti, bet ar nepasigailėsi, — vėl tarsi atspėjęs mano mintis, jis pasakė, — Juk ši knyga išnyks.

— Bet tai geriau, negu išnyktų skaitytojas, — pasakiau, atskaičiuodamas dvidešimt penkis rublius.

Jis nusijuokė:

— Cha, tu teisus! Dar pamatysi, kaip išnyksta ir skaitytojai ir poetai.

— O kas juos naikina?

— Viena vienintelė tiesa, kurios skaitytojas ieško knygoje ir amžinai neranda. Tačiau, ją suradus, gyvenimas taptų beprasmis. Todėl poetai ir neparašo gerų kūrinių, o visą laiką viliasi sukurti šedevrą, kuriame atskleistų visą tiesą. Ši tiesa juos naikina kaip žiurknuodis.

O kodėl jie neparašo? — pasakiau pūsdamasis, nes kaip man tuomet atrodė, buvau parašęs nemaža puikių eilėraščių ir dar puikesnių įsivaizdavau parašysiąs.

— Todėl, kad egzistuoja kritikai, kurie neleidžia toliau jų minties energijai vystytis. Berods, Balzakas man sakė, jei neapgauna atmintis, kad kritika yra parazitas ant sveiko literatūros kūno.

Tuo metu su triuškinančia kritika man dar neteko susidurti. Atvirkščiai, jie mane skatino rašyti, bet tai buvo avansas, kuris duodamas jaunam kūrėjui, todėl ne su visomis senio mintimis aš sutikau.

— Kodėl gi, yra ir gerų kritikų, pvz. Šilbajoris, Nastopka, Kavolis, Kubilius, — pasakiau, dar kartą kyštelėdamas savo išprusimą.

Pokalbis apie kritiką matyt palaužė vienaakio menininko jautrią nervų sistemą. Aš pažvelgiau pro vitriną ir pamačiau, kad jis pamažu grįžta į savo kūrybinę dirbtuvę „Rambyne". Nutariau negaišti laiko ir apsidairiau, ieškodamas pardavėjo. „Homo armageddonicus" po šito pokalbio tiesiog degino mano delnus ir masino vaizduotę.

— Mokėk pinigus ir gali eiti, — tarė senis. — Reikia už juos išleisti dar vieną egzempliorių.

— Kada? — paklausiau.

— Gal po šimto metų, o gal prieš šimtą, — gūžtelėjo pečiais pašnekovas. — Kaip tyčia šiandien nepasiėmiau laikrodžio.

Senis, mano nuomone, buvo visiškai iškvailėjęs, bet kadangi nieko panašaus į pardavėją šalia nebuvo, pagalvojau, kad antikvariato savininkas nuo vienatvės gali ir iškvaišti. Sumokėjau jam pinigus ir išėjau į gatvę.

Namuose ilgai skaičiau knygą prie naktinės lempelės, kol nuovargis nepriverte mane padėti galvą ant folianto. Sapnavau Homo Armaggedonicus pasipuošusį šarvais, sėdintį ant balto arklio mūšio lauke, aplinkui jį grūmėsi ištikimi Jėzaus kariai su vienaragių, devyngalvių siaubūnų kariauna. Skardėjo sidabrinis angelo trimitas, raginantis Viešpaties karius nepasiduoti ir atremti kardais žaibų blyksnius, sklindančius nuo Liuciferio kariaunos ginklų. Kur susidurdavo pulkai, tryško dvokianti siera ir raudoni kraujo fontanai. Aplinkui draikėsi žemi juodi dūmai, o saulė danguje atrodė kaip blėstantis laužas. Dulkių stulpai iš po žirgų kojų trukdė raiteliams įkvėpti tyro oro gurkšnį, ir aš pats dusau nuo sieros smalkių ir karščio.

Šis košmaras mane be galo iškamavo ir aš pabudau su skaudančia galva. Kakta buvo atremta į vynu ir rašalu sulaistytą stalą. Nukėblinau prie šaldytuvo ir išgėriau mineralinio vandens butelį, kuris man atgaivino praėjusios dienos įspūdžius. Pradėjau ieškoti knygos, kurią vakar parsinešiau. Tačiau ant stalo jos nebuvo, po stalu taip pat nė kvapo. Pradėjau griozti visą kambarį, apžiūrinėdamas palovius, spinteles, užkaborius, perverčiau kuklią knygų lentyną, pagaliau dar kartą atidariau šaldytuvą. Ten stovėjo tik pradaryta šprotų dėžutė, o šalia apipelijęs sūrio kamputis. Deja, tai buvo visas šaldytuvo peizažas. „Homo armageddonicus" išnyko be pėdsako, ir man dingtelėjo mintis, kad senis nebuvo toks kvailas.

Bet, praradus knygą, man nepasidarė nuo to lengviau. Aš nusprendžiau nepasiduoti ir dar kartą nueiti į antikvariatą, kad išsiaiškinčiau visą tiesą. Pravėrus jo duris, mane sutiko jaunas besišypsantis pardavėjas.

— Atsiprašau, — paklausiau aš jo, — norėčiau pamatyti jūsų kolegą, tą, kuris vakar čia dirbo.

— Vakar mes nedirbome, nes buvo revizija, — pasakė pardavėjas jau be šypsenos. — Ar pageidaujate ką nors įsigyti?

— Taip, aš ieškau vienos knygos, — pasakiau ir pradėjau šniukštinėti po antikvariatą.

— Revizija ne tiek knygų ieškojo ir tai nieko nerado, — abejingai gūžtelėjo pečiais pardavėjas, tačiau nugara jaučiau jo budrų žvilgsnį.

— Ar nėra pas jus knygos „Homo armageddonicus"? — paklausiau su slapta viltimi.

— O ar jūs žinote, koks sunkus darbas ieškoti? — atšovė pardavėjas, bet paskatintas trirublės, kurią jam įgrūdau į delną, atsivertė storą knygų sąrašą. — Dabar suprantu, kad jums labai reikia.

Jis ilgai vartė antspauduotus lapus, o mano kūnu iš nekantrumo pradėjo bėgioti skruzdėlytės.

— Deja, turiu jus apvilti, — pasakė jis, užversdamas paskutinį puslapį. Aš jo paprašiau dar kartą perversti. Tačiau ir antras kartas nieko naujo neatnešė. Nutaisiau graudžią fizionomiją, bet jo nepaveikė. Tada daviau dar tris rublius ir jis man pasiūlė:

— Ateik rytoj prie „Laumės" kavinės išgerti kavos, ir aš tau šį tą atnešiu.

Bet aš abejojau — būtų turėjęs, būtų davęs iš karto. Parėjau namo ir sėdau rašyti eilėraštį. Pavadinimą užrašiau „Homo armaggedonicus". Tačiau jokia mintis nelindo į galvą, išskyrus citatas iš H. Radausko ir Nykos Niliūno kūrybos. Kai tik pabandydavau prisiminti ką nors iš „Homo armaggedonicus", skausmas kaip žaibas perverdavo mano smegenis. Kaip norėjau ją skaityti toliau! ! ! Man atrodė, kad neperskaitytuose puslapiuose slypi pati Tiesa ir Gyvenimo esmė. Ir taip prasikankinau iki ryto, ir mano kančių rezultatas buvo eilėraštis, o paskui gailestingas miegas trumpam sumerkė mano vokus.

Ryte prie „Laumės", gaivindamas kava pavargusią galvą, nekantriai laukiau pardavėjo. Pamačiau jį ateinantį su stora knyga po pažasčia.

— Dovanokit, aš labai skubu, — pasakė jis, bet po pirmo

kavos gurkšnio atsipalaidavo. — Atnešiau jums kai ką įdomaus.

— Ką būtent? — paklausiau, godžiai tiesdamas ranką prie jo atsinešto paketo. Mano pirštai virpėjo, kai tarsi kūdikį iš vystyklų išvyniojau iš laikraščio foliantą. Širdis džiaugsmingai suplakė — „Homo armaggedonicus" vėl mano rankose. Bet, atvertus viršelį, knygos pavadinimas kaip šaltas dušas perliejo nuo palaimos spurdantį kūną. Aš skaičiau ir keikiau savo akis. Knyga vadinosi „Homo dogmaticus".

— Aš juk ne to prašiau, — pervėriau žvilgsniu pardavėją.

— Bet tai labai vertinga knyga, — tarė jis šypsodamasis. Tai yra „Homo armageddonicus" kritika. Šioje knygoje įrodinėjama, kad „Homo armageddonicus" išvis neegzistavo. Tai ir yra vienintelė tiesa, kurios ieško poetas ir skaitytojas.

— Betgi aš ją laikiau savo rankose, — nenusileidau.

— Deja, bičiuli, negaliu jumis patikėti, nei ką padėti. O kad įsitikintumėte mano nuoširdumu, grąžinu jums užstatą, — Jis ištiesė man šešis rublius, kuriuos vakar jam įkišau, — ir daugiau nieko nemokėkite. Aš gerbiu ir suprantu poetus, ir žinau, ko jiems reikia.

Aš jam padėkojau, o jis nurijęs paskutinį kavos gurkšnį, pakilo ir nueidamas pasakė:

— Ta knyga yra nesunaikinama, pamatysite!

Čia pat pradėjau vartyti atneštąjį foliantą, kuris savo viršeliais taip priminė „Homo armageddonicus". Deja, tiktai išleidimo data — 1712.V.19 — skyrėsi viena diena, o turinys bylojo visai ką kita — nuobodesnio ir kvailesnio daikto nebuvau matęs. Štai kaip sveikam žmogui įperša ligą. Visa knyga susidėjo iš autoriaus pavardės, jo genealoginio medžio su dėdėm, tetulėm ir pusbroliais generolais, ir pusbrolių pusbroliais raštininkais, kiekvienam buvo skirta ne mažiau puslapio biografijos, kurioje nuobodžiai vardijamos jų gimimo ir mirties datos, vaikai ir hobi, taip pat pateikiama dalis jų kūrybos, susidedanti iš sąskaitų, testamentų, važtaraščių, kontorų knygų turinio arba nuobodžių laiškų,

prisipažįstant meilėje. Komentaruose buvo vien grasinimai poetams.

Man atrodė, kad ant mano smegenų kažkas išpylė visą Niagarą šiukšlių. Iškeikęs maniaką autorių, trenkiau knygą į šiukšlių dėžę ir nukėblinau į „Rambyną". Tąsyk alaus išgėriau daugiau, negu įprasta, kad neprisimenu, kaip parsiradau namo. Pravėriau virtuvės duris ir atidariau šaldytuvą. Ten, šalia mineralinio vandens butelio gulėjo „Homo dogmaticus". To jau man buvo per daug. Atidariau langą, išmečiau ją į žemiau augančius krūmokšnius, kad katės per morčių turėtų ką skaityti. Vos atsisėdau prie stalo, ir padėjau alkūnę tiesiai ant išmesto „Homo dogmaticus". To mano nervams buvo per daug. Suplėšiau ją po lapą ir pradėjau mesti į klozetą. Darbas truko kelias valandas, vos spėjau nuleidinėti vandenį. Įdomu, ką galvojo kaimynai. Vienas jų pasibeldė, ir aš pasakiau, kad ne tą suvalgiau. Visai nusigalavęs po tokio darbo kaip pakirstas medis kritau į lovą ir atsitrenkiau tarsi į akmenį. Sustaugiau „Oi" ir išsitraukiau iš po čiužinio „Homo dogmaticus".

Kitą dieną išvežiau ją 20 kilometrų už miesto, apipyliau benzinu ir sudeginau. Sugrįžau namo, bet pirmas vaizdas, kurį pamačiau, buvo „Homo dogmaticus" visu savo folianto autoritetu prislėgusi mano vargšę lieknutę pirmąją knygą.

Nuo to laiko man teko keisti ir butus, ir važinėti po svetimus miestus bei tolimas šalis, bet visur mane lydėjo „Homo dogmaticus". Ir lagaminuose tarp skutimosi reikmenų, ir viešbučių numeriuose, draugiškai prisiglaudusi prie telefonų knygos.

Taip, nors knygas rašo poetas iš Dievo malonės, bet Dievo kritikas nesnaudžia — visada spėja pakišti „Homo dogmaticus", kurią atvertęs užuodi sieros kvapą. Na, ką gi, susitiksime per Armageddoną!

VISA APYLINKĖ GIEDA MEDŽIAIS

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Visa apylinkė gieda medžiais.
Piero della Francesca prisėjo
pridaigstė — prisagstė kalvų kalvelių,
permatomų linksmų giraičių
nuostabiai atspėjęs perspektyvos
paslaptis.

Išblyškęs kunigaikštienės veidas.
Tampriai prigludęs plaukų apdangalas,
vėriniai perlų kaip ankstyvi pumpurai
apjuosia kaklą, puošia senovinį drabužį.

Protingas veidas. Mąstantis?
Sekantis upokšnį Metaurus? Nujojantį
Guidobaldo?
Išėjus pasivaikščioti už miesto vartų
jei atsisuktų
dosniai užsipila spalvomis miestas.
Išdidūs rūmai dunksо pastoviai
nesikeičia.
Rodos neliečiami laiko.

Battista Sforza Montefeltrų garso
Įneša moterišką rimtį itališkajam vaizdui.
Gracingais mostais, judesiais
palydi — pasitinka
poeto žodį
klausos atidžiai. Ateičiai skirdama
plačias sales jau tviskančias paveikslais.
Jaunutis Rafaelis ne kartą lankėsi čia
su tėvu Giovanni Santi.
Jaunutis Rafaelis augo Renesansui.
Aukštai šlaite Urbino miestas kėlės virš
tolstančių viduramžių peizažo.

O Bona Sforza iš Milano kuo pasižymėjo
lietuviškoj šiaurėj?

AKYSE ŠVYTI ŽUVIES SIDABRAS

JO vardas Thera.
Liaunai ištysęs kvepia vandeniu.
Žuvys peršviestos rytine saule
mėlynumą jūros tebegaudo
žiopčioja,
blaškosi rankoj sveriamos.

Plaukuose žolės įsimetę,
akyse švyti žuvies sidabras.
Jis eina — nenueina
nenujausdamas kad
trys tūkstančiai devyni šimtai
aštuoniasdešimt devyneri metai
jau
prabėgo
(o laikas bėga nesugrįžtamai).

Pačiuose tolimiausiuose
Graikijos salynuose jis kasdien
žuvaudavo.

Akyse švytėjo žuvies sidabras.
Žymusis nepažįstamas to meto
nedelsdamas
spalvas sodrias pulsuojančioje namo sienoj
tepė.

1990

PAVEIKSLAS SIENOJ

vingiuoja
upelis
laiko žolės
palydimas
iš nakties
žaibu ištrykšdamas
dienos niūniuojamas
akmens
tylos
supamas
į vakaro
švelnias spalvas
vis
grįždamas

ir suteka
nakčia
staiga
į degantį paveikslą
sienoj

NIEKS NENUSAKĖ

Kodėl ta rimtis
medžiuose
saulei leidžiantis?

Kodėl
plačianugarės prūdo žuvys
šešėlius virpina
kalbina tylą
giliai staiga nuskęsta
su šviesialapiais
medžiais

O rūsčiaveidės kalvos
giraitėm violetiniais žiedais
krūmokšniais
vis kopia nenuilstamai
vis nedvejodamos
į tamsiasparnius
artėjančius
nakties aukštus šešėlius
kopia?

DIENOS PAŽYMĖTOS IŠVYKIMAIS

Melancholiškas miestas lėtai
iš miglos keliasi
ir atsisukęs jūron klausosi
visais neaprėžtais langais
vakar ilgai
švilpynės skverbėsi iš tolimų
pakrančių,
išblukęs apsiaustas tebedengė
pečius,
tamsiuose tonuose aidėjo nueinančiojo
žingsniai,
kartojami ištysę žodžiai. Neatspėti.
Neišgirsti.

Šviesus rytinis pakraštys:
Simfoninė poema iškeliaujančiam.
Gražioji nimfa plaistosi bangoj
nenori pasitraukt į gilumas.

Ją traukte traukia žmogiškoji drama,
likimas neatspėjamas žmogaus:
kur lenksis
kur palinks
Kuo pažymėtas jojo kelias?
Kuo įsirėš į laiko audinį?
Gal atsidusdamas?
Gal nenorom?
Kai dienos pažymėtos išvykimais.

PAVAKARĖS SU AMADEO MODIGLIANI

vikrios merginos
apelsinai
kriaušės
užverstos lentynos
bulvėm
grybais, morkelėm
aptarnauja

mergautinės
pavakarės
šeštadieniais
prailgsta
vakarais jos
skolinasi švelnų
liūdesį
iš Amadeo Modigliani
paveikslų

POLITINIS ĮSIPAREIGOJIMAS

KĘSTUTIS GIRNIUS

Kiekvienai visuomenei reikia kokios nors politinės santvarkos, tai yra, viešai galiojančių taisyklių, pagal kurias derinami įvairių piliečių skirtingi norai ir daromi visuomenės sprendimai. Ne visos politinės santvarkos lygiai veiksmingai atlieka šią užduotį, nes piliečiai nevisada pripažįsta šias taisykles ar mato reikalą elgtis pagal jų gaires. Kuo mažiau piliečių pritaria pagrindiniams politinės santvarkos rėmams, tuo mažesnė tikimybė, kad eilinis žmogus galėtų ramiai vykdyti savo gyvenimą bei tapatybę nubrėžiančius tikslus, būti tikras, kad kiti piliečiai gerbs jo teisėtus norus. Plačiai paplitęs santvarkos pripažinimas yra būtina pastovios valstybės sąlyga. Pastovumas yra ne tik vienas teisingos socialinės valstybės prielaidų, bet ir jos vaisius. Socialiai teisinga bus tik toji valstybė, kuri laimi savo piliečių klusnumą ar ištikimybę ir tuo užtikrina pastovumą. Tad nustatydami politinės santvarkos savybes, dėl kurių jos piliečiai ryžtasi jai įsipareigoti, mes nubrėžiame kai kuriuos teisingos valstybės parametrus.

Valstybė gali būti grindžiama jėga ar piliečių pritarimu, kurį savo ruožtu gali sukelti pasitikėjimas vadovų išmintimi ir kitomis ypatingomis savybėmis arba politinis įsipareigojimas. Pastovi valstybė negali būti kuriama vien jėga. Ilgainiui

tokia santvarka pradės irti, nes piliečių paklusnumą labiausia lemia baimė, kurios neįmanoma sukelti be doroviškai nepriimtino ir piliečiams atgrasaus engimo. Politinės santvarkos, kurios teisę spręsti svarbiausius klausimus palieka išminčiams ar charizmatiškiems vadovams („filosofams-karaliams"), bus pastovios tik tuo atveju, jei patenkinamos gana sudėtingos sąlygos, antai, vadovai iš tiesų turi jiems priskiriamą išmintį, piliečiai pripažįsta jų autoritetą, vadovų vaikai paveldėja tėvų gabumus arba visuomenė išvysto daugumai priimtiną išminčių kaitos sistemą. Istorija neduoda pagrindo tikėtis, kad šios minimalios sąlygos būtų įgyvendinamos. Paveldėjimo klausimas yra itin opus, ir Platonas ne be pagrindo stengėsi sugalvoti auklėjimo sistemą, kuri užtikrintų pastovią išminčių ar charizmatiškų vadovų pakaitą.

Pastovumas nėra vienintelis nekontroversinis teisingos socialinės valstybės bruožas. Neabejotina, kad ši valstybė turi sukurti sąlygas savo piliečių doroviniam klestėjimui. Dorovės supratimai yra įvairūs, bet plačiai pripažįstama, kad be autonomijos žmogus negali būti moralinis veikėjas.*(2)* Tad nepriimtina santvarka, kuri žlugdo arba riboja savo piliečių autonomiją. Autonomijos samprata taip pat nėra vienareikšmė, tačiau pasitenkinsiu provizoriniu aptarimu, būtent, kad žmogus elgiasi autonomiškai, kai jis laiko save suverenia būtybe, kuri pati nutaria ką tikėti ir pati pasirenka savo elgesį nustatančias gaires.*(2)* Vien jėga besiremiančioje valstybėje žmogaus autonomija negerbiama bent politikos srityje. Teokratinėje santvarkoje taip pat kyla didelis pavojus, kad žmogus neteks autonomijos, leisdamas „žinovams" daryti sprendimus, kurie turėtų likti savi. Reikia pabrėžti, kad tai tik pavojus, ir kad pritarimas kito nuomonei bei polinkis sekti jo pavyzdžiu nebūtinai reiškia autonomijos praradimą. Jei, pavyzdžiui, viską atsargiai pergalvojęs įsitikinu, kad Bažnyčios mokymas teisingas, tai jį pasisavindamas, neatsisakau savo autonomijos. Klaida manyti, kad

elgesį nustatančios gairės tikrai mano tik tuo atveju, jei jos tik mano.*(3)*

Daugeliui Vakarų politikos filosofų politinis įsipareigojimas nesukelia ypatingų problemų. Esą žmogaus teises gerbiančių demokratijų piliečiai normaliai įsipareigoja gerbti šios valstybės įstatymus kokiu nors formaliu aktu arba netiesiogiais būdais duodami suprasti, kad įsipareigoja. Daug reikšmės skiriama vadinamajam tyliam pritarimui (tacit consent), kuris esą gali būti įvairiai reiškiamas, pvz., dalyvaujant rinkimuose, pasinaudojant kuriamomis gėrybėmis arba nutariant gyventi valstybės ribose. Tačiau mėginsiu parodyti, kad politinio įsipareigojimo problema yra gerokai keblesnė ir kad nelabai įtikimi daugelis argumentų, kuriais viliamasi pagrįsti žmogaus pareigą paklusti valdžiai.

Pareiga ir įsipareigojimas

Pareigos ir įsipareigojimai vaidina reikšmingą vaidmenį dorovėje, nurodydami tai, ką žmogus privalo daryti ir ko jam nevalia daryti. Jie nustato savotiškas laisvo veiksmo ribas. Normaliomis aplinkybėmis, jei aš turiu pareigą daryti A, tai aš elgiuosi neteisingai, nevykdydamas A. Pavyzdžiui, jei turite pareigą lankyti sergantį bendradarbį, tai nevalia jo nelankyti vien dėl to, kad diena graži ir norite kopti į kalnus. Tik įvykdęs pareigą, esu laisvas daryti ką nors kita. Nors pareigos svarbios, jų vykdymas nevisada privalomas. Pavyzdžiui, tarp įvairių pareigų gali būti konfliktas, užkertantis kelią vienos ar kitos pareigos įgyvendinimui. Kartais pareiga įgyvendinama tik tuo atveju, jei atsisakoma daug gėrio sukeliančio veiksmo.*(4)* Pvz., negaliu ištesėti pažado lankyti draugą, nes reikia aplankyti kitą į depresiją patekusį pažįstamą arba pakeliui įvyksta avarija ir stengiuosi padėti smarkiai sužeistiems. Pastaruoju atveju pareigos vykdymas būtų doroviškai smerktinas elgesys.

Nors pareigos ir įsipareigojimai sietini su prievole, negalima jų sutapatinti. Pareigas galime skirstyti į dvi rūšis:

(a) prigimties ir (b) institucijų. Tarp prigimties pareigų galime *minėti pareigą šelpti vargšus, maitinti badaujančius, nemeluoti* ir taip toliau. Institucinės pareigos sietinos su kuriuo nors postu ar pozicija, kurią lemia konkreti visuomeninė institucija. Pavyzdžiui, žmogus gali turėti pareigas kaip mokytojas, tėvas, vyras, lietuvis ir taip toliau. Jis įgyja šitokias pareigas, perimdamas atitinkamą visuomeninį vaidmenį ir jų netenka, pasitraukdamas iš jo. Įsipareigojimai yra gerokai kitas reikalas. Jei prigimties pareigas mes įsigyjame, vien būdami moraliniai veikėjai, institucines pareigas perimdami kai kuriuos postus, tai visi įsipareigojimai priklauso nuo konkrečių mūsų veiksmų. Įsipareigojimų asmenišką pobūdį rodo trys būdingos sąvybės: (1) įsipareigojimus sukelia asmens sąmoningi veiksmai, dažniausiai pažadai ką nors daryti, (2) įsipareigojimas liečia konkrečius žmones (pvz., pažadėdamas Jums duoti maisto, aš ir tik aš įsipareigoju Jums ir tik Jums), (3) įsipareigojimą sukelia ryšys tarp įsipareigojusio ir to, kuriam jis įsipareigoja, ne įsipareigojimą įgyvendinančio veiksmo natūralios savybės.*(5)* Kai žmogus įsipareigoja, jis sukuria sau „dirbtines grandines" ir raktus perduoda kitam asmeniui, kuris savo nuožiūra gali reikalauti raidiško įsipareigojimo vykdymo arba atleisti nuo jo.*(6)*

Pareigos keliais atžvilgiais labiau riboja žmogaus elgesį negu įsipareigojimai. Pirma, žmogus privalo daryti tai, ko reikalauja pareigos, koks bebūtų jo ankstesnis elgesys. Visi turime pareigą šelpti vargšus, nors nevisada galima ją įgyvendinti, pvz., jei patys daug ko neturime. Tuo tarpu žmogus gali rinktis, ar kam nors įsipareigos ar ne. Antra, jei pareiga galioja vienam žmogui tam tikromis aplinkybėmis, ji galioja visiems panašiomis sąlygomis. Apie žmogaus pareigas galima kalbėti, nežinant jo asmeniškos istorijos; ši istorija būtina, siekiant nustatyti jo įsipareigojimus, nes įsipareigojimai yra paties žmogaus sukuriami elgesio varžtai.

Pareigos ir politinis įsipareigojimas

Jeigu egzistuotų pareiga būti gerais piliečiais ir vykdyti valdžios, tiksliau tariant, tam tikros rūšies valdžios nurodymus, tai politinio įsipareigojimo klausimas būtų veikiai išspręstas, išvengiant visų problemų, kurias sukelia reikalas atsižvelgti į asmenų istorijas ir sprendimus. Būta įvairių argumentų, kurie politinę atsakomybę stengėsi pagrįsti pareigomis, bet aš nagrinėsiu tik du iš jų. Filosofas John Rawls aiškina, kad mes turime prigimties pareigą remti teisingas socialines valstybes, kiti filosofai, pasikliaudami logine kai kurių sampratų analize, teigia, kad, tapdami piliečiais, įgijame pareigą klausyti valdžios. Argumentai gerokai skiriasi, tad panagrinėsiu juos iš eilės.

Pirmiausia pažvelkime į argumentus, kurie mėgina sampratų ar sąvokų logika grįsti savo išvadas. Amerikietė Hannah Pitkin, atmetusi kai kuriuos tradicinius politinio įsipareigojimo teisinimus, siūlo politinį įsipareigojimą suprasti pažadų modeliu. Pasak jos, jeigu visuomenė turi pažadų praktiką (tai yra, jos gyventojai pažada vienas kitam ką nors daryti), tai esą logiškas nesusipratimas klausti, ar pažadai įpareigoja. Kadangi pati pažado sąvoka logiškai implikuoja įsipareigojimą, klausimas, ar pažadai įpareigoja, panašus į klausimą, ar įsipareigojimai įpareigoja. Tas, kuriam neaišku, ar pažadai įpareigoja, esą nesupranta žodžio prasmės. Pitkin mano, kad panašiai galime paaiškinti ir pateisinti politinį įsipareigojimą. Pasak jos, sampratų „teisėtos vyriausybės", „teisėto įstatymo", „tikro autoriteto" prasmės sudėtinę dalį sudaro žinojimas, kad tie, kurie yra pavaldūs teisėtai vyriausybei, turi vykdyti jos nurodymus, kad piliečiai yra įpareigoti paklusti teisėtiems valdžios įstatymams. Yra *prima facie* reikalavimas vykdyti teisėtus reikalavimus, kurio galime nepaisyti tik ypatingomis aplinkybėmis. Pati sąvokų logika lemia įsipareigojimą.*(7)*

Pitkin argumentus reikia atmesti. Pirma, neaišku, kas yra „teisėta vyriausybė ar įstatymas", kaip nustatoma, ar autoritetas „tikras". Kyla didelis pavojus patekti į užburtą ratą, pagal kurį vienos sąvokos aptariamos kitomis lygiai miglotomis sampratomis. Pvz., esą piliečiai įpareigoti klausyti teisėtos vyriausybės nurodymų, teisėta vyriausybė yra toji, kurios autoritetas tikras, o tikrą autoritetą turi tos vyriausybės, kurių privaloma klausyti. Keblumai neišnyksta, net tiksliau aptarus šias sąvokas. Tarkime, kad teisėtos vyriausybės yra tos, kurios atitinka kurį nors valdžios gerumo standartą. Ar žmogus jai įpareigotas, net jei jis beveik negauna valdžios kuriamų gėrybių? Ar diskriminavimo metais juodieji Amerikoje turėjo dorovinę pareigą klausyti jų likimui abejingos valdžios vien dėl to, kad ji buvo gera kitos rasės piliečiams ir jiems užtikrino aukščiausią gyvenimo standartą pasaulyje? Jei atsakoma, kad tuo metu Amerika neturėjo teisėtos vyriausybės, tai kyla klausimas, kiek išvis yra teisėtų valstybių. Tuo pačiu pripažįstama, kad gerokai mažiau pasaulio piliečių turi politinį įsipareigojimą negu normaliai manoma. Aplamai reikia klausti, kodėl vieniems teisėtos santvarkos piliečiams teikiami privalumai turi įpareigoti tuos, kurie jų negauna. Klausimas yra visiškai suprantamas, geras ir nelengvai atsakomas. Tai rodo du dalykus: (a) kad Pitkin argumentas, remiantis sąvokų logika, nėra priimtinas ir (b) kad negana atsižvelgti tik į santvarkos gerumą ar blogumą, bet reikia vertinti jos poveikį atskiriems žmonėms arba bent argumentais įrodyti, kad įsipareigojimai gali būti dalijami urmo principu.

Yra ir kitų kontrargumentų. Carole Pateman primena reikalą per skubiai nesutapatinti pažadų ir politinio įsipareigojimo.*(8)* Pažadai turi du sluoksnius — bendrą visuomenėje paplitusią praktiką ir atskirus pažadus. Pažadai įpareigoja, nors šie įpareigojimai nevisada lemia, ką žmogus privalo daryti. Jei klausiama, kodėl pažadai įpareigoja, galima duoti aiškų atsakymą, būtent, kad žmogus pažadėjo, jis pats

sąmoningai nutarė, ką nors daryti. Politinis įsipareigojimas turi tris sluoksnius — politinę visuomenę plačiąja prasme, ypatingą politinę santvarką ir konkrečius įstatymus.*(9)* Jei ir galima tvirtinti, kad kokia nors plačia prasme negali būti politinės visuomenės be kokių nors įsipareigojimų, tai nereiškia, kad mes įpareigoti remti kurią nors ypatingą santvarką, pvz., Jungtinių Amerikos Valstijų modelio liberalią demokratiją ir jos įstatymus. Juk daugelis šios šalies įstatymų nebūtini visuomenės gyvenimui plačiąja prasme. Be to, nėra atsakymo į klausimą, kodėl esame įpareigoti vykdyti valdžios nurodymus, tolygaus į „kadangi pažadėjau", kuris sietinas su konkrečiu asmens veiksmu. Tinkamiausias kandidatas, būtent, „kadangi aš balsavau" sukelia įvairių problemų, kaip matysime vėliau.

Dabar pažvelkime į Rawls'o argumentus apie pareigą remti teisėtą valstybę. Rawls rašo, kad visiems galioja prigimties teisingumo pareiga (natural duty of justice), pagal kurią kiekvienas politinės visuomenės narys turi palaikyti ir stiprinti teisingas savo šalies politines institucijas.*(10)* Kaip ir visos prigimties pareigos, ši galioja nepriklausomai nuo konkrečių asmens veiksmų, tad galiotų visiems, jei galiotų vienam. Pasak Rawls'o, teisingumo pareiga turi du aspektus: (a) žmogus turi remti teisingas institucijas, kurios jį tiesiogiai liečia, ir (b) žmogus turi stengtis kurti teisingas institucijas, kur jų nėra ir kai tokios pastangos nereikalauja ypatingo pasiaukojimo.

Norint vertinti pirmąjį aspektą, reikia nustatyti, ką konkrečiai reiškia „tiesiogiai liečia" („apply to us"). Peršasi vienas atsakymas, būtent, tada, kai esame šalies piliečiai. Esą mes kaip piliečiai turime institucinę pareigą klausyti valdžios, kad egzistuoja piliečio pareiga.*(11)* Yra atvejų, kai pilietybė tikrai įpareigoja, pvz., kai žmogus sąmoningai tampa piliečiu, duodamas priesaiką. Bet šitokie sąmoningi nutarimai yra reta išimtis. Dažnai neturime pasirinkimo, gimstame šalyje, joje gyvename be realios emigravimo galimybės, kone automatiš-

kai tampame jos piliečiais. Yra pagrindas abejoti, ar visi piliečiai turi pareigą remti savo šalies politines institucijas, ir ne vien dėl to, kad santvarkos sukuriamos gerovės nelygiai dalijamos? Pagal neseniai paskelbtą LTSR pilietybės įstatymą aš tapau LTSR piliečiu. Įsivaizduokime, kad po kiek laiko dabartinė vyriausybė pradeda reikalauti, kad užsienyje gyveną LTSR piliečiai mokėtų nemažus mokesčius. Ar aš turiu pareigą juos mokėti, ar turi juos mokėti tie, kurie nė žodžio lietuviškai nemoka, bet pagal įstatymo straipsnius yra piliečiai? Tikiu, kad atsakymas aiškus. Buvimas piliečiu ar gyvenimas šalies teritorijoje neįpareigoja, jei pilietybė suteikiama, neatsiklausus žmogaus.*(12)* Reikia dar ko kito, pvz., priesaikos arba, kaip vėliau argumentuosiu, sąmoningo santvarkos kuriamų gėrybių naudojimosi.

Jeigu pilietybė arba gyvenimas teritorijoje neturi lemiamos reikšmės, tai Rawls'o prigimties teisingumo pareiga tampa pareiga remti arba kurti teisingas institucijas, kur jos beegzistuotų. Šiai pareigai galima pritarti, bet ji neišaiškina politinio įsipareigojimo, tai yra, kodėl šalies piliečiai privalo paklusti *savo* šalies valdžiai ir vykdyti jos nurodymus taip, kaip jie neturi paklusti kitos teisingos šalies valdžiai. Tarkime, kad Prancūzija ir Vakarų Vokietija turi sociališkai teisingas santvarkas. Abiejų šalių piliečiai turi pareigą remti šias santvarkas ir normaliai tai nereikalauja didesnių pastangų. Tačiau tik Vokietijos piliečiai turi mokėti mokesčius Bonai, tarnauti jos ginkluotose pajėgose ir vykdyti kitus specifiškai šalies gyventojams taikomus įstatymus, kai prancūzas ramia sąžine gali nepaisyti šaukimo tarnauti Vokietijos kariuomenėje, suplėšyti Bonos siunčiamą Lohnsteuerkarte.*(13)* Natūrali teisingumo pareiga negali paaiškinti šio skirtumo ir kaip tik šiame skirtume glūdi politinio įsipareigojimo šerdis.

Įsipareigojimo specifiškumas yra ne tik politinio, bet ir tautinio bei asmeninio gyvenimo savybė. Jei tautinė ištikimybė būtų pareiga remti tautą kaip kai kuriuos teigiamus

bruožus įkūnijančią bendruomenę, tai žmogus turėtų sudaryti pageidaujamų savybių sąrašą, ištirti, kuri tauta daugiausia jų turi ir tada jai įsipareigoti. Radęs kitą tautą, turinčią daugiau teigiamų savybių, galėtų ją pagerbti savo ištikimybe. Tačiau ši karikatūra tik primena, kad tautinė ištikimybė nesutapatinama su automobilio pirkimu, kad normaliai įsipareigojama savo tautai iš dalies dėl to, kad ji yra ir sava. Panašiai su žmona ir vaikais, kuriuos mylime ne vien dėl jų teigiamų bruožų, bet ir dėl jų savumo. Šis savumas yra sudėtinė įsipareigojimo dalis, tačiau nepažeidžia dorovės visuotinumo reikalavimo.*(14)*

Pritarimas ir tylus pritarimas

Labiausiai paplitęs atsakymas į politinio įsipareigojimo problemą yra pritarimo arba tylaus pritarimo teorija, kuri politinį įsipareigojimą aiškina įsipareigojimo modeliu. Kaip žmogus pažada kaimynui ką nors padaryti, taip jis tiesiogiai ar netiesiogiai konkrečiu veiksmu duoda valdžiai suprasti, kad jis vykdys jos nurodymus, jei ji savo ruožtu užtikrins gyvenimo sąlygas. Jei pirmieji pritarimo teorijos šalininkai dar buvo linkę manyti, kad buvo istorinis momentas, kada mūsų protėviai pasirašė vadinamąją visuomenės sutartį, kurioje išdėstoma valdžios ir valdomųjų įsipareigojimai, tai vėlesni mąstytojai kalba apie tylų arba sąlygišką pritarimą.

Istoriškai pritarimo teorija labiausiai sietina su anglų filosofu John Locke'u, nors būta ir kitų įtakingų teoretikų, pvz. Rousseau ir Kant. Pritarimo teorijoje susilieja įvairūs elementai: žmogaus laisvės pabrėžimas, valdžios galios ribojimas, įsitikinimas, kad valdžia turi tarnauti piliečių interesams, ne atvirkščiai. Daugiau ginčų sukelia pastangos šiems elementams teikti lyginamąjį svorį. Vieniems pagrindinė pritarimo teorijos paskirtis yra apsaugoti pilietį nuo valdžios savavaliavimo, tad valdžios pobūdis labiausiai lemia piliečio įsipareigojimą. Kiti filosofai labiau pabrėžia laisvės pradą, žmogaus teisę neįsipareigoti valstybei net tuo atveju,

kai ji pakenčiamai, gal net gana pavyzdingai, saugoja piliečius nuo skriaudų ir diskriminavimo. Pirmuoju atveju pabrėžiamos valstybės savybės, antruoju žmogaus laisvė rinktis.*(15)*

Šių skirtingų aspektų vertinimas siejasi ir su kitu labai svarbiu klausimu, būtent su sąlygomis, kurios nustato, kada ir kokiomis aplinkybėmis žmogus duoda savo pritarimą, ypač tylų pritarimą. Pritarimai yra gana panašūs į pažadus. Abu veiksmai turi būti sąmoningi ir savanoriški. Jie skiriasi tuo, kad pažadu aš įsipareigoju ką nors pats daryti, o pritarimu suteikiu kitam žmogui teisę mano vardu veikti ir mano interesams atstovauti, tai yra, įgalioju kitą daryti tai, kas kitu atveju būtų tik mano prerogatyva.*(16)* Sąmoningumo ir savanoriškumo pabrėžimas sukelia nemaža problemų. Locke'ui dar nepaskelbus savo teorijos, kai kurie kritikai šaipėsi iš teorijos, nurodydami, kad niekada neįvyko 'pirminis susirinkimas', kuriame žmonės esą pakluso ir įsipareigojo šalies viešpačiui.*(17)* Kadangi akivaizdu, jog eiliniai šalies gyventojai tik išimties atveju pritaria esamai politinei santvarkai, pvz., duodami priesaiką per pilietybės priėmimo iškilmes, daugiausia kalbama apie tylų pritarimą, tai yra, apie netiesioginius būdus, kuriais žmogus perduoda valdžiai savo teises ir įgaliojimą veikti jo vardu. Tylaus pritarimo teorijos įvairios. Teigiama, kad dalyvavimas rinkimuose arba gyvenimas šalies teritorijoje arba naudojimasis visuomenės sukurtomis gėrybėmis yra tylaus pritarimo rūšys.

Kyla abejonių dėl šių siūlymų tikslumo. Pirmiausia pažvelkime į teigimą, kad gyvendami šalyje, mes pripažįstame jos teisėtumą ir įsipareigojame laikytis jos įstatymų. Šis teigimas nėra labai įtikimas. Žmonės gyvena totalistinėse valstybėse, bet ar tai reiškia jų pritarimą nuožmiam režimui? Šios išvados stengiamasi išvengti, nurodant, kad dažnai totalistinių valstybių piliečiams neleidžiama palikti šalies, tad jie negali rinktis — pasilikti ar išvykti. Kadangi jie laisvai

nesprendžia gyventi šalyje, jie ir neįsipareigoja. Bet ar padėtis pasikeistų, jei valdžia atleistų emigravimo varžtus? Teigiamas atsakymas lyg ir siūlomas Platono dialoge Krito, kur myriop nuteistas Sokratas atmeta savo mokinių raginimus bėgti į kitą miestą, aiškindamas, kad savo apsisprendimu pasilikti Atėnuose jis įsipareigojo laikytis miesto įstatymų. Tačiau svarbu prisiminti, kad žmogus galėjo tapti Atėnų piliečiu, tik specifiškai paprašęs tos garbės ir tik po ilgesnio bandomojo laikotarpio.*(18)* Taigi, Sokratas, kaip ir visi kiti Atėnų piliečiai, laisvai ir sąmoningai įsipareigoja, ir tylaus pritarimo reikalas visai neiškyla. Tačiau laisvo emigravimo galimybė nereiškia, kad visi pasilikusieji politiškai įsipareigoja. Kai kurie sąmoningi santvarkos priešai pasiliktų tik dėl to, kad jaustų pareigą priešintis neteisingai santvarkai. Jų sąmoningo nutarimo tikrai negalėtume laikyti tyliu pritarimu. Ar pokario metu partizanai tyliai pritarė tarybų valdžiai, nes jie kovojo Lietuvos teritorijoje? Kaip apie eilinius valdžia nepatenkintus piliečius? Ar jie turėtų emigruoti, jei jie nenori įsipareigoti? Bet emigravimas sukelia ypač didelius sunkumus, reikalauja atsisveikinti su draugais, šeima, darbu, sava kultūra, dažnai keisti visą gyvenimo būdą, tad ar galima laukti, kad žmogus turi ryžtis tokiam žygiui arba būti laikomas pritariančiu jam atgrasiai santvarkai? David Hume seniai pažymėjo, kad toks tvirtinimas tolygus aiškinimui, kad nakties metu į laivą atneštas miegantis vyras pritaria laivo kapitono viešpatavimui, jei jis nesiryžta šokti į vandenį.*(19)* Laivo keleivio atvejis primena, kad išvis keista kalbėti apie tylų pritarimą, kai vienintelės alternatyvos tėra savižudybė arba nepaprastai didelė auka. O kur, klausia Rolf Sartorius, turi gyventi tie, kurie nenori įsipareigoti jokiai valstybei? Valtyje tarptautiniuose vandenyse?*(20)*

Panašios problemos kyla dėl santvarkos sukurtų gėrybių naudojimosi. Visuomenės sukuriamos gėrybės net šalyse, kurių gyvenimo lygys labai žemas dėl valdžios neveiksmingumo, tiek prašoka tas, kurias savo jėgomis galėtų sukurti

vienišas žmogus, kad kiekvienos valstybės gyventojai jomis neišvengiamai naudojasi. Jei gėrybių naudojimasis būtų politinio įsipareigojimo pagrindas, tai kone visi pramonės šalių gyventojai privalėtų paklusti savo valdžioms ir visos vyriausybės būtų teisėtos. Tai nepriimtina išvada. Be to, jei naudojimasis gėrybėmis būtų valdžios teisėtumo kriterijus, ūkio pajėgumas, ne politinės santvarkos savybės įgytų lemiamą vaidmenį.

Dalyvavimas rinkimuose yra šiek tiek tinkamesnis aiškinimas. Pritarimas, net ir tylus pritarimas, turi būti sąmoningas ir savanoriškas veiksmas. Gyvenimas šalies teritorijoje ar visuomenės sukurtų gėrybių naudojimasis dažnai yra visiškai nesąmoningas elgesys, žmogui atrodąs tiek pat natūralus, kiek ir kvėpavimas, ir panašiai neturįs jokios gilesnės prasmės. Dalyvavimas rinkimuose atrodo kitos rūšies reiškinys. Nutardamas dalyvauti rinkimuose,*(21)* žmogus esą įsijungia į politinį procesą, siekdamas savo tikslų, ir įsipareigoja gerbti balsavimo rezultatus, tai yra, remti rinkimus laimėjusius kandidatus ir jų skelbiamus įstatymus. Juk koks galėtų būti balsavimo tikslas, jei žmonės nejaustų pareigos gerbti jo rezultatų? Tuo atveju balsavimas pasidarytų lygiai beprasmiška institucija, kokia taptų pažadai, jeigu pažadantys nejaustų pareigos vykdyti pažadus.*(22)* Vis dėlto reikia abejoti, ar dalyvavimas rinkimuose sukelia politinį įsipareigojimą. Rinkimai iš tiesų būtų beprasmiai, jei balsavimo rezultatai nepaveiktų tolesnės įvykių raidos. Bet balsavimo rezultatai gali būti lemiami ir be balsavusiųjų įsipareigojimo. Normaliai valstybėje egzistuoja gana automatiška procedūra, pagal kurią įgyvendinami rinkimų rezultatai, neatsižvelgus į tai, kiek rinkėjų dalyvavo rinkimuose, dėl kokių priežasčių ir kuriais sumetimais. Tokiomis aplinkybėmis žmogus turi paskatą balsuoti ir stengtis paveikti galutinį rezultatą, net jei jis aiškiai duoda suprasti, kad balsavimu jis neįsipareigoja esamai santvarkai.*(23)* Tai aiškiai rodo 1989 m. rinkimai į TSRS liaudies deputatus. Tūlas žmogus,

turėdamas rinkti Sąjūdžio ar partijos kandidatą, balsavo už sąjūdietį, gal net jautė didelę pareigą tai daryti, jokiu būdu nejausdamas, kad tuo jis įsipareigoja tarybinei santvarkai. Be to, reikia prisiminti, kad jei dalyvavimas rinkimuose reiškia slaptą pritarimą ir politinį įsipareigojimą, tai žmogus gali išvengti to įsipareigojimo, viešai paskelbdamas neįsipareigojąs balsavimu.*(24)* Yra dar viena priežastis, dėl kurios galima abejoti, ar dalyvavimas rinkimuose tikrai įpareigoja. Jei žmogus dalyvauja rinkimuose ir jo kandidatas pralaimi, ar jis tikrai privalo remti laimėjusį kandidatą, net jei pergalę pasiektų koks nors Hitleris. Jei būtų toks reikalavimas remti net nemoralią politiką, tai žmogus turėtų rinkimuose nedalyvauti ir išlaikyti savo veikimo laisvę. Bet tuo atveju visokie reakcionieriai būtų skatinami skelbti kuo griežtesnes programas, siekdami atbaidyti rinkėjus. Tada smarkiai padidėtų netinkamų žmonių atėjimo į valdžią tikimybę. „Sąžinės tyrumas" labai brangiai kainuotų.

Balsavimas dažnai lyginamas su įsipareigojimo paradigma — pasižadėjimu. Esą ir vienu ir kitu veiksmu žmogus savarankiškai įsipareigoja, pažadu prisiima visuomeninį įsipareigojimą, balsavimu — politinį. Neabejotina pažadų galia riboti žmogaus veikimą politinėje sferoje yra priskiriama dalyvavimui rinkimuose. Nors yra kai kurių panašumų, pažadai ir balsavimas gerokai skiriasi. Pirma, žmogus normaliai gali spręsti kada, kam ir ką pažadėjęs daryti. Tuo tarpu žmogus nenustato nei kada jis balsuos, nei dėl ko balsuos, nei už ką balsuos. Antra, balsuodami už deputatą ir išrinkdami jį, mes suteikiame jam teisę dėl mūsų daryti sprendimus, suteikiame įgaliojimą veikti mūsų vardu ir skelbti mums privalomus įstatymus gana ilgam laikotarpiui. Taip nebūna su paprastais pažadais. Normaliai mes pažadame *patys* vykdyti kokį nors veiksmą, įsipareigojame kitam ką nors konkretaus padaryti ir aiškiai žinome įsipareigojimo apimtį ir turinį. Politiškai įsipareigodami balsavimu, mes perleidžiame kitam plačią teisę riboti mūsų veikimą,

nežinodami ko jis gali iš mūsų reikalauti, tik iš patirties nujausdami, kad kandidato vykdoma programa turės tik labai provizorinį ryšį su jo rinkiminės kampanijos pažadais. Taigi, jeigu balsavimas yra panašus į pažadą, tai jis panašus į labai savotišką pažadą — pažadą paklusti kitam ir leisti jam nustatyti mūsų įsipareigojimus.*(25)*

Teisingo elgesio principas

Jei pritarimas būtų politinio įsipareigojimo pagrindas, tai daugelis piliečių neprivalėtų klausytis valdžios nurodymų. Kaip minėta, pritarimas reikalauja sąmoningo veiksmo, kurio reikšmę supranta veikėjas, įsipareigojimo apimtis priklauso nuo konkrečių pritarimo akto savybių, o eiliniai piliečiai šitokio pritarimo dažniausiai neduoda. Todėl ieškoma kitų principų, kurie įpareigotų gyventojus laikytis valstybės įstatymų platesniu mastu ir be sąmoningų veiksmų. Vienas kandidatas yra vadinamasis „teisingo elgesio principas" (principle of fair play), kurį labiausiai išvystė filosofai H. L. Hart ir John Rawls.*(26)* Šis principas, gana panašus į tą, kuris laiko valstybės gėrybių naudojimąsi tylaus pritarimo atveju, kreipiasi į žmogaus teisingumo jausmą. Pagrindinė principo mintis nėra sudėtinga: tie, kurie naudojasi kitų žmonių darbo ir aukų sukurtomis gėrybėmis, privalo už jas atsilyginti darbu, auka ar kaip nors kitaip, nes nevalia pasisavinti kitų darbo vaisių. Principas nurodo, kad jei grupė žmonių užsiima kokiu nors sumanymu, atitinkamai aukodamiesi ar ribodami savo laisvę, tai ji turi teisę reikalauti, kad tie, kurie pasinaudoja bendro sumanymo teikiamais privalumais, panašiai ribotų savo laisvę. Tad žmogus, naudojantis gėrybėmis, kurias sukuria valstybės įstatymus gerbiantys ir tuo būdu savo laisvę ribojantys žmonės, privalo panašiai riboti savo laisvę ir klausyti įstatymų. Šis žmogus esą įsipareigoja net tuo atveju, jei jis nejaučia tai darantis. Sąmoningumo vaidmens ribojimas aiškiai plečia principo

apimtį, ir šiuo atžvilgiu teisingo elgesio principas lyg ir labiau tinka politiniam įsipareigojimui išaiškinti.

Principo konkretus turinys daug priklauso nuo atskirų sąvokų aptarimo, pvz., kas sudaro grupę, kokie gali būti projektai ir taip toliau. Bet yra ir kai kurių bendrų bruožų. Pirma, bendro projekto taisyklės turi būti gana lygiai taikomos visiems. Nevalia iš vienų reikalauti didelio įnašo ir paskirti mažai laimėjimų. Antra, principas yra taikytinas specialiai gėrybių rūšiai. Nemaža dalis sukuriamų gėrybių yra vadinamosios visuomeninės gėrybės (collective goods).*(27)* Jų normaliai negali įsigyti pavieniai žmonės, bet grupei jas sukūrus, jomis kone automatiškai gali pasinaudoti ir pašaliniai žmonės, nieko neprisidėję prie jų atsiradimo. Švarus oras, viešas susisiekimas, policijos apsauga, šalies gynyba yra visuomeninės gėrybės. Kadangi galima naudotis šiomis gėrybėmis, nepriklausomai nuo įnašo, asmeniniu požiūriu neracionalu prisidėti prie jų kūrimo.*(28)* Kyla vadinamoji "free rider" problema, būtent, kaip elgtis su tais, kurie siekia piktnaudžiauti kitų darbu. Jėga yra vienas būdas priversti visus prisidėti savo įnašu, kreipimasis į žmonių teisingumo jausmą arba teisingo elgesio principo taikymas yra kitas. Už nevisuomenines gėrybes žmonės užmoka kaip už prekę ar patarnavimą rinkoje. Trečia, teisingo elgesio principas grindžiamas piliečių solidarumo jausmu, jų tarpusavio bendradarbiavimo sukeliamais ryšiais. Net jei gėrybė yra valstybės kuriama, ja pasinaudoję žmonės turi pareigą atsilyginti ne valstybei kaip kokiai nors ypatingai institucijai, bet jos kūrėjų bendruomenei. Politinis įsipareigojimas kyla dėl to, kad šiuo atveju gėrybes teikianti grupė yra valstybė, ne dėl to, kad valstybė turėtų kokių nors ypatingų bruožų.

Teisingo elgesio principo priimtinumas daug priklauso nuo sąlygų, kuriomis žmogus gauna kitų sukuriamas gėrybes arba jomis pasinaudoja. Robert Nozick keliais atmintinais pavyzdžiais parodė, kad gėrybių gavimas nėra pakankama įsipareigojimo sąlyga. Jis siūlo įsivaizduoti sekančią padėtį.

Grupė žmonių (iš viso 364) savo kvartale įrengia garsiakalbius, kuriais ketina pagyvinti nuobodų viešąjį gyvenimą. Sudaromas sąrašas, pagal kurį kiekvienas kvartalo gyventojas turi paskirtą dieną per garsiakalbius užimti kitus gyventojus, grodamas plokšteles, pasakodamas anekdotus arba pasakas ir taip toliau. Tarkime, kad pilietis A kartais klausosi muzikos arba anekdotų, bet ar jis privalo perimti garsiakalbį, kai ateina jo eilė?*(29)* Nozick teigia, kad ne; net tuo atveju, kai kaimynai nesigailėjo pastangų, stengdamiesi parengti kuo įdomesnes programas, kurios piliečiui A kartais suteikdavo tikro malonumo. Juk A visą laiką galėjo žinoti, kad tie smulkūs malonumai jokiu būdu neatsvers reikalo paaukoti vieną dieną kitiems. Nozick turi kitų pavyzdžių, kuriais mėgina įrodyti teisingo elgesio principo trūkumus. Ateina žmogus ir man padovanoja gerą knygą arba atostogų metu sutaiso stogą, bet ar tai reiškia, kad man privaloma kaip nors atsilyginti? Jei taip, tai galėtume tapti visokių geradarių aukomis, turėdami atsilyginti už paslaugas, kurių verčiau išvengtume.

Nozick pavyzdžiai ne tiek paneigia teisingo elgesio principą, kiek verčia jį tiksliau aptarti. Jie rodo, kad mūsų neįpareigoja paslaugos, kurių nenorime arba kurių atsisakytume, paaiškėjus jų tikrai kainai. Pavyzdžiuose minimos gėrybės nėra labai svarbios ir jos beveik prievarta brukamos. Kitomis sąlygomis principas atrodo gerokai patrauklesnis. Įsivaizduokime, kad kaimynai iškasa šulinį, o ne įtaiso garsiakalbį. Jei žmogus nevartojo šulinio, tai jis niekuo neįsipareigoja. Tačiau, jei naktimis jis slapta prisipildo kibirą arba prašo minkštaširdį draugą atnešti vandens, tai jis aiškiai mano, kad paslauga vertinga, ir jis imasi reikalingų žingsnių jai įsigyti. Šiuo atveju principas galioja, ir žmogus įpareigotas kaip nors atsilyginti.*(30)* Žmogaus sąmoningas noras pasinaudoti paslauga ar gėrybe ir jo įsitikinimas, kad paslauga vertinga, yra svarbios principo galiojimo sąlygos. Bet, kaip

pamatysime, šios principo galiojimo sąlygos nėra pakankamos.

Reikia tiksliau nustatyti principo apimtį bei išsiaiškinti, ar juo galima grįsti daugelio gyventojų politinį įsipareigojimą. Pirma, svarbu skirti tarp tų gėrybių, kurių norint galima lengvai atsisakyti, ir tų visuomeninių gėrybių, kurių neįmanoma nesinaudoti be itin didelių pastangų. Švarų orą ir šalies gynybą bent moderniomis sąlygomis neįmanoma teikti vieniems piliečiams, jų neužtikrinant visiems gyventojams. Emigracija beveik vienintelis būdas jų atsisakyti. Kitų gėrybių negalime įgyti be sąmoningų pastangų. Gersiu šulinio vandenį, tik jei jį ištrauksiu, šis vanduo nėra kaip tas oras, kurį kvėpuojame. Antra, reikia atsižvelgti į gėrybių vaidmenį žmogaus gyvenimo plane.*(31)* Vieni dalykai yra reikalingi, kokie bebūtų konkretūs asmens planai, kitų dalykų svarbą gyvenimo plane lemia paskiri asmens norai ir geismai. Žmogui gali nerūpėti kvartalo gyventojų rengiamos pramogos, ir jis gali įtikimai aiškinti, kad jų nenori. Bet gerokai skeptiškiau priimtume žmogaus tvirtinimą, kad jis gali apsieiti be susisiekimo sistemos, kuria ne tik kasdien į darbą keliauja, bet dėl kurios jam prieinami tie kasdieniniai reikmenys, be kurių gyvenimo lygis gerokai smuktų.*(32)*

Kai teisingo elgesio principas taikomas gėrybėms, kurios nėra neišvengiamos, tai jis atrodo gana įtikimas ir todėl įpareigojantis. Jei žmogus imasi sąmoningų veiksmų kitų sukurtom gėrybėm pasinaudoti, tai jis aiškiai jų geidžia ir privalo kaip nors atsilyginti ar atitinkamai prisidėti prie jų kūrimo. Jei pilietis nori geresnio sveikatos draudimo, tai jis turi už jį mokėti arba tapti kurios nors šią paslaugą tiekiančios organizacijos nariu. Bet svarbiausios valdžios teikiamos gėrybės, pavyzdžiui, švarus oras, apsauga nuo užsienio priešų ar vidaus nusikaltėlių, susisiekimo priemonės, yra visiems piliečiams skiriamos, kone automatiškai įgyjamos paslaugos. Joms teisingo elgesio principo galiojimas yra labiau problematiškas. Jeigu paslauga ar gėrybė neišvengia-

ma, sunkiau žmogaus elgesyje įžiūrėti savanoriškumo ir sąmoningumo požymių, tad kyla klausimas, kokia prasme galima sakyti, kad žmogus jų tikrai nori.

Labai daug kas priklauso nuo reikalingo sąmoningumo lygio, kaip plačiai jis aptariamas. Simmons tvirtina, kad žmogus tik tada sąmoningai naudojasi gėrybe, kai turi supratimą apie jų versmę, tai yra, kad jos yra žmonių bendravimo vaisius.*(33)* Pastarosios, palyginti nekaltos, sąlygos priėmimas užkirstų kelią politiniam įsipareigojimui teisingo elgesio pagrindu. Simmons nurodo, kad retas pilietis išvis laiko valstybę ir jos teikiamas paslaugas žmonių bendravimo vaisiumi. Daugelis žmonių nelaiko bent dalies esminių valstybės sukuriamų gėrybių vertingomis. Tie, kurie teigiamai vertina gynybos išlaidas, dažnai laiko socialinės rūpybos išlaidas pinigų eikvojimu ir joms nepritaria. Ir atvirkščiai. Be to, didžioji gyventojų dauguma tikrai nemano, kad gaunamos paslaugos yra laisvo bendradarbiavimo vaisius, jie galvoja, kad už jas užmoka savo mokesčiais.*(34)* Tad, priėmus prielaidas apie sąmoningumą ir savanoriškumą, reikia pripažinti, kad teisingo elgesio principas politiškai įpareigoja tik mažą nuošimtį net ir demokratinių šalių gyventojų.

Ši radikali išvada yra daugeliui nepriimtina. Simmons'o reikalavimai esą yra perdėm griežti ir suteikia perdėtą reikšmę asmens subjektyviems įsitikinimams. Žinių stoka arba prisirišimas prie klaidingos nuomonės nėra priimtinas pagrindas įsipareigojimui išvengti. Jei žmogus nežino, kaip visuomenės gėrybės sukeliamos, kaip jos dalijamos, koks yra jo asmeninis įnašas ir kokiomis paslaugomis už tai atsilyginama, jis turi pareigą surinkti tikslias žinias. (Bet neužmirština, kad žmogus, surinkęs visą informaciją, gali galvoti, kad valstybė išvis neturėtų rūpintis tokiais reikalais). Be to, solidarumo dvasia ir nuotaika esą nereikalingos tais atvejais, kai visi pripažįsta neginčytiną lygiai dalijamų gėrybių svarbą.*(35)* Už gerą ir reikalingą dalyką reikia atsilyginti,

kokia bebūtų žmogaus nuostata. George Klosko panašiai aiškina, kad neišvengiamų visuomeninių gėrybių svarbus vaidmuo racionaliame gyvenimo plane atsveria normalius savarankiškumo ir sąmoningumo reikalavimus.*(36)* Pvz., jei priešų apsupta šalis įveda karo prievolę ir didžioji dauguma gyventojų ją atlieka, tai šalies gyventojas, pasinaudojąs užtikrinta taika, turi pareigą tarnauti, net jei jis mieliau netarnautų. Kadangi normaliomis sąlygomis kiekvienas nori būti apsaugojamas nuo užsienio agresorių, galima prileisti, kad šito nori ir tas žmogus, net jei jis kitaip kalba. Panašiai esą su kai kuriomis kitomis esminėmis gėrybėmis, kurios yra svarbios visiems protaujantiems žmonėms.

Nors atrodo, kad savanoriškumo reikalavimas yra šiuo atveju patenkintas, vis dėlto atsiranda keblumų dėl žmonių nuostatų ir gyvenimo būdų įvairumo. Jei žmogus yra nuoširdus pacifistas, kuriam smurto vartojimas visada nepateisinamas, vargu ar galime teigti, kad jis slapta pritaria karo prievolei. Jis net nelaiko apsaugos nuo priešo privalumu, nes žino, kad apsauga neįmanoma be jam nepriimtino smurto vartojimo ar ryžto jį vartoti. Taigi, jam ši „visuotinai naudinga" paslauga nėra tokia. Kas darytina su anarchistais, kurie nedviprasmiškai priešinasi valstybės kūrimui? Nėra abejonės, kad galima juos priversti mokėti mokesčius ir vykdyti valdžios nurodymus, bet ar teisingo elgesio principas juos doroviškai įpareigoja tai daryti? Jei teisingo elgesio principas neįpareigoja pacifistų ir anarchistų, tai ar griežti konservatoriai doroviniu požiūriu laisvi nemokėti mokesčių, skirtų socialiniams draudimams, o liberalai itin įpareigoti tai daryti?

Problema gana sudėtinga. Aiškumui nykstant, ryškėja didelis bendrų filosofinių nuostatų vaidmuo. Juo daugiau skiriama reikšmės paskirų asmenų vertinimams ir jų sąmoningam pritarimui, juo mažesniam gėrybių ir paslaugų kiekiui galioja teisingo elgesio principas. Tai ne tik dėl to, kad užsispyrėlis gali neduoti savo pritarimo, bet ir dėl to, kad

asmuo gali nesuprasti to, kas jam iš tiesų reikalinga ir naudinga. Jei manoma, kad racionalus gyvenimo planas turi visuotinus elementus, tai teisingo elgesio principas plačiau taikintinas, nes galima nepaisyti protestų tų, kurie aiškina, kad jie nenori kurios nors atitinkamos gėrybės. Pirmuoju atveju didinamas laisvės vaidmuo, antruoju atveriamos durys paternalizmui. Bet nei laisvė, nei paternalizmas nėra absoliučiai teigiamas ar neigiamas dalykas. Laisvė gali tapti pateisinimu nesirūpinti kitais, paternalizmo sumetimais galima teikti prieglobstį ir remti mažiau laimingus. Kaip bebūtų, teisingo elgesio principas, kaip pripažįsta ir John Rawls, nėra visuotinis politinio įsipareigojimo pagrindas. Remiantis juo negalima pateisinti daugelio modernios valstybės veiklos sričių, geriausiu atveju, nebent įsipareigojimą remti tik minimalinę, vadinamąją „nakties sargo" modelio valstybę.*(37)*

Dėkingumas

Kartais teigiama, kad valstybė, kaip ir tėvai, žmogui suteikia įvairiausių gerovių, ir kaip dėkingas vaikas turi pareigą klausyti savo tėvų, tai dėkingas pilietis privalo paklusti savo valdžiai. Sokratas pirmasis išdėstė šį principą jau minėtame dialoge Krito, ir pastaruoju metu kiti filosofai juo stengiasi pagrįsti politinį įsipareigojimą.*(38)* Dėkingumo pagrindą sudaro ne tiek abejotinas tėvų ir valstybės lyginimas, kiek įsitikinimas, kad politinis įsipareigojimas kaip nors sietinas su valstybės teikiamomis paslaugomis. Ryšys tarp gėrybių ir įsipareigojimų yra ryškus. Jei žmogus nieko gero negauna iš valstybės, jei ji nepaiso jo interesų, tai jis neprivalo jos klausyti. Bet jei valstybė ir jos institucijos juo rūpinasi, tai lyg ir turi atsilyginti. Teisingo elgesio principui neišaiškinus šio ryšio, peršasi dėkingumas. Nors vėl kalbama apie valstybės teikiamas gėrybes, reikia dėkingumą skirti nuo teisingo elgesio principo ir gėrybių naudojimosi kaip tylaus pritarimo atveju. Rodydami dėkingumą, mes ne tiek

kolegiškai atsilyginame už bendrai kuriamas gėrybes, kiek reiškiame padėką mums padėjusiems. Jei teisingo elgesio principas reikalauja, kad atsilygintume grupei dėl jos narių pasiaukojimo panašiu pasiaukojimu, tai padėka reiškiama mažiau apibrėžtais būdais, nors visada reikalaujama atitinkamai atsižvelgti į geradarių interesus. Be to, dėkingumo ir teisingumo principai sietini su skirtingomis nuostatomis. Dėkingumo negalime sutapatinti su tyliu pritarimu. Kokiems veiksmams, pavyzdžiui, pritariame, reikšdami padėką tėvams arba draugams? Ir kokius suteikiame įpareigojimus veikti mūsų vardu?

Kadangi paslaugų teikimas savyje neįpareigoja, reikia apibrėžti ypatingas sąlygas, kurioms galiojant paslaugų teikimas sukelia dėkingumą. Kartais nurodoma, kad paslaugos teikimas turi reikalauti ypatingesnių pastangų; paslauga turi būti teikiama sąmoningai ir ne prieš gaunančio valią; paslaugą gaunantysis turi jos norėti.*(39)* Šitaip aptartu dėkingumu stengiamasi pagrįsti politinį įsipareigojimą. Esą valstybė teikia piliečiams vertingas paslaugas, tad pilietis turi išreikšti savo padėką, ir įstatymų laikymasis yra tinkamiausias būdas tai daryti.*(40)* Šis aiškinimas perdaug supaprastina dėkingumą, jį sutapatindamas su kokios nors skolos sumokėjimu arba prekės pirkimu. Esą už paslaugas reikia atsilyginti aiškiai apibrėžtu būdu, būtent klusnumu valdžiai. Tačiau dėkingumas nėra tokia „pirkėjiška" savybė. Padėka tėvams ar draugams yra spontaniškiau reiškiama, mažiau apibrėžta, jos sukeliami įsipareigojimai kitaip įgyvendinami. Dėkingumo šerdį sudaro nuostatų aibė, reikalaujanti, kad mes teigiamai įvertintume teikiamą paslaugą, o svarbiausia, kad gerbtume geradarį ir rodytume jam gerą valią.*(41)* Skirtingomis aplinkybėmis skirtingai reiškiamas dėkingumas, bet kiekvienu atveju jis reikalauja daugiau negu vienkartinio atsilyginimo ir kaskart sietinas su atitinkamais jausmais. A.D. M. Walker aiškina, kad dėkingumui būtina gera valia reiškiama atsižvelgimu į geradario interesus ir ryžtu jam

nekenkti. Kadangi valstybė teikia gerovių savo piliečiams, tai šie turi pareigą rodyti dėkingumą. Įstatymų nepaisymas kenkia valstybės interesams, tad nesutapatinamas su dėkingumu ir neleistinas piliečiams, kurių gerove rūpinosi valstybė.

Politiniam įsipareigojimui pagrįsti nepakanka įrodyti, kad piliečiai turi pareigą būti dėkingi, dėkingumo pareiga dar turi būti pakankamai stipri, kad jos nurodomų veiksmų įgyvendinimui dažnai būtų duodama pirmenybė, kilus konfliktams su kitomis pareigomis ir dorovės reikalavimais. Pareigos nelygiai sąlygoja žmogaus veiksmus. Pavyzdžiui, pareiga nežudyti kone kas kartą lemia žmogaus veiksmus, mandagumo pareigą dažnai nustelbia kitos pareigos. Tradiciškai politiškai įsipareigojęs pilietis turi nuolatinę pareigą vykdyti valdžios nurodymus ir tik kartkarčiais gali jos nepaisyti. Tik tvirta dėkingumo pareiga galima pateisinti politinį įsipareigojimą. Tačiau valstybės suteikiamos paslaugos nesukelia tokio dėkingumo, kuris dažniausiai lemtų žmogaus veiksmus. Mėginimas dėkingumą valstybei aiškinti dėkingumo tėvams pavyzdžiu nuslepia tai, kad normaliomis aplinkybėmis tėvų teikiamos paslaugos yra nepalyginant didesnės ir proporcingai labiau įpareigojančios. Be to, prisimintina, (1) kad pats asmuo ar jo tėvai savo mokesčiais padengia nemažai valdžios teikiamų paslaugų išlaidų (ir tuo sumažina, jei ne visiškai pašalina dėkingumo jausmą).*(42)* ir (2) kad ne valstybė, bet įvairios organizacijos ir grupės sukuria daugelį tų privalumų, kurie praturtina žmogaus gyvenimą. Bažnyčia, privačios šalpos, labdaros, švietimo, profesinės organizacijos yra tik maža dalis tų grupių, kurios netotalistinėje visuomenėje padeda žmogui sukurti savo tapatybę ir tarpininkauja tarp jo ir valstybės, užtikrindamos, kad žmogus vienas neturėtų stovėti prieš valdžios, net ir žmogiškai nusiteikusios, galią.

Dėkingumas šioms grupėms neturi būti suplakamas su dėkingumu valdžiai. Manau, kad dėkingumas valstybei yra panašesnis į tą padėką, kurią buvęs studentas jaučia savo alma mater ar korporacijai, negu į tą, kurią vaikai turi

tėvams. Žmogus jaučia gerą valią ir dėkingumą savo universitetui, jam sąmoningai nekenks, bet daugelis kitų rūpesčių nustelbs universiteto interesų puoselėjimą. Dėkingumas nėra tinkamas pagrindas politiniam įsipareigojimui dar ir dėl to, kad valstybės įstatymai prasiskverbia į kiekvieną gyvenimo kertelę, ir jų gerbimas reikalauja daug energijos, išteklių, ir net pasiaukojimo. Jei dėkingumas vyriausybei reiškiamas valdžios nurodymų vykdymu, tai jis reikalauja daugiau pastangų negu dėkingumas tėvams.*(43)* Nors nėra kokio nors mato, pagal kurį nustatoma kiek žmogus turėtų jaustis dėkingas už kurį nors draugišką elgesį ar paslaugą, kažkokios proporcijos egzistuoja. Mano gyvybę išgelbėjęs žmogus turi teisę tikėtis to, ko negali laukti žmogus, kuris padėjo man surasti pageidaujamą knygą. Valstybės suteikiamos gėrybės sukelia pareigą būti dėkingiems, bet galima šią pareigą išpildyti lengvesniais būdais negu politiniu įsipareigojimu.

Ar specifiškai politinis įsipareigojimas išvis reikalingas?

Jeigu ankstesni argumentai buvo teisingi, tai nėra vieno būdo pagrįsti visų piliečių pareigą paklusti valdžiai. Nors daugeliui ši išvada atrodo nepriimtina, atverianti kelią į anarchiją, kiti aiškina, kad nesugebėjimas pagrįsti politinį įsipareigojimą toli gražu nesutapatinamas su pilietinio nepaklusnumo pateisinimu. Yra kitų dorovinių priežasčių, skatinančių laikytis vyriausybės nurodymų ir šalies įstatymų. A. John Simmons nurodo tris tokias priežastis. Pirma, kaip jau minėta, žmonės turi prigimties pareigą remti teisingas arba stengiančias teisingumą įgyvendinti valstybes. Antra, daugelis įstatymų nurodo daryti tai, ko reikalauja elementarūs dorovės principai, atseit, nevok, neapgaudinėk ir taip toliau. Trečia, tvarkydami savo gyvenimą, žmonės prileidžia, kad šalies įstatymai bus vykdomi ir atitinkamai nustato savo veiklos gaires. Kadangi įstatymų pažeidimas sužlugdytų šiuos planus ir apsunkintų kitų gyvenimą, tai turėdami pareigą atsižvelgti į

kaimynų interesus, *ceteris paribus* turėtume gerbti įstatymus.*(44)*

Tačiau reikalai nėra tokie paprasti. Tarkime, kad turime prigimties teisę remti teisingas valstybes. Bet ar šiomis aplinkybėmis gali egzistuoti teisinga, bet veiksminga valstybė? Jei pilietis nėra politiškai įsipareigojęs ir neturi pareigos vykdyti valdžios nurodymus, tai kokiu pagrindu valdžia gali reikalauti iš jo paklusnumo? Jei negali, tai negali ir jo teisingai bausti. Jei ji baudžia žmones, kurie neturi pareigos jos klausyti, tai ji pažeidžia jų teises, tad ir nėra teisinga valstybė. Jei ji nebaudžia tų, kurie pažeidinėja įstatymus, tai ji negali būti veiksminga.*(45)*

Siekiama išvengti šios išvados, nurodant, kad daugelis vyriausybės įstatymų ir baudžiamųjų veiksmų liečia nusižengimus prieš prigimties teisę. Antai, baudžiami žmogžudžiai, plėšikai, prievartautojai, smurto vartotojai ir įvairūs kiti, kurie savo veiksmais skriaudžia savo kaimynus. Esą visi turime teisę bausti šitokius nusikaltėlius, tad ją, kaip žmonių kolektyvas, turi ir valstybė. Ja pasinaudodama, valstybė nepažeidžia jokių dorovės normų, tad ir nesielgia neteisingai.*(46)*

Šiam aiškinimui negalima pritarti, nes jis nepakankamai atsižvelgia į modernios valstybės sudėtį ir veiklą. Moderni valstybė teikia visokiausių paslaugų, kurių išlaidos padengiamos piliečių mokesčiais.*(47)* Valstybė greitai sužlugtų be mokesčių, todėl jokia rimta valdžia negali nei jų atsisakyti, nei leisti piliečiams nutarti, kada ir kiek mokesčių jie mokės. Net jei valdžia turi prigimties teisę bausti žmogžudžius ir kitus pavojų keliančius nusikaltėlius, ji neturi prigimties teisės bausti mokesčių nemokančius. Tokios prigimties teisės nėra ir negali būti. Tad jeigu valdžia baudžia jos teisėtumo nepripažįstančius žmones už mokesčių nemokėjimą, ji elgiasi neteisingai. Ir ji tai daro arba grasina daryti ne kartkarčiais, bet nuolat. O valstybė, kuri yra parengties stovyje pažeisti

savo piliečių teises, nėra teisinga, todėl neturime prigimties pareigos jos remti.

Kitas argumentas aiškina, kad vyriausybės įstatymai ir dorovė dažnai nurodo daryti tą patį. Tad ir politiškai neįsipareigoję piliečiai turi elgtis taip, kaip elgiasi tie, kurie privalo klausyti valdžios įsakymų. Šį aiškinimą irgi pakerta mokesčių reikalas. Tarkime, kad pilietis vykdo tik tuos valdžios įstatymus, kuriuos gerbti reikalauja ir dorovės normos, bet jam leidžiama nepaisyti grynai politiškų pareigų, būtent tų, kurias sukelia politinis įsipareigojimas arba gyvenimas teisėtoje santvarkoje. Nors kai kuriais atžvilgiais žmogus turėtų abiem atvejais elgtis vienodai, neįsipareigoję piliečiai neturėtų mokėti mokesčių. Kadangi pareiga paklusti valdžios finansiniams nurodymams (o tai yra grynai politinė pareiga) yra vienas iš modernios valstybės egzistencijos pamatų, tai laisvė nepaisyti šios pareigos pakerta valstybės gyvastingumą. Trečiosios Simmons'o nurodytos priežasties, skatinančios laikytis įstatymų, nesvarstysime, nes ji turi tik šalutinį vaidmenį ir jokiu būdu negali atstoti pirmųjų dviejų.

Išvados

Jeigu pagrindiniai mano teiginiai teisingi, tai nėra vieno visiems galiojančio politinio įsipareigojimo būdo ir pateisinimo. Neginčytina, kad daugelis žmonių skirtingais būdais įsipareigoja. Vieni oficialiai priima pilietybę, kiti tyliai pritaria, tretiems galioja teisingo elgesio principas, ketvirti, itin daug gavę iš valstybės, jaučia dėkingumo pareigą. Tačiau dar daugiau piliečių neturi pareigos paklusti valdžios įstatymams, nors jie vykdys valdžios nurodymus, kol ji galinga. Rytų Europos šalių pavyzdys tai aiškiai rodo, kaip rodo ir neteisėtos valdžios trapumas krizės atveju.

Kaip tada paaiškinti politinio įsipareigojimo mito (tokiu jį galima dabar vadinti) gyvastingumą praeityje? Jo tikrai nesukėlė nei valdančiųjų sluoksnių sąmokslas, siekiantis užtikrinti pavaldinių klusnumą, nei patriarchalinis teologinis

galvojimas, nei inteligentų kone amžinas polinkis pataikauti valdovams. Didesnį vaidmenį turbūt turėjo tebegaji didelių pasikeitimų ir anarchijos baimė, turinti nepaprastai gilias šaknis žmonijos sąmonėje, *(48)* ir skatinanti susitaikyti su esama santvarka, nors ji būtų ir gana netobula. Neužmirštinas ir istorinis momentas, būtent, kad praeityje žmonės buvo labiau mokomi ir linkę paklusti autoritetui (ir ne tik valstybės) bei savanoriškai įsipareigoti valdžiai. Tūlas idealizmo kupinas jaunuolis siekė gyvenimo prasmės, dirbdamas dėl naujai kuriamos valstybės ar atgimstančios tautos, gaubdamas ją savo šviesiausiomis viltimis. Vargu, ar pasaulis dar kartą matys tokį entuziazmą, su kuriuo Pirmojo pasaulinio karo pradžioje buvo palydimi į frontą iššygiuojantys kareiviai. Tačiau nereikia perdėm pabrėžti skirtumo tarp praeities ir šių dienų. Jei praeityje daugiau žmonių savanoriškai priėmė politinius įsipareigojimus, savotiškai susakralindami valdžios vaidmenį, tai daugiau žmonių, ypač kaimiečių, net gerai nežinojo, kas juos iš tiesų valdo, ir jiems nerūpėjo tai žinoti.

Nereikia apgailestauti, kad tik mažas piliečių skaičius yra doroviškai įsipareigojęs vykdyti valdžios nurodymus. Daugeliu atžvilgių tai sveikintina padėtis, ypač jei tai žinotų šalies gyventojai. Norėdama turėti piliečių įsipareigojimą, valdžia bus priversta ieškoti priemonių jų pasitikėjimui laimėti. Pirma, ji negalės tų pačių priemonių taikyti visiems gyventojų sluoksniams, juo labiau negalės dirbti senąja tvarka. Reikės daugiau dėmesio skirti žemesnėms klasėms, pagerinti jų gyvenimo lygį, ateities perspektyvas bei kitas su socialiniu teisingumo siejamas paslaugas. Jausdama reikalą laimėti šių žmonių politinę ištikimybę, valdžia turbūt atsisakytų savo tradicinio delsimo, mažiau klausytų turtingųjų aimanavimų ir įrodinėjimų, kad esą didesnių lėšų asignavimas socialinei rūpybai pakenks ūkiui. Antra, tiksliau nustačius, kurią dalį visuomenės ir atskirų žmonių gerovės sukuria įvairios nevalstybinės institucijos, kaip religinės

bendruomenės, privačios švietimo ir labdaros organizacijos bei grupės, vyriausybė negalėtų pasisavinti svetimų laurų ir būtų verčiama veiksmingiau dirbti. Rinkos principai pakeistų valdžios monopolį valdiškų paslaugų teikime. Valdžia nebegalėtų lemti, kurias funkcijas ji vykdys ir reikalauti, kad gyventojai savo mokesčiais padengtų išlaidas. Kadangi neįsipareigoję piliečiai neturi pareigos mokėti mokesčius, valdžia turėtų juos įtikinti, kad racionalu vertinti jos pastangas ir programas. Trečia, nebebūtų tradicinės karo prievolės, nes neliktų daug prievolininkų. Kai kuriais atžvilgiais tai būtų teigiamas poslinkis. Karo prievolė smarkiai riboja vaikinų laisvę, tad *ceteris paribus* ir nepageidautina. Be to, jos nebuvimas faktiškai užkirstų kelią militaristinėms avantiūroms ir karinėms akcijoms, išskyrus tas, kurios turėtų plačių gyventojų sluoksnių pritarimą. Antra vertus, kilus staigiam pavojui šalies saugumui, nebūtų pakankamai patyrusių karių šalies gynybai. Pagaliau, daugelis teisėtvarkos sričių nenukentėtų, nes piliečiai arba patys galėtų šias pareigas atlikti arba paskirtų reikalingas lėšas. Kitaip tariant, nuosekli anarchija turi savo privalumus ir skatina teisingos valstybės kūrimą.

IŠNAŠOS

1 Dorovės aptarimo problemas nagrinėju straipsnyje „Kas yra dorovė?", *Metmenys*, nr. 46, 1983, p. 127-161.

2 Gerald Dworkin aptaria įvairias autonomijos teorijas savo straipsnių rinkinyje *The Theory and Practice of Autonomy* (New York: Cambridge University Press, 1988). Pastaruoju metu daugiau filosofų laiko autonomiją arba antrojo lygio pajėgumu kritiškai vertinti savo pirmojo lygio norus, geismus ir įsitikinimus arba pritarimu principams, kuriuos priimtų atitinkamai apibrėžti „racionalūs" veikėjai.

3 Gerald Dworkin, *op. cit.*, p. 38.

4 Nepritariu kai kurių pasekmistinių teorijų šalininkų teigimui, kad kone vienintelė pareiga — tai pareiga sukelti kuo daugiau gėrio.

5 H. L. A. Hart pirmutinis nurodė šiuos skirtumus straipsnyje "Are There Any Natural Rights?", *Philosophical Review*, Vol. 64, 1955, perspausdintas Anthony Quinton, *Political Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1967), p. 56. Kai kurias mintis išplečia straipsnyje "Legal and Moral Obligation", A. I. Melden redaguotoje knygoje *Essays in Moral Philosophy* (Seattle: University of Washington Press, 1958), p. 100-107. Taip pat Joel Feinberg, "Duties, Rights, and Claims", jo knygoje *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty* (Princeton: Princeton University Press, 1980), p. 130-142.

6 Joel Feinberg, "Supererogation and Rules", kn.: *Doing and Deserving* (Princeton: Princeton University Press, 1970), p. 6.

7 Hannah Pitkin, "Obligation and Consent", kn.: (Peter Laslett. W. G. Runciman and Quentin Skinner (red)., *Philosophy Politics and Society*, 4th series (Oxford: Basil Blackwell, 1972), p. 78-80. Šios rūšies argumentai buvo labai mėgiami šeštame ir septintame dešimtmetyje, kai buvo viliamasi logine analize gauti tvirtus, neginčijamus atsakymus į daugelį sudėtingų problemų. Šios viltys išblėso.

8 Carole Pateman, "Political Obligation", kn.: Peter Laslett ir James Fishkin, *Philosophy, Politics and Society*, V (New Haven: Yale University Press, 1979), p. 239-243. Taip pat jos knygoje *The Problem of Political Obligation* (New York: Wiley, 1979), p. 14-20.

9 Be kokių nors taisyklių ir priemonių visuomenės nesutarimams pašalinti visuomenė iširtų. Šių taisyklių visuma sudaro visuomenę plačiąja prasme. Bet tai nereiškia, kad dėl to esame įpareigoti remti kurią nors specifinę politinę santvarką. Prisiminkime, kad ilgus amžius vergija ir feodalizmas buvo vyraujančios politinės santvarkos, tada, kaip ir dabar, politinė visuomenė plačiąja prasme buvo neįmanoma be įsipareigojimų. Bet ar tai reiškia, kad vergai ir baudžiauninkai turėjo politinį įsipareigojimą esamai santvarkai?

10 John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge: Harvard University Press, 1971), p. 334-337, ypač p. 334. Rawls turi ir

kitų argumentų, kurių dabar nenagrinėsiu. Be to, aš gerokai supaprastinu jo sudėtingus argumentus, nors tikiu, kad jų neiškreipiu.

11 A. John Simmons įtikimai argumentuoja, kad institucinės pareigos savyje žmogaus neįpareigoja, kad lemiamą vaidmenį turi aplinkybės, kuriomis žmogus prisiima šias pareigas. *Moral Principles and Political Obligation* (Princeton University Press: Princeton, 1979), p. 16-24. Simmons knyga yra viena geriausių šia tema.

12 Jei pilietybė automatiškai įpareigotų ir žmonės normaliai vykdytų savo įsipareigojimus, tai tironas galėtų išvengti sukilimo, suteikdamas pilietybę baudžiauninkams, užuot gerindamas jų gyvenimo sąlygas. O sociališkai teisingos šalys, sakykime, koks Lichtensteinas, galėtų išspręsti visas savo ūkines problemas, suteikdamas savo pilietybę didesnių kaimynių šalių gyventojams ir iš jų reikalaudamas mokesčių.

13 Šia prasme pilietybė yra našta, apkraunanti žmogų specialiomis pareigomis. Vyriausybė kitais atžvilgiais gali skriausti savo piliečius daugiau negu kitos. Robert E. Goodin nurodo, kad šalies vyriausybė gali užtvenkti upę savo teritorijoje, nors tai sukelia kai kuriems žemupio gyventojams daug bėdų. Bet jei žemupis yra kitos šalies teritorijoje, tai tarptautinė teisė neleidžia statyti užtvankos. Robert E. Goodin, "What is So Special About Our Fellow Countrymen?", *Ethics*, 98. (1988), p. 668-670.

14 Šiuos klausimus detaliau svarstau savo straipsnyje „Tautiškumas ir dorovė", kurį skaičiau Lietuvos katalikų mokslų akademijos suvažiavime Romoje 1988 m.

15 Pirmajam žvilgsniui atstovauja Hannah Pitkin, aiškindama, kad įsipareigojimą lemia valdžios pobūdis, ne atskirų žmonių veiksmai *Op. cit.*, p. 61. A. John Simmons primygtinai pabrėžia, kad reikia apsaugoti ne tiek patį žmogų ir jo interesus, bet jo laisvę pasirinkti, ar jis įsipareigos kuriai nors valstybei, nesvarbu kokie būtų jos bruožai.

16 John Plamenatz plačiai nagrinėja pritarimo sąvoką savo knygoje *Consent, Freedom and Political Obligation* (Oxford: Oxford University Press, antras leidimas, 1968), p. 2-25. Taip pat Simmons, *op. cit.* p. 75-79.

17 Robert Filmer savo knygoje *Patriarcha* aiškino, kad kalbos apie šitokį susirinkimą yra aiškus prasimanymas. Plačiau apie Filmer rašo John Plamenatz, *Man and Society* (London: Longman, 1963), vol. 1.

18 Savo knygoje *Socrates and the State* (Princeton: Princeton University Press, 1984) Richard Kraut nurodo, kad trys etapai sudarė piliečių tapimo procesą. Pilietybės gavimo klausimas svarstomas p. 154-157. Sokrato dialogas labiau nagrinėja klausimą, ar įsipareigojęs pilietis gali pats spręsti, kurių įstatymų laikysis ir kurių ne.

19 David Hume, "On the Original Contract", kn. Henry D. Alken, *Hume's Moral and Political Philosophy* (New York: Hafner, 1949), p. 363.

20 Rolf E. Sartorius, *Individual Conduct and Social Norms* (Encino: Belmont Publishing Company, 1975), p. 103.

21 Yra tokių entuziastų, kurie aiškina, kad demokratijoje žmogus įsipareigoja, ar jis balsuoja ar ne. Juk jis galėtų balsuoti, jei jis norėtų, tad jis įgyja pareigą, ar jis išnaudoja galimybę ar ne. Alan Gewirth, "Political Justice', kn.: .R. B. Brandt (red.), *Political Justice* (Englewood Cliffs: Prestice Hall, 1962), p. 138.

22 Peter Singer, *Democracy and Disobedience* (Oxford: Oxford University Press, 1973), p. 48-52. Singer taip pat nurodo, kad rinkėjai, kurie, pralaimėję nejaučia įpareigojimo gerbti rezultatus, išnaudoja tuos, kurie sąžiningai pritaria daugumos nuomonei. Juk tokie rinkėjai sau prisiskiria teisę nepaisyti rinkimų rezultatų, žinodami, kad šios teisės pripažinimas kitiems padarytų rinkimus beprasmiais.

23 William N. Nelson, *On Justifying Democracy* (London: Routledge and Kegan Paul, 1980), p. 42-44.

24 Turiu kai kurių abejonių dėl šio tvirtinimo. Jei žmogus galėtų išvengti įsipareigojimo vien viešu pareiškimu, tai kiltų pavojus, kad visi tai darytų ir įsipareigojimo institucija netektų savo reikšmės.

25 Carole Patemann, *op. cit.* , p. 17-20.

26 H. L. Hart, "Are There Any Natural Rights", *Philosophical Review,* 64 (April 1955), p. 185-191. John Rawls, "Legal Obligation and the Duty of Fair Play", kn.: Sidney Hook (red.),

Law and Philosophy, (New York: New York University Press, 1964), p. 3-19.

27 Visuomenines gėrybes aptaria Mancur Olson, *The Logic of Collective Action* (Cambridge: Harvard University Press, 1965), p. 9-41. Skirtingas visuomeninių gėrybių rūšis įdomiai nagrinėja Richard J. Arneson, "The Principle of Fairness and Free-Rider Problems,", *Ethics.* 92 (July 1982), p. 616-633. Šiuo reikalu taip pat rašo George Klosko, "The Principle of Fairness and Political Obligation", *Philosophy and Public Affairs,* 16 (Summer 1987), p. 241-259. Tame pačiame žurnalo numeryje yra dar Thomas Senor and A. John Simmons straipsniai apie politinį įsipareigojimą.

28 Žmogus turi pagrindą manyti, kad jo įnašas neturės lemiamo vaidmens. Jei pakankamai kitų žmonių susiburia ir sukuria gėrybę, tai jis gali laisvai ja naudotis. Jeigu pakankamai neįsijungia, tai jo darbas nueina vėjais. Bet jei daugelis šitaip galvotų, tai gėrybė nebūtų sukurta arba ilgai neišsilaikytų.

29 Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974), p. 93.

30 A. John Simmons, *op. cit.* p. 126-127.

31 Klosko pabrėžia, kad reikia skirti tokius dalykus, kurių svarba priklauso nuo konkretaus žmogaus skonio bei tikslų nuo gėrybių, kurias Rawls vadina "primary goods", būtent, to, ko žmogus geistų, kokie bebūtų konkretūs jo gyvenimo planai, pvz. laisvė, sveikata, savigarba ir taip toliau. Klosko, *op. cit.,* p. 246-247 ir Rawls, *op. cit.* p. 92.

32 Ir čia neapsieinama be kai kurių sunkumų. Moderni susisiekimo sistema yra būtina, tačiau neaišku kokiame lygyje, ir ar visi, net tie, kurie minimaliai ja naudojasi, turi prisidėti prie jos vystymo ir išlaikymo. Socialinis ir sveikatos draudimas irgi yra visiems reikalingas, bet ar galima reikalauti, kad visų mokesčiais būtų finansuojama itin prabangi sistema?

33 A. John Simmons, *op. cit.* p. 132.

34 A. John Simmons, *op. cit.* p. 137-139.

35 Richard J. Arneson, *op. cit.* p. 631-633.

36 George Klosko, *op. cit.* p. 246-249.

37 Čia kyla savotiškas paradoksas. Liberalai normaliai skeptiškiau vertina valstybės pretenzijas į piliečių klusnumą, bet nuoseklesnis

teisingo elgesio principo taikymas reikštų, kad daugelis neturėtų remti liberalams svarbių socialinio aprūpinimo programų.

38 Dėkingumą politinio įsipareigojimo pagrindu laiko John Plamenatz knygoje *Consent, Freedom, and Political Obligation* (Oxford: Oxford University Press, 1968, antrasis leidimas), p. 24. Taip pat A.D.M. Walker, "Political Obligation and the Argument from Gratitude", *Philosophy and Public Affairs,* 17 (1988), no. 3, p. 191-211 ir "Political Obligation and Gratitude", *Philosophy and Public Affairs,* 18 (1989), n. 4, p. 359-364. Dėkingumą tėvams ir valstybei pabrėžia Richard Kraut, *op. cit.* p. 143-148.

39 A. John Simmons, *op. cit.,* p. 172-180.

40 A.D.M. Walker nurodo, kad jei įstatymų laikymasis nebūtų tinkamiausia ir kone vienintelė priemonė dėkingumui rodyti, pilietis galėtų kitu būdu išreikšti padėką ir tada jaustis laisvas nepaisyti valdžios nurodymų. Žr. jo "Political Obligation and the Argument from Gratitude", p. 194-195.

41 A.D.M. Walker, *op. cit.,* p. 200-201.

42 Netvirtinu, kad nėra vietos dėkingumui ten, kur atsilyginama pinigais. Tačiau jei už teikiamą paslaugą reikia užmokėti, dėkingumo pareiga smarkiai sumažėja. Jeigu praplistų ir vėliau įstatymiškai būtų patvirtintas paprotys, kad tėvai smulkiai veda vaiko auginimo sąskaitas, kurias suaugę vaikai turi vėliau užmokėti, tai pasikeistų šeimų santykiai, juo labiau jaučiamo dėkingumo pamatai. Šiuo atžvilgiu Walker nepakankamai įvertina mokesčių ir pinigų poveikį padėkos jausmui. A.D.M. Walker, *op. cit.,* p. 209.

43 Normaliomis aplinkybėmis nesunku rodyti tėvams deramą dėkingumą. Išimtį sudaro jų slaugymas ilgos ir sunkios senatvės atveju. Bet ir tai neprilygsta valstybės reikalavimui, kad vaikinai tarnautų kariuomenėje karo metu.

44 A. John Simmons, *op. cit.,* p. 192-195.

45 Thomas D. Senor, "What if There are no Political Obligation? A. Reply to A. J. Simmons," *Philosophy and Public Affairs,* 16 (Summer 1987), p. 263-264.

46 A. J. Simmons, "The Anarchist Position: A. Reply to Klosko and Senor," *Philosophy and Public Affairs.* 16 (Summer 1987), p. 275-276.

47 Ir senosios valstybės ypatingą reikšmę teikė mokesčių rinkimui. Jau 3,000 m. prieš Kristų buvo lipdomos mokesčių rinkėjų statulos, o tai akivaizdžiai rodo, kiek paplitusi buvo ši profesija.

48 Kaip kitaip galima paaiškinti stebėtinai mažą vergų ir baudžiauninkų sukilimų skaičių bei panišką reakciją į galimus didesnius pasikeitimus.

IŠ MŪSŲ TEATRO PRAEITIES

VI. ALGIRDAS JAKŠEVIČIUS: BRANDOS METAI

JURGIS BLEKAITIS

1. Teatre — grįžimas į praeitį

Buvo kažkas panašaus į paskendusį laivą liūdnoje Jaunųjų teatro dužimo istorijoje. Išdidžiai pasinešę fantastiškon meno kelionėn, jaunieji jūreiviai užplaukė seklumoje ant uolos (pavadinkime ją Garbėtroškos rifu) ir suvirto į vandenį. Dalis teatrui amžinai paskendo, kiti pasklido kas kur, o tvirčiausius, savo buvusius neklaužadas vaikus, priglaudė atlaidžioji valstybė. Priglaudė teatre gal ne vien iš pasigailėjimo, bet ir iš reikalo turėti prieauglio, kol kas tinkamo pusiau-statistauti, pasak Palubinsko — įnešti „tacą", — nesvarbioms rolėms.

Išsigelbėjusieji nebuvo laimingi: jie dar nepamiršo savo gražių svajonių. Jie skurdo materialiai ir dvasiškai. Materialiai, nes jiems duotų algelių užteko nemirti, bet nepakako gyventi. Dvasiškai, nes jie čia pasijuto pamestinukais, pastumdėliais, kai dar tik vakar savo scenoje spindėjo puikiai atliktais dideliais vaidmenimis, jautėsi Lietuvos ateities artistais. Gal ne vienas tik dabar suprato, kokio didelio kūrėjo, kelrodžio, mokytojo jie neteko, prarasdami Oleką-Žilinską.

Niekas to jautriau nepajuto, sąmoningiau nesuprato, negu Algirdas Jakševičius, nors pats Žilinskas jo artimumą sau ir

aukštai teatro misijai ne iš karto buvo įvertinęs. Jis matė ir auklėjo mokinio ryškėjantį talentą, bet tik skilimo metu pilnai atsiskleidė Jakševičiaus doras būdas, tvirtumas, principinga ištikimybė ne vien mokytojui, bet ir pačiam meniniam idealui. Vėliau paaiškėjo, kad tuos Jakševičiaus ypatumus įvertino ir teatro draugai. Jie pamatė, kad jis galėsiąs ateity pakeisti jų vadovą. Į tą padėtį pirmasis pretendavo tikrai išskirtinio talento, labiausiai subrendęs aktorius Romualdas Juknevičius, dėjęs neslepiamas pastangas išstumti meno vadovą Žilinską ir užimti jo vietą, tačiau daugelio akyse, ypač vėl Jakševičiaus, jį temdė intrigavimas, asmeniška ambicija, neteisingas Žilinsko smerkimas. Svarbiausia, ne visus besąlygiškai žavėjo jo idealas — I-jo Maskvos Dailės teatro realizmas.

Tuo tarpu susidariusi padėtis mūsų Valstybės teatre vėl buvo tokia pat, kokia buvo prieš Žilinskui atvykstant ir parodant tikrai meninio teatro spektaklius bei naujus metodus juos ruošiant. Gal kažkas iš meistro mokymo ir duotų pavyzdžių ir nusėdo į aklinai suprofesionalėjusių veteranų sąmones, bet ryškesnės pažangos nei jų režisūroje, nei vaidyboje nebuvo. Patiems veteranams režisieriams grįžo „seni geri laikai", kaip ir jų favoritams — senesniesiems aktoriams, nes jų savim patenkintai vidutinybei neliko pranašios konkurencijos — tų akis badančių, ramybę drumsčiančių meno švenčių, tų „Hamletų", „Šarūnų", „Varpų", „Lūšnelių", tų gyvų priekaištų meninei sąžinei. Jų pasigedo tik jautriausieji talentai vyresniųjų tarpe, — tokie, kaip Henrikas Kačinskas, — ir, žinoma, daugumas jaunųjų Žilinsko auklėtinių. Jiems grįžimas į snūdžią praeitį buvo skaudus, troškinantis, iniciatyvą slopinantis regresas. Tai, kas kadaise buvo normali padėtis, dabar jiems tapo nebepakeliama.

Teisingiau suprasti tam nusivylimui reikia truputį grįžti į nesenąją praeitį. Atvykęs į Kauną ir tapęs netrukus direktorium, Oleka-Žilinskas, norėdamas pakelti teatro lygį, kaip žinome,

ėjo iš karto dviem kryptimis: jis bandė kovoti su amatine rutina, štampuota vaidyba, paviršutinišku požiūriu į meną, mėgino supurtyti vyresniuosius aktorius, išjudinti jų prigesusį kūrybingumą, pakelti vidinę ir techninę kultūrą. Antra, jis tuoj pat ėmėsi studijinio darbo su jaunimu, ruošdamas jį naujais, reikliais metodais, ugdydamas aukštą atsakingumą ir pagarbą menui. Šis antrasis kelias davė jei ir ne pilnai paruoštą naujų aktorių pamainą, tai vis dėlto ryškią požiūrio ir darbo etikos pažangą. Mažiau jam pavyko su vadinamu senimu. Jis laimėjo su talentingesniaisiais pasigėrėtinų atskirų rezultatų (prisiminkim Kubertavičių-Šarūną, „Varpų" Veką — Stanulį, Kačinsko Rainį ir „Sabbatai Cevi" sultoną), tačiau blogiau sekėsi su reikalu nuolat tobulėti, ieškoti, turtinti asmenybę, kultūrinį bagažą. Ne vienas, matyti, pasijuto jau tobulas, jokios pažangos nereikalingas — rutina kaip rūdys buvo per giliai įsigraužusi į sąmonę. Prisidėjo dar ir paprastos realybės reikalavimai teatrui. Meniškieji spektakliai reikalavo daugiau pastangų, laiko, išlaidų, visų jėgų sutelkimo, — na, ir nedaug žiūrovų mažame Kaune buvo jiems priaugusių. O teatro medžiaginei gerovei reikėjo daugiau ir įvairesnių spektaklių.

Teko griebtis kompromiso. Pats Žilinskas, kiek jam nuo direktoriavimo atliekąs laikas leido, ir jo talkon pasikviestasis žymusis artistas Mykolas Čechovas rūpinosi aukštąja menine plotme. Kitiems gi režisieriams, seniems ir naujai išbandomiems, buvo pavesta rūpintis įvairesniu, gausesniu repertuaru, patenkinant platesnės visuomenės poreikius. O reikėjo parodyti ir klasikų, ir naujųjų pasaulio dramaturgų, reikėjo rūpintis savos originalios dramaturgijos ugdymu, reikėjo ir žanrinės įvairovės, saloninių ir liaudiškų komedijų, psichologinių dramų, neapsiėjo ir be populiariųjų melodramų. Ir šitoje plotmėje niekas nepasitarnavo sparčiau ir įvairiau, negu Borisas Dauguvietis. Su Žilinsko vardu susieto laiktarpio metu jis vienas pastatė Kaune 19 ir Šiauliuose dar 12 spektaklių. Kiti — Sutkus, Glinskis, nauji režisieriai, sekę

vyresniaisiais — Sipaitis (Fedotas-Sipavičius), Žalinkevičaitė, Pilka, Juršys, Šiauliuose Stanulis — parūpino likusį repertuarą. Taip savaime susidarė tarsi dvi skirtingos plotmės: pasididžiuoti pasiektu meniniu teatro lygiu — prašom, „Šarūnas", taurus „Hamletas", masinėm scenom stebinąs „Sabbatai Cevi". O „liaudžiai" — štai „Palanga", Dauguviečio suregztas spektaklis iš Griciaus-Pivošos komiškų vaizdelių apie vasarotojų pikantiškus ir kitokius nutikimus. Liaudies gerbėjų bei snobiško „aukštojo meno" priešininkų malonumui galima būtų pastebėti, kad „Palanga" turėjo kur kas didesnį pasisekimą negu tas „Sabbatai" ir, ko gera, net „Hamletas", pastatytas Kaune tais pat 1932 metais. Tiesą sakant, joks spektaklis nesusilaukė tiek anšlagų, tokio furoro nesukėlė, kaip tasai farsas. Ir kaip nesulauks riaumojančio juoko, žiūrovams vos nevirstant nuo balkono iš euforijos, jeigu franteliui per jėgą scenoje numaunamos madingos, plačios, pilkos kelnės! . . Tai buvo nekalto humoro laikai.

Aišku, „Hamletas" ir „Palanga" — tai kraštutiniai taškai. Tarp jų minėtoje antroje, kuklesnėje plotmėje tilpo ir daug įvairiausių vaidinimų, ne vien keliančių linksmybę, bet ir spaudžiančių ašarą, ir net verčiančių pamąstyti. Tik nebuvo juose teatrinio stebuklo, magijos, grožio, originalumo. . . Tatai pasilaikė pirmoji, Žilinsko ir Čechovo plotmė.

Toks „nerašytas susitarimas" tarp dviejų sferų veikė priimtinai abiem pusėms, kol Valstybės teatro visus reikalus tvarkė Žilinskas ir drauge su Čechovu režisavo. Vėliau, Žilinskui surišus savo likimą su jaunimu, meniškoji plotmė tapo Jaunųjų teatro siekimu ir laimėjimu — tokiu, kaip „Lūšnelė" ir „Milžino paunksmė". Ir tik Žilinskui galutinai palikus Lietuvą, antroji, repertuaro gamybos rutininė plotmė Valstybės teatre liko vienintele ir viešpataujančia. Reiklesnieji žiūrovai ir kritikai, neapsnūdę aktoriai, o ypač Žilinsko paveiktas jaunimas, tokią padėtį išgyveno labai skaudžiai, kaip nuosmukį ar net katastrofą.

Čia reikia pažymėti, kad ir abiem meno atžvilgiu skirtingoms plotmėms lygiagrečiai veikiant, nebuvo dviejų atskirų kolektyvų. Vaidino tie patys aktoriai ir su Žilinsku, ir su Dauguviečiu. Tad lygio skirtumą lėmė tiktai režisūra — jos pajėgumas ar nepajėgumas sukurti vieningos idėjos ir formos meninį kūrinį — spektaklį. Atskirų aktorių kūrybingesnė ar labiau „profesionališka" vaidyba, be abejo, labai reikšminga, tačiau ne ji nulemia ištisinį spektaklio skambėjimą (nors sunkiausia tuo įtikinti pačius aktorius!).

Ne vien savo, bet visų Žilinsko auklėtinių nuotaikas Valstybės teatre bus išreiškęs Algirdas Jakševičius savo laiške Žilinskui į Niujorką (1935 kovo 27 d.), skųsdamasis paviršutinišku Valstybės teatre darbu. Su mokinišku sentimentu jis prisiminė Žilinsko vestas sistemos pamokas, skatinimą gerų darbo santykių su režisieriumi. Dabar gi verčia, rašė jis, „vaidinti supančiotom rankom ir kojom," neatsižvelgia į pačiame veikale glūdinčias galimybes, veda prie rezultatyvinės, pernelyg tiesmukos vaidybos. — „Ką daryti, kai taip sunku dabar. Siaura ir lėkšta".

Bet Jakševičius ne vien skundėsi mokytojui. Jis ieškojo išeičių, būdų tęsti Žilinsko kovą už menišką teatrą. Bet — kaip?

2. Diplomatijos bandymai

Algirdas Jakševičius turėjo savy didžiulį užtaisą neišsenkamo optimistinio dinamiškumo, kuris neleido jam nusiminti ir pasiduoti nepalankioms teatre sąlygoms. Taip, Jaunųjų teatro kova dėl savo svajojamo meniško teatro buvo pralaimėta, bet toji nesėkmė neužtemdė pačios idėjos. Ji tebebuvo gyva kaip Balio Sruogos, taip ir Algirdo Jakševičiaus ir kitų jaunųjų sąmonėje. Dar labiau negu betkada, Lietuvai reikėjo kūrybingo, gyvo, idėjiškai gilaus, išraiškingos išraiškos teatro, kuris žengtų žingsnis į žingsnį su viso šalies kultūrinio gyvenimo veržliu vystymusi. Jis, Jakševičius, ne dėl seno

rusiškos provincijos priekvapio buvo surišęs savo likimą su teatru, atsižadėdamas ir teisės mokslo, ir dailės, bet dėl to uždegančio pažado, kurį atsinešė teatran Oleka-Žilinskas. Deja, dabar grįžo visa senoji rutina, po įgyto naujo supratimo dar labiau nepakenčiama. Nors šiandien ji triumfuoja, atsikračius tikru menininku, bet ji vistiek ilgai nebepatvers — jaunieji ją iššluos! Tik nė vienas jų tarpe dar nėra pasiruošęs, subrendęs, sustiprėjęs, kad turėtų aktorių ir teatro valdytojų pasitikėjimą ir perimtų vadovavimą, vestų į naują ateitį. Reikia pasekti Juknevičiaus pavyzdžiu: jis tuoj suorganizavo sau stipendiją ir išdūmė Maskvon, kaip tiktai siekdamas patirties ir autoriteto. Bet jis jau parodė, ko nori ir ko nepripažįsta. Drąsi, nauja vizija jo neuždegė. Jis ir toliau nori to paties, tik pagerinto, pagilinto realizmo. O Jakševičius nori skristi į nežinomą, neištirtą fantazijos, atmosferos, idealizmo, poetinės nuotaikos sferą. Ir jam irgi reikia sustiprinti pagrindą po kojom, įgyti reikiamą patirtį, apsidairyti po pasaulį, kad susikurtų sąlygas savo misijai.

Tuo tarpu gi — Jakševičius ir visi kiti jaunieji, dar tik pernai ar užpernai gavę tikrai pavaidinti ir susilaukti pirmojo svaiginančio pasisekimo, dabar nurašyti į nereikšmingas minios dalyvių arba į mažutes roliukes. Jie jokio balso Valstybės teatre neturi ir negreit įgis, jei nepasistieps savo pačių veržlumu aukščiau. Reikia rasti būdą kovoti už naują teatrą, jei neįmanoma pačiame teatre, tai kol kas bent už jo sienų. Gal spaudoje? Kur iki šiol vienišą kovą vedė tik Balys Sruoga, o pastaruoju laiku jau ima reikštis jo klubo-seminaro dalyviai. Nežinau, tik spėlioju, žinodamas Jakševičiaus pagarbą Sruogai, o Sruogos pasitikėjimą Jakševičium: ar tik profesorius nebus paskatinęs Jakševičių imtis rizikingo darbo, „neleistino" įsigalėjusios etikos požiūriu, ir rašyti reiklias, vaidybą išmanančio aktoriaus požiūriu recenzijas ir taip kovoti dėl savo idealo? O kadangi teatras tėra vienas, valstybinis, ir būtina jame išsilaikyti, tas recenzijas reikia rašyti visiškai slaptai. Be to, reikia jas rašyti tarsi iš už teatro

ribų, atvirai, bet nešališkai, nepasigailint nė paties savęs, jei to prireiktų. Reikia skilti į du asmenis, būti scenoj ir drauge žiūrovų tarpe. Jakševičiui nemiela slapukauti, bet kova dėl tobulesnio teatro ir prieš dabartinį nuosmukį yra žymiai svarbesnė negu asmeniškos, skrupulingos abejonės. Taip įtakingo *Vairo* žurnalo skiltyse atsiranda N. Lėnas. Kažkas stiprus stovi už jo nugaros, gal Sruoga, o gal Alantas, nes tautininkų pakraipos žurnale pasirodo aštri tautininkų valdžios išlaikymo kritika.

Vilniuje, Teatro ir muzikos muziejuje, yra išlikęs ir nesluptas, jaunųjų aktorių pareiškimas teatro direktoriui V. Žadeikai, kurį, matyt, bus suredagavęs Jakševičius, nes raštas yra jo fonduose (Inv. Nr. 208, ED 10 954, A 536). Kolektyvinis laiškas, pavadintas jaunųjų dramos aktorių pro memoria, norint atkreipti „p. Direktoriaus malonų dėmesį į nenormalią mūsų būklę Valstybės teatre". 1935 m. rugpjūčio 23 d., vadinas — prieš pat teatrinio sezono pradžią. Tiesioginė priežastis — direktoriaus pranešimas, kad iš kolektyvo atleistos Elena Kalinaitė ir Aleksandra Zdanavičiūtė, ir aktorių prašymas jas į teatrą sugrąžinti. Nurodoma, kad abi baigė dramos studiją, sėkmingai dirbo aktorių darbą tarp 3 ir 5 metų Jaunųjų ir Valstybės teatruose, tvarkai ir drausmei nenusikalto. Rašte nenurodoma, kad abi Olekos-Žilinsko kurso mokinės ir — ypač Kalinaitė — jo spektakliuose atliko svarbių vaidmenų („Milžino paunksmės" karalienė Sonka). Jų atleidimas esąs būdingas visų jaunųjų aktorių būklei. Rašte pabrėžiamas jaunųjų aktorių profesinis pasiruošimas ir meilė aktoriaus darbui, noras jam pasišvęsti. Jie reikšmingai tvirtina: „kaip naujoji aktorių karta, mes norime jausti atsakomybę už Lietuvos teatro ateitį. . . ugdyti ir kelti visų mūsų menišką pajėgumą, paremtą kolektyvo ir ansamblio principais".

Netikra padėtis, atleidimai ne vien ardo moralę, bet tiesiogiai kenkia teatro darbui, sakoma rašte: „pirmiausia griaunami veikalai, pastatyti grynai su jaunaisiais aktoriais,

pavyzdžiui — „Meile nežaidžiama", „Oliveris Tvistas", pradėtoji atnaujinti „Dėdės Tomo lūšnelė", taip pat „Milžino paunksmė". (. . .) Kada išplėšiamas vienas vaidintojas ir per porą ar vieną repeticiją įvedamas naujas, meniškai sugriaunamas visas spektaklis". (Rašte tai nepabrėžiama, bet pastebėkime: gal neatsitiktinai „griaunamieji" yra visi Žilinsko darbai).

Savo būklę jaunieji aktoriai vadina „pastumdėliška", nes jie šiandien nežino, ar dirbs rytoj. Nėra nustatyta tvarkos, kriterijų, kuriais būtų vertinamas darbas, daromi sprendimai. Atleidimo atveju aktorius praranda vienintelę Lietuvoje sceną — kitos nėra. Be to, jie dirba už atlyginimą, iš kurio negalima pragyventi; jie neturi progos kultūriškai augti — trūksta teatre knygų, žurnalų. Juos verčia statistauti operoje, nors tai atitraukia nuo tiesioginio darbo. Aktoriai prašo direktorių sutvarkyti šią nenormalią padėtį, grąžinti be kaltės atleistąsias kolektyvo nares, pagerinti materialinę būklę, sudaryti jauniesiems aktoriams sąlygas augti profesiškai, pvz., leidžiant jiems bent kartą į sezoną sukurti spektaklį savo jėgomis.

Ar „p. Direktorius bus atkreipęs savo malonų dėmesį" į šį keturių lapų nusiskundimą bei prašymą? Vargu. Tikra tik, kad atleistosios Kalinaitė ir Zdanavičiūtė nebuvo sugrąžintos į teatrą. . . Noriu dar pridėti Vytauto Alanto man laiške papasakotą detalę: jis, kaip oficiozo *Lietuvos aido* redaktorius, kas savaitę matydavosi su prezidentu Smetona. Gerai žinodamas iš savo jaunesnio brolio Algirdo apie sunkią materialinę jaunųjų aktorių padėtį Valstybės teatre, Alantas užtaręs juos pas prezidentą. Prezidentas išklausęs. Padėtis liko nepasikeitusi.

Turbūt toks likimas visų oficialių, mandagiai malonės prašančių raštų ir geranoriškų interpoliacijų. Tačiau slapyvardžiu, kaip nepersmelkiama siena apsitvėrusi, N. Lėno kritika — principinė, rimta, aštri — gal net beatodairiškai nesiskaitanti su žmonių ambicijomis. Ir turinti aiškų tikslą. Tai

Žilinsko pradėtoji, pasmarkėjusi revoliucinė kova prieš visa, kas atgyveno ir virto ne kūryba, bet rutina ir amatu, kova vardan teatro gyvybingumo, meno ir savito stiliaus.

3. Spauda kaip ginklas

N. Lėno recenzijos pasirodė *Vaire* 1934 m. spalio numeryje ir nutrūko 1935 m. lapkričio numeryje, vadinas — apėmė daugiau metų, tarp Jaunųjų teatro žlugimo ir Jakševičiaus įstojimo į Valstybės teatrą Kaune iki ateinančių metų rudens, kada jis išvyko gilinti teatro, ypač režisūros studijų į Maskvą. Tarp recenzuojamų spektaklių yra lietuvių autorių veikalai: Vyt. Alanto „Gaisras Lietuvoje", K. Inčiūros „Vincas Kudirka", Ant. Jasiūno „Smūtkelio šalis", St. Kapnio „Traukinys ateina" ir P. Vaičiūno „Sulaužyta priesaika". Tarp verstinių veikalų yra dvi inscenizacijos — Č. Dickenso „Oliveris Tvistas" ir Mark'o Twain'o „Princas ir elgeta", ir du klasikiniai veikalai—Fr. Schiller'io drama „Wilhelm'as Tell'is" ir P. Calderono de la Barca komedija „Nematomoji". Lėnas taipgi recenzuoja pirmąjį Lietuvos šaulių sąjungos Eksperimentinio dramos teatro spektaklį, kuriame teatro vadovas Fedotas-Sipavičius parodė dvi lietuvių autorių inscenizacijas — Žemaitės „Rudens vakarą" ir M. Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos „Irkos tragediją" (šiai naujai iniciatyvai recenzentas yra atlaidesnis — nekelia tokių bekompromisinių aukštų reikalavimų, kaip Valstybės teatrui).

Visose recenzijose, N. Lėnas ne tik nuosekliai pagrindinį dėmesį skiria režisūrai ir vaidybai, bet aptaria ir patį veikalą, jo pasirinkimą, ir dailininko duotą įpavidalinimą. Pasisakymuose nesijaučia simpatijų ar antipatijų, recenzentas nepasiduoda nuotaikai, momentiniam susižavėjimui ar susierzinimui, kalba visada rimtai, tiesiai, net gan stačiokiškai, bet niekad nesišaipo, tik retsykiais leisdamas sau vaizdingesnį išsireiškimą ar lengvą humorą. Vertindamas teatro reiškinius pagal savo dvasioje susikurtą aukštą meninę viziją, bet

nerasdamas jos ženklų teatro kasdienybėje, jis tarsi žvelgia tiesiai teatrui į akis ir dorai, be pykčio, bet veikiau su liūdesiu sako: *menkybė! Ne kūryba, ne menas*, bet valdininkavimas. Veikalai pasirenkami be jokios meninės linijos, atsitiktiniai. Režisūra — visai prasta, nesugebanti nei veikalo idėjos išreikšti, nei spektakliui formos suteikti, nei pagaliau aktoriui padėti. Todėl ir vaidyba aptingusi, susištampavusi, be kūrybinės kibirkšties. Su tokiu teatru mes nekeliame šalies kultūrinio lygio, neauklėjame žiūrovų, tik jiems pataikaujame. O tie patys aktoriai, veteranai ir jaunieji, galėtų žymiai daugiau pasiekti! Pabuskime, pasipurtykime, juk turime ir gerų pavyzdžių, ir talento, esame artistai — ne valdžios kategorijų vergai!

Leno recenzijose detaliai ir dideliu nuoseklumu keliami teatro repertuaro, režisūros bei vaidybos trūkumai, kurie visi drauge sudaro gilėjančią krizę, o jos pagrinde glūdinti priežastis — teatro plūduriavimas be aiškios krypties, be savo meninio siekimo. Tai krizė, kuri šaukiasi radikalaus gydymo, pozityvios reformos. Savo recenzijų pastabas ir išvadas Lėnas suglaudžia straipsnyje „Dramos sezono apžvalga ir teatro linkmė" (*Vairas*, 1935 m. nr. 7/8).

„Veikalų pasirinkime, — rašo N. Lėnas, — negalima pravesti vientisos minties ir negalima nustatyti krypties, kurlink teatras eina, ko jis siekia ir ar iš viso ko nors jis siekia". Repertuaras esąs padrikas, veikalai parinkti be jokio plano ir nuoseklumo. Teatras pagaliau turįs nustatyti, ko jis nori siekti, ir pagal tai sudaryti ištisų sezonų darbo planą. Lėnas prikiša Repertuaro komisijai, kad ji, stengdamasi ugdyti originalią dramaturgiją, eksperimentuoja, leidžia statyti teatre per silpnus veikalus, kaip „Smūtkelio šalis" ir „Traukinys ateina", kuriems trūksta ir veiksmo konstruavimo, ir formos. Tačiau, anot Lėno, šalia repertuaro „teatro krizės priežasčių reikia ieškoti režisūros ir vaidybos atstovų pasiruošime ir kokybėje". Klasika, kaip parodęs „Wilhelm'o Tell'io" pastatymas, mūsų teatrui dar per sunki, nes „mūsų

režisūra labai silpna. (. . .) Todėl labai nukenčia repertuaro reikalai, kai nėra kūrybiškai stipraus meno vadovo, kuris giliai, teisingai ir vaizdžiai traktuotų pasiimtus statyti veikalus ir kuris sugebėtų visa tai perduoti artistams, vadovaudamas jiems teatro meno žygyje — pastatyme". Lėnas pažymi, kad vidury sezono pasitraukė A. Oleka-Žilinskas, ir šiuo metu Valstybės drama „ne tik tokio vadovo, bet ir individualesnio, gerai tam pasiruošusio režisieriaus neturi". Iškėlus į Šiaulius Dauguvietį, likęs vienas Sutkus ir, anot Lėno, „savo jėgas bandę visai be jokio specialaus pasiruošimo dramos artistai Žalinkevičaitė-Petrauskienė ir Fedotas-Sipavičius. Iš visų režisierių labiausiai išsiskyrė tik A. Oleka-Žilinskas, kuris sugebėjo giliai įžvelgti į veikalo turinį ir formoje pasiekti didesnį teatrališką vaizdingumą. Tuo tarpu (. . .) pradedantieji režisieriai pasekė savo susištampavusių mokytojų principais: Dauguviečio bohemiška netvarka bei palaidumu, arba Sutkaus ordinarišku, tingiu, net nepasaldintu natūralizmu". Režisieriai esą nesistengia suvokti veikalų esmės, surasti jų pačius idėjinius pagrindus. Anot jo, režisieriai „neskiria veikalo charakteringumo, teatrališkumo ir inscenizavimo žvilgsniu, kokias galimybes veikalas duoda sceniškų vaizdų ir formų kūrybai". Jie tik iliustruoja autoriaus tekstą, pasižymėdami „atšipusia mintim ir apipešiota fantazija".

N. Lėnas nepasitenkina spalvingais išsireiškimais. Kai jis prikiša režisūrai, jog ji nededa pastangų suvokti idėjinę veikalo esmę, jis tai patvirtina argumentuotais pavyzdžiais. Antai, nagrinėdamas „Vilhelmą Telį", Lėnas nurodo, jog veikale vaizduojamasis šveicarų sukilimas prieš svetimųjų priespaudą yra visos tautos laisvės kova, ir Telis tėra vienas asmuo masėje, nei pradininkas, nei vadas. Masinį kovos pobūdį Šileris pabrėžia itin gausiomis masinėmis scenomis. Tačiau Sutkaus pastatyme daugelio tų svarbių scenų atsisakyta ir tirono Geslerio nužudymas pristatomas, kaip Telio asmeniško keršto veiksmas. Tai sumenkina Šilerio

idėją ir atima Telio žygiui moralinį pagrindą, kaip visos tautos mirties sprendimą niekšiškam prispaudėjui.

Panašiai atsitiko ir su Vytauto Alanto „Gaisru Lietuvoje". Lėnas nurodo, jog veikale tai apsivalymo simbolis: „Amžinoji ugnis, kuri valo ir grynina tautos dvasios jėgas". Idealistinis veikalo patriotizmas ragina kratytis tų „dvasinių pelkių", kurias paliko rusų viešpatavimas, gaivinti gryną, iš senovės pasemtą Lietuvos dvasią. Realieji veikalo įvykiai tad turi simbolinės reikšmės. Lėnas todėl tvirtina, kad Dauguvietis veikalo nesuprato. Jis akcentuoja nebūdingą plotmę — jaunimo kovą su seniais. Autoriaus mintys atsiduria antrame plane, o iškeliamas ūkio gerinimo reikalas. „Iš viso, Dauguviečio (. . .) pastatytieji veikalai nebeturi kiekvienam veikalui charakteringų, savitų bruožų, (. . .) režisieriaus kūryba įgavo trafareto formas".

Panašų priekaištą Lėnas kartoja ir kitu atveju — „Sulaužytos priesaikos" recenzijoje, sakydamas: „Valstybės dramos režisieriai turi išdirbę vieną pastatymo trafaretą visiems autoriams ir visiems veikalams. (. . .) Jie neturi savo individualaus veido ir nieko savo nei formoje, nei požiūryje į statomąjį veikalą neįneša. Taip ir šį Dauguviečio pastatymą galima pavadinti eiliniu iškeptu teatro blynu".

Šiuo iš Balio Sruogos paskolintu įvaizdžiu galime baigti N. Lėno pastabas apie režisūrą. Suglaudžiant jo mintis dar verta pabrėžti, jog Lėnas iš režisieriaus reikalauja gerai suvokti autoriaus pagrindinę idėją ir ja remtis pastatyme. Režisieriaus kūrybos jis laukia kiekvienam veikalui originaliai, surandamoje formoje ir jo vadovavime aktorių ansambliui, kuriant sceninius personažų vaizdus, formuojant jų veiksmo dinamiką bei atskleidžiant po tekstu glūdinčias mintis. Nieko to Lėnas režisūroje neranda. . .

Kaip Lėnas tampriai sieja veikalą su režisūra, taip jis riša ir režisūrą su vaidyba. Iš tikrųjų, aktoriai priklauso ir nuo savo vaidmenų veikale, ir nuo režisieriaus, kuris gali būti jiems jautrus patarėjas, gali pagelbėti rasti vaidmens „grūdą",

duoti uždegantį vaizdą; bet gali ir despotiškai varžyti, primesdamas aktoriui nepriimtinas arba šabloniškas priemones; ir gali nieko neduoti, palikti savo pačių išmonei, be kontrolės. Tik labai stipriam ir savikritiškam aktoriui toji laisvė gali būti palaima. Savo recenzijose Lėnas dažnai gailisi aktorių, priverstų vaidinti prastuose veikaluose arba su varžančia režisūra. Tačiau savo sezono apžvalgoje Lėnas ir jiems turi karčių priekaištų. Pasak jo, veteranai seniai ir nepažadinamai miega ant laurų, o gaivi jaunųjų srovė baigia užtrokšti rutinos atmosferoje. Ir senus, ir jaunus, sako Lėnas, „galima pakaltinit savęs įsimylėjimu, pozavimu, štampais ir vaidmenų trafaretišku traktavimu". Aktoriai iš tos duobės iškopti nesistengia, jie, kaip ir jų vadovai, vis labiau rutinoje paskęsta. Daug klaidų aktoriai galėtų išvengti, jeigu sąmoningai orientuotųsi į kultūringesnį žiūrovą, o ne į beskonę masę, kuriai daugumas pataikauja, ieškodami jos plojimų. Tuo keliu eidami, aktoriai vis smunka. „Tokių artistų didelė dauguma, o tokių, kurie būtų spektakliui rimtai pasiruošę, kurie mobilizuotų visus turimus vaizdingumo išteklius ir mokėtų pasiektą kokybę vienodame aukštyje išlaikyti, labai maža". Nustojęs būti kūrybingu, teatras praranda ir intensyvų poveikį žiūrovui, įsivyrauja scenoje amatas, nuobodulys, savęs rodymas ir kitos vaizduotės atrofijos. Atskiram artistui, skundžiasi Lėnas, labai sunku „susilaikyti nuo pigių pasisekimų gaudymo".

Antra vertus, aktoriai, net ir nuoširdžiai besistengdami tinkamai atlikti savo uždavinius, susiduria su kliūtimis, kurios nuo jų nepriklauso. Sekli dramaturgo duotoji medžiaga neteikia kūrybinių impulsų. Administracija verčia režisierių ir aktorius išleisti spektaklį skubiai, negana pasiruošus. Ne tik darbo nuotaikai, bet ir spektaklio kokybei kenkia atnaujinimai bei įvedinėjimai į vaidmenis po vos kelių repeticijų. Tokiom sąlygom praradę ūpą, aktoriai tampa savo menui abejingais ir tuo abejingumu užkrečia publiką.

Visos savo tarpe susijusios negerovės repertuaro, režisūros, vaidybos srityse sudaro vis gilėjančią teatro krizę. Lėno nuomone, aiškiai reikalinga rimta teatro reforma. Reikia įsigilinti į dabartinę padėtį ir numatyti teatrui ilgalaikes, ne vienerių metų gaires, jo meninę kryptį ir darbo metodą. Teatras turįs įsisąmoninti savo paskirtį, savo siekimus, reikalą meniškai tobulėti. Tam tikslui teatrui turi būti suteikta parama, kuri padėtų jam augti savo specifikos ribose, siekti savo meno tobulumo. „Mes norime Lietuvos teatrui skirti tą vietą ir reikšmę, kurią jis turi užimti mūsų meno kultūroje", rašo Lėnas. (. . .) Skonis, fantazija, pilnas dinamikos veiksmas ir kiti teatralinės santvarkos pagrindai gali išvesti teatrą į kūrybinį kelią. (. . .) Kada jis pilnai pasisavins savojo meno priemones, kada jis *savo viduje* pradės nubusti, tada jis pajus, kad jo darbo tėra viena linkmė — *tautiško stiliaus kūrimas teatre.*"

Šiais savo pabrėžtais žodžiais, N. Lėnas, baigdamas apžvalgą, atskleidė idėjinį pagrindą, kuriuo jis remia ir savo siekiamo Lietuvai teatro sampratą, ir savo bekompromisinę esamo teatro kritiką. Jo įsitikinimu, ne geresnė dramaturgija ir juo labiau — ne tarnavimas kuriai nors utilitarinei paskirčiai — socialinei, politinei ar ideologinei — iškels mūsų teatrą, bet tik jis pats, tobulindamas grynai teatrines priemones, vadinas, pirmiausia režisūrą ir vaidybą, keldamas savo kultūrą, skonį, ugdydamas fantaziją, taps tikrai meniškų ir kūrybingu. O tatai neišvengiamai ves ir į savito, tautinio stiliaus sukūrimą. Tad jo aštriai negatyvi tuometinio, požilinskinio laikotarpio kritika yra iš esmės pozityvi: konkrečiai ir pagrįstai iškeldama aikštėn veikalų, vaidybos ir režisūros menką lygį, ji stengiasi teatrą išjudinti, šaukia atsinaujinti, pakilti iki tikro meniškumo ir iki kūrybos priemonių, visų pirma — režisūros ir vaidybos, radikalaus tobulinimo. Kaip meno kolektyvas su kultūrine misija, teatras turi sąmoningai žinoti, ko siekia, planingai ir ilgam laikui formuoti repertuarą, ugdyti vidinę tiesą ir specifinę

teatrališką techniką, be paliovos siekti formos raiškumo bei įvairovės, o tuo keliu žengiant, išryškės ir teatro savitas veidas, tautinis stilius.

Štai šiuo tautinio stiliaus reikalavimu Lėnas visai pritaria Balio Sruogos teorinei minčiai, jog teatro savitumo pagrindinis bruožas yra jo tautiškumas, kuris yra susijęs ne su veikalų idėjiniu turiniu, o su forma, su stilium. Pasak Sruogos, kiekviename teatre tik stilius gali būti individualus ir nepakartojamas (Algis Samulionis, *Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas*, p. 128).

Tautinio stiliaus siekiant, anuometiniame teatre nebuvo kito menininko, kuris ir sąmoningu siekimu, talentu ir pasiruošimu, o labiausiai — pačia savo archetipinio lietuvio prigimtimi būtų prilygęs Algirdui Jakševičiui. Šia prasme jis nužengė daug toliau negu jo mokytojas Oleka-Žilinskas, kuris, nors lietuvis ir patriotas, vis dėlto buvo susiformavęs rusų kultūros poveikyje. Jis mąstė bendražmogiškomis, humanistinėmis kategorijomis, kurioms tautiškumas galėjo būti tik vienas bruožas, tik meninio kūrinio spalva. Todėl jam pirmiausia rūpėjo meninis, estetinis bei idėjinis spektaklio lygis, kuriuo kūrinys būtų lygiai savas Kaune, Maskvoje ar Niujorke. O Algirdui Jakševičiui lemiamai svarbiu bruožu buvo spektaklio artimumas, savumas lietuvių aktoriui ir žiūrovui, ir toks spektaklis galėjo ir turėjo augti Lietuvoje. Veikalas galėjo būti Krėvės, O'Neill'o ar Šekspyro, bet scenoje jį turėjo gaivinti savas žodis, jis turėjo pereiti per lietuvio aktoriaus sąmonę, būti sušildytas jo jausmais. Toks buvo kelias į tautišką stilių.

Jakševičiaus minčių brandumas buvo stebinančiai praaugęs ir jo 27 m. amžių, ir jo paties kaip menininko galutinį susiformavimą, kurio jis ryžosi siekti.

4. Režisūros studijos Maskvoje

1935 metų rudenį Algirdui Jakševičiui pavyko išsirūpinti Švietimo ministerijos stipendiją vieneriems metams studijuoti

A. Jakševičius Ch. Dickens'o „Oliveris Tvistas" Feigino rolėje.

režisūrą Maskvoje. Greičiausia, jaunam aktoriui bus padėję Lietuvos teatro draugijos steigėjai, ypač profesorius Balys Sruoga ir gal Krėvė, kurie metais anksčiau buvo išrūpinę stipendiją Romualdui Juknevičiui. Po Jaunųjų teatro žlugimo Jakševičius valstybinėje scenoje tedirbo vieną sezoną. Jis suvaidino, šalia kelių mažų vaidmenėlių „Vinco Kudirkos" Kudirkos tėvas, „Princo ir elgetos" policininką), du reikšmingus vaidmenis: Žilinsko pastatytame „Olivery Tviste" vagių gaujos vadą Feiginą (arba, kaip pas mus buvo tariama — Fedžiną) ir Sutkaus vadovybėje „Vilhelmo Telio" ciesoriaus vietininką Gelerį. Abu vaidmenys buvo labai ryškaus piešinio ir abu vaizdavo pabaisas: pusiau žemėn nulinkęs, beždžioniškom rankom vagis buvo visų šlykštynių įsikūnijimas, o Gesleris — nuožmus kraugerys. Jeigu prisiminsime dar „Milžino paunksmės" intrigantą Zbignievą Olesnickį, visi svarbesnieji Jakševičiui skirti vaidmenys buvo griežtai neigiami. Gal dėl žemo, kiek dusloko balso šiam šviesiam ir padoriam žmogui buvo atitekę vien niekšai. O jis pats jų vaizdui nepašykštėjo pekliškos smalos. Šiaip ar taip, tie vaidmenys atskleidė talentingą aktorių-skulptorių (jis juos

lipdė, tarsi stovėdamas šalia) ir gal bus pasitarnavę jam pelnint stipendiją.

Kad ir kaip nepalankios būtų mūsų nuomonės apie aną imperiją, Maskva tuo metu dar buvo tarptautiniu mastu pripažintas teatrinio meno centras. Pasižvalgyti, kaip ten kuriami spektakliai, buvo atvykę tokie režisieriai-novatoriai, kaip anglų Gordon'as Craig'as (jis dargi Maskvoje režisavo) ir vokiečių Maks'as Reinhardt'as. Gal ne vien propagandos sumetimais, bet ir dėl tarptautinio garso, kurį pelnė tokie korifėjai, kaip Stanislavskis, Mejerholdas, Tairovas, Vachtangovas, valdžia teatrus paliko reliatyviai laisvai kurti. Iki didžiųjų Stalino represijų literatūros ir meno srity, tie juodi debesys teatrui dar tik telkėsi horizonte. Ir dar buvo daug gero ir iškilaus, iš ko jaunas menininkas galėjo pasimokyti.

Jakševičius su jam būdingu stropumu ėmėsi studijų, teatro ir muziejų lankymo. Atvykęs Maskvon spalio pradžioje, jis pradėjo lankyti Režisūros seminarą prie Vachtangovo teatro drauge su Romualdu Juknevičium. Pamokos bei pratimai vyko kasdien nuo 9 iki 11 ryto. Seminaro vedėjas, Vachtangovo teatro režisierius A. Kozlovskij dėstė tris dalykus: aktoriaus saviruošą, aktoriaus darbą su vaidmeniu ir režisieriaus darbą su pjese statant spektaklį. Jakševičius labiausiai buvo patenkintas kitu pedagogu, N. Demidovu, kurio sritis buvo režisieriaus darbas su aktorium. Atskiri specialistai kalbėjo apie muziką teatre, apie judesį scenoje.

Po Seminaro abiejų lietuvių keliai išsiskirdavo: Juknevičius keliavo į Mejerholdo teatrą, kur jis stažavosi, Jakševičius susirado galimybę stebėti, kaip statomas spektaklis MDT II-jame. Vakarai buvo skirti įvairių Maskvos teatrų spektaklių lankymui.

Oleka-Žilinskas entuziastiškai pritarė Jakševičiaus pasiryžimui mokytis Maskvoje, gyrė Seminaro pasirinkimą, nes Vachtangovo teatras esąs geriausias Stanislavskio tradicijų saugotojas. Štai, Jakševičių pradžiuginančio laiško ištrauka:

Mielas, brangus mano Algirdai, — rašė Žilinskas iš Niujorko, — Labai džiaugiuosi, kad Jūs (gal jau?) pradėjote darbą MChAT'e II. Tai labai gerai ir naudinga Jums. Pasimokyti tokiose dviejose įstaigose, kaip Vachtangovo teatras ir II MChAt'as — tai didelė laimė. Darbas bus, žinoma, sunkus ir pareikalaus iš Jūsų visų jėgų. Bet visa tai atneš Jums daug naudos ateityje. (*Muzika ir teatras*, kn. 5, 1969).

Atsakydamas Žilinskui, Jakševičius rašo, jog tuo tarpu dirba Režisūros seminare, tačiau netrukus pradėsiąs lankyti MDT II ir stebėti, kaip ten statomas spektaklis, pradedant pirmaisiais veikalo skaitymais ir iki premjeros. Skirtingos darbo valandos leidžia jam abu dalykus suderinti.

MDAT II-ojo pasirinkimas yra natūralus. Šio teatro meninius principus Lietuvoje savo auklėtiniams skiepijo Žilinskas ir Mykolas Čechovas. Pastarasis ilgesnį laiką buvo ne vien išskirtinė artistinė teatro pažiba, bet ir jo meninis vadovas. Šis teatras pasivadino Antruoju MDT, kadangi sekė pagrindiniu Pirmojo MDT principu — meninės vidinės tiesos. Jis skyrėsi nuo Pirmojo didesniu dėmesiu drąsiai ir tiksliai, emocionaliai sodriai išraiškai. Dramaturgo idėjai išryškinti MDT II ieškojo skirtingų teatrališkų priemonių kiekvienam veikalui.

Viena žymiausių MDT II artisčių, Sofija Giacintova, savo puikioje teatrinių atsiminimų knygoje *Su atmintim vienumoje* („S pamiatju najėdinė") taikliai sako:

. . .Mes svajojome sukurti sintezę iš Stanislavskio „sistemos", Vachtangovo mokymo, meninės Čechovo tiesos. Mums rūpėjo rasti naujas išraiškos priemones, *gyvenimiškąjį* paprastumą pakeisti *teatrališkuoju*. Mus traukė romantizmas ir stūmė nuo savęs skurdus buitiškumas, mums buvo neskanus bet koks natūralizmas, o viliojo raiški forma, mums knietėjo sujungti vaizduotę su realybe. Bet svarbiausiu uždaviniu tebebuvo scenoje *tiesa*, asmenybės atskleidimas, autoriaus minties išryškinimas. Visų pirma mes stengėmės perprasti turinį, o tik po to įvilkti jį į jam deramą formą. (p. 364).

Tai tos pačios teatrališkos idėjos, kurias iš MDT II atvežė Lietuvon Žilinskas ir Čechovas ir kurios žavėjo Algirdą Jakševičių. Todėl jis norėjo išstudijuoti, kaip praktiškai tame teatre vyksta veikalo pavertimas sceniniu įvykiu. Jis rašo „išėjęs" nuo pradžios iki galo dviejų spektaklių ruošimą (Bersenevo statytą „Maldavimą gyvybės" ir Birman „Gyvenimo pradžią") ir buvo pradėjęs lankyti repeticijas trečiojo (Gorkio veikalo „Vassos Železnovos"), kai staiga, po 23-jų sėkmingų sezonų, publikos pamėgtas teatras valdžios įsakymu buvo uždarytas. Taip rimtu mastu prasidėjo teatrų represijos, uždarymai, vėliau — žymiųjų veikėjų suėmimai, net fiziškas sunaikinimas, kaip Mejerholdo ir jo aktorės žmonos atveju. . .

Deja, neturiu jokių Jakševičiaus užrašų ar pastabų, kurios liudytų, kokias pamokas jis bus pasisėmęs iš šių stebėjimų. Iš Giacintovos detalaus aprašymo atrodo, kad vienas iš paskutiniųjų spektaklių, prancūzų autoriaus Žako Devalio psichologinis socialinės satyros veikalas „Maldavimas gyvybės" („Molba o žizni"), turėjęs didžiulį pasisekimą. Jį pastatė teatro vadovas Ivanas Bersenevas, pats suvaidinęs spektaklyje pagrindinį vaidmenį, vieną geriausiai pavykusių jo spindinčioje karjeroje.

Susipažinęs su Bersenevu, savo užrašuose Juknevičius rašo: „Gražus vyras (visai kaip A. Oleka-Žilinskas. Apskritai šiame teatre padvelkė pažįstama atmosfera, turbūt ji Žilinsko pernešta į Kauną. (. . .) Bersenevo vaidyba, matyt, žavėjo mūsų Žilinską, nes jis ‚Hamlete' buvo labai panašus." (*R. Juknevičius*, p. 47). Įdomiai užsiskleidžia įtakų ratas: Žilinskas sekąs Bersenevu, o pačiam Juknevičiui buvo prikišamas Čechovo kopijavimas.

Dar prieš MDT II uždarymą Jakševičius dėjo pastangas įeiti ir stebėti repeticijas taip pat pradiniame MDT I-jame, bet tai jam nepavyko. Vėliau pasisekė įeiti į Mejerholdo teatrą ir stebėti genialųjį meisterį repetuojant Majakovskio „Blakę" („Klop"). Beveik trafaretiniu buvo tapęs tvirtinimas, kad

Mejerholdo repeticijos esančios įdomesnės negu jo spektakliai, kadangi jis gebėjęs nuostabiai išradingai, tiksliai rodyti aktoriams, ko iš jų nori, pats pavaidindamas. Jie, jo aktoriai, kartais sužavėti spontaniškai paplodavo, bet jų bandymas pakartoti neišeidavo toks įspūdingas, kaip Mejerholdo demonstravimas. Vyravo nuomonė, kad išskyrus Igorį Iljinskį, jis neturėjęs pajėgių aktorių. Jausdamiesi jo rankose tik marionetėmis, kiti stipresnieji iš jo teatro pasitraukdavę.

Per visą sezoną Jakševičius aplankė daugiau nei 20 Maskvos teatrų ir matė daugiau kaip 80 spektaklių: visus, kiek buvo įmanoma pamatyti, MDT I-ojo ir Mejerholdo pastatymus, daug Vachtangovo teatro, po kelis Realistinio, Kamerinio, Revoliucijos ir kitų teatrų. Stipresniais įspūdžiais jis pasidalina laiškuose bičiuliams. Antai, skulptoriui Petrui Aleksandravičiui jis giria VSCPS teatro spektaklį „Gilioji provincija": . . .„Mano galva, statytojas Dikij, šiaip ar taip Mejerholdo pasekėjas, nors pats, berods, išėjęs iš MChAT'o, todėl ir spektaklyje jautėsi kažkokia ‚sąjunga'. Bet spektaklis be galo puikus. Ypač jo įpavidalinimas. Aš nesu didelis primityvizmo gerbėjas, bet šiame spektaklyje žavėte žavėjausi." („A.J.t.m.", 1935/XII/23). Toliau tame pat laiške: „Kaip MChAT'o mokyklos teatruose aš žavėjausi teisybe, taip pas Mejerholdą žavėjausi tiesiog genialiomis mizanscenomis bei drąsiai teatrališku pastatymo užmanymu. Velnias žino, ką jis padarė su Gogolio „Revizorium" ar su Ostrovskio „Mišku", bet spektakliai — žavėtini." Laiške B. Lukošiui sako matęs daug puikių spektaklių, o apie Mejerholdo „Pikų damą" pratrūksta entuziazmu — „šaunu, žavu, nuostabu!"

Aplamai: gana mandagus, ramus žavėjimasis teisybe, o tikras entuziazmas — Mejerholdo ir kitų teatrališkumui. Atsimenu jo pasakojimą ypač apie paties Vachtangovo šedevrą, Gozzi „Princesę Turandot", apie tame spektaklyje įterptus tarp scenų aktorių laisvai improvizuotus pokalbius savo tarpe ir su žiūrovais, bet veikalo siužeto temomis, pavyzdžiui — apie vedybas. "Jūs vedęs? Na, ir kaip?"

Visuose Jakševičiaus laiškuose Žilinskui, broliui, draugams jis sako, jog studijos jam davusios didžiulę naudą, jis turįs daug sumanymų, jo mintys tapusios konkretesnėmis. Ir visur kalba apie didelį norą grįžti ir griebtis praktiško darbo. Antai, rašo broliui Vytautui Alantui — tyčia archaiškais posakiais: — „Dvasia užganėdinta (. . .) galva kas diena didėja (. . .) bet anaiptol ji nepasitenkina žinių sausuma, o atpenč jaučia didžiausią energiją patikrinti ir pritaikyti tas žinias praktikoje". Ir Jaunųjų teatro bičiulei V. Bačiulytei:

> Žinai, kai dabar turiu galimybę pamatyti Maskvos teatrų darbo metodų tobulumą, teatro meno aukštą kokybę, kaip akis badančiai iškyla mūsų teatro vaidybos klaidos, tiesiog stebėtis reikia. Kiek daug dar mūsų artistui reikia mokytis. O svarbiausia — reikia išbraukti iš savo sąmonės tą mintį, kad „aš jau užbaigtas aktorius". Kaip aukso ieškotojas išpila daug smėlio, kol suranda mažą trupinį aukso, taip dabarties aktorius turi perleisti per save daug kultūrinių vertybių, kad surastų mažą dalelytę, bet tikrai teatrališkos vertybės. („A.J.t.m.," p. 31, 1935/XI/25).

(Paaiškinimas: „A.J.t.m." — tai „Algirdo Jakševičiaus teatro menas", Vilniuje 1942-43 metais mano rašytas un-to teatrologijos skyriui diplominis darbas. Tuomet turėjau sutelkęs daug Jakševičiaus arba jam rašytų laiškų, užrašų, pastabų, kurių likimas man dabar nežinomas. Tad pats rašinys tampa vieninteliu šaltiniu. Už jo kopijos man parūpinimą esu didžiai dėkingas.)

Ne vien įgytos naujos žinios, įspūdžiai, patirtis kelia Jakševičiaus norą grįžti ir imtis teatrinio darbo, bet ugdo pasitikėjimą nuoširdus Žilinsko skatinimas (bei netikėtas siūlymas, prie kurio grįšim) ir didelės viltys, kurias sudeda į jį ir Juknevičių Lietuvoje dvasiškai skurstantieji jaunieji, — bent tie, kurie dar išsaugojo Žilinsko įdiegtą aukštesnio, prasmingesnio teatro troškimą. Vienas jų, Juozas Palubinskas, iš Klaipėdos rašo:

Dramos vežimas klimpsta kas kartą vis gilyn. Vienintelė viltis, jeigu judu su Juknevičium pasuksite dyselį į sausumą. (. . .) Tu turi progos matyti ir gauti tai, apie ką man ir kitiems netenka nei sapnuoti.Tad laimingai, brolau, semk kiek gali daugiau, kad galėtum ką parvežti ir mums, „elgetoms". (1935/XI/28).

Kitas bičiulis, atidėdamas į šalį savo įprastinį juokavimą, kartoja panašią viltį. Antanas Gustaitis laiške sako:

Teatras merdi senose intrigose, laukia renesanso. (. . .) Visos gyvos dvasios šaukiasi išganymo — milžiniškos reformos. Pagalvokite Jūs ten rimtai apie naujus kelius ir būdus. Tenka tik laukti, kad judu su R.J. parvešite mums „stebuklingąją tošelę" visiems teatro negalavimams pašalinti. (1935/XII/7).

Taip, abu jaunieji režisieriai susitinka, planuoja, diskutuoja, kalbasi draugiškai — tarsi ir nebūtų buvę aštraus susikirtimo jų tarpe dėl Žilinsko vadovavimo. Bet Jakševičius tebejaučia kažkokį nepašalintą šešėlį, stengiasi išsiaiškinti, tačiau nevyksta. Vėl Palubinskas: „Labai gerai, kad judu su Juknevičium bičiuliaujatės. Gal judu ką nors suprojektuosite. Juk visgi teatro ateitis ir vairas turės būti judviejų rankose." Toliau lyg įspėjimas — gal nuojauta: „Jeigu judu eitumėt atskirai, išeitų skaldymas to paties, kas dar yra. Aš manau, kad jūs bendrom jėgom turėsit auklėt naują kolektyvą, kuris, galbūt, ir bus tik pirmoji sveiko teatro pradžia". (1935/XII/35).

Santykiai su „Romka" Juknevičium rūpi. Amžinas optimistas ir iš prigimties, ir iš principo, Jakševičius nori tikėti darniais santykiais. Tačiau laiškas iš kito, tuomet artimo draugo, Balio Lukošiaus, iš naujo sudrumsčia nuotaiką, pranešdamas apie kažkokias naujas, Jakševičiui negirdėtas Juknevičiaus intrigas. Bent šiame laiške jos labiau užsimintos negu konkretizuotos: „pynė Romka, pynė Grybas, pynė ir Kačinskas". Jakševičius bičiuliu pasitiki. Jo laiškas Lukošiui

rodo draskymąsi tarp liūdnos patirties, kurią savo pranešimu Lukošius iš naujo prikelia, ir nuoširdaus noro preiti teigiamo išsiaiškinimo. Jakševičius rašo: . . .„darau kai kurias liūdnas išvadas. Mano nuomonę apie Romką Tu žinai. (. . .) Teatro smukimo akivaizdoje aš norėjau patikėti, kad Romka paskutiniuoju laiku pasikeitė. Tas man buvo svarbu, nes šiaip ar taip jis vaidins teatre nemažą vaidmenį". Jakševičius sako gavęs patikimų įspėjimų — ir ne vien iš Lukošiaus — ir jais tikįs, bet: „Ir vis dėlto paskutiniuoju laiku mes su juo dažnai širdingai pasikalbėdavom". Juknevičius neleidęs pajusti jokio priešingumo — atvirkščiai, *kvietė bendradarbiauti!* Tikrai išsiaiškinti taip ir nepavyko. Dabar gi esą aiškėja, kad „jokios metamorfozės" jame neįvyko. O tas reiškia, kad gyvenimo ir eigos jis jokiai iniciatyvai neduos, jei kas kitas, o ne jis pradės dirbti. (. . .) Jis turi visam kam „vadovauti". Jakševičiui aiškiai rūpi, kad ateityje jaunieji vėl nesuskiltų, neprasidėtų beprasmė „kova dėl sosto". Su tom liūdnom mintim jis dar bandysiąs „rasti su Romka bendrą kalbą. Jei nepasiseks, tada. . .ką padarysi. Viena Tavęs prašau, nepyk ant manęs, kad ieškau kelių „susitaikyti." (Teatro ir muzikos muziejus, Lukošiaus fondas. Inv. Nr. 171 ED 10 946 A 380, 1936/I/6).

Abiejų režisierių studijos Maskvoje eina pabaigon, ir abiem rūpi artimiausios perspektyvos grįžus: kur ir ką teks dirbti? Palubinskas man leido susipažinti su Jakševičiaus laišku, kuriame aptariamos tos perspektyvos. Jakševičius nuogąstauja, kad jį „grūs į Klaipėdą". Jis gerai pagalvosiąs, kaip atsilaikyti, nes Klaipėdoje „kiek žinau, veik visi jaunieji (na, ir seniai) susištampavę, „susitechninę". (. . .) Susimildamas, brolyti, venk stanuliškų „technikų", atseit, „štampų". Apie Juknevičiaus planus Jakševičius rašo: . . .jis žada jums atsiųsti Sipavičių, o pats kol kas mano palikti Kaune. Sako, kad tikėtis niekam neuždrausta, o ypač tikėtis bergždžiai. Tuo būdu jis įsitikinęs 100%, kad į Klaipėdą nevažiuos — „permažas specas-kepėjas". (1936/II/14-15).

Klydo šis gelstelėjęs laiškas, su Palubinsku iš Klaipėdos keliavęs į Kauną, į Vilnių, bombarduojamais išeivio keliais į Augsburgą Vokietijoj, kol pagaliau apsistojo Baltimorėje. Jakševičiaus į Klaipėdą „negrūdo". Ten Švietimo ministro nuo rugpjūčio 1 d. skiriami Juozas Grybauskas ir Romualdas Juknevičius „dramos artistais su VIII tarnybos kategorijos atlyginimais". Jo paties noru ten siunčiamas ir H. Kačinskas.

Visi trys paskirtieji netrukus „pareiškimu kultūros departamento direktoriui dėl teatro darbo tobulinimo" prašo pavesti jiems pareigą rūpintis aktorių profesinio bei kultūrinio lygio pakėlimu bei teatro propagavimu visuomenėje. Jie sako norį vykti Klaipėdon ne vien „eilinio, trafaretiško darbo dirbti, — ne vien tik „režisuoti" ir „vaidinti". (*Romualdas Juknevičius*, p. 58-60). Gražus ir pagrįstas sumanymas. Tik gali kilti klausimas: ar ne Klaipėdos teatro vadovams derėtų rūpintis „teatro darbo tobulinimu?" Ir siūlyti kandidatus programai vykdyti? Nes Stanulio aplenkimas verčia prisiminti Lukošiaus dainelės varijantą: „pynė Romka. . ."

5. Niujorko įnašas

Dar prieš baigdamas studijas Maskvoje, Jakševičius gauna du patrauklius pasiūlymus, kurių vieną išdėsto idėjų pilnas Balys Lukošius. Jis niekad nepalaidojo jaunųjų Žilinsko auklėtinių svajonę — sukurti Lietuvoje naują, meninį teatrą. Jo samprotavimas suglaudus yra toks: naują teatrą reikia kurti nuo pat abėcėlinių pagrindų. Į jį netinka jau teatrinių įgūdžių paveikti aktoriai, mėgėjai, o reikia sutelkti būrį šviesesnių žmonių. Geriausia medžiaga — universitetinis jaunimas. Studentų studija, — nežabotai svajoja Lukošius, — galėtų užaugti į Akademinį teatrą. Lukošius griebias darbo, įkuria studiją, pavasarį laišku praneša Jakševičiui:

> Akademinio teatro tema po „Baisiosios nakties" premjeros kalbėjau su prof. B. Sruoga. Užsiminiau ir apie savo šia linkme

varomus darbus. Labai susižavėjo, net talkininkauti pasišovė; vasaros stovyklon su keliom paskaitom atvykti sutiko. Taigi, perspektyvos.

Bet kur čia tau tik perspektyvos — čia visa ateitis. Kas norės ką nors vertingesnio teatro srityj Lietuvoj nudirbti, tas būtinai turės mestis Akademinio teatro organizuoti.

Lukošius sako mokslus semiančiam bičiuliui, jog jis dirbąs tik paruošiamąjį darbą ir tikisi perleisti studijos vadovavimą jam, Algirdui Jakševičiui, kai šis grįš Lietuvon iš savo užsieninių studijų.

Vieno neužmiršk, — tęsia laišką Lukošius: jei Lietuvoje bus kada nors vertas problematinis teatras, tai jo pradžia turi priklausyti Tau. Savo gyvųjų jėgų neparduok pataikūnams vardui pasidaryti. Dirbk, kiek Tavo jaunos jėgos leidžia, imk visa ką gali — prireiks, vai, prireiks! (,(..A.J.t.m.", psl. 37, 1936/IV/12).

Ir toks draugo pasitikėjimas, ir pats konkretus sumanymas galėjo tik dar sustiprinti Jakševičiaus troškimą grįžti ir griebtis teatrinio darbo. Bet kaip jis tai galės suderinti su ne mažiau viliojančiu Žilinsko siūlymu? Būtent: „bosas" jau pat pirmais metais Amerikoje taip sėkmingai dirba pedagoginį darbą ir tiek juo apkrautas, kad kviečia Algirdą atvykti jam į talką. Dar 1935 metų rudenį, Jakševičiui tik pradėjus studijas Maskvoje, Žilinskas jam rašo: „Man trūksta žmonių. Jūs būtumėt man idealus padėjėjas". Esą mokėk savo amatą — čia, Amerikoje, visada bus ir darbo, ir pinigų. Aišku, Jakševičius turįs pirma baigti savo studijas. — „Jūs gausite daug gero ir sveiko Maskvoje. Ir Jūs mokėsite visa gauta sveikai suviršKinti. Jūsų dvasinis skilvys sveikas. Aš tatai gerai žinau." Taip rašo Žilinskas savo mokiniui. (1936/I/17).

Kad Žilinskas nė metų neišdirbęs Amerikoje jau galįs kviesti pagalbininką, be abejo, Jakševičių stebino. Ir džiugino, ir gal kiek baugino, nes jis jau žino iš Žilinsko, jog reikės padėti nemažai pastangų įvairioms formalinėms,

biurokratinėms kliūtims įveikti. Svarbiausia, reikia pramokti anglų kalbos, kuri iki šiol Jakševičiui buvus visai svetima. Jis rašo Žilinskui:

> Jūsų pasiūlymas dirbti kartu su Jumis perdaug viliojantis, kad būtų galima apie jį nesvajoti. Kada svajoji, pergyveni visas gražias viltis ir pradedi bijoti, kad tai gali neįvykti. Pirma baimė ima, kad bijau būti Jums našta. Vieton to, kad pagelbėčiau, galiu būti apsunkinimu. Antra baimė ta, kad jaučiuos negana pasiruošęs tam grandioziniam darbui, kurį Jūs pradėjot. Parašiau tai, ir pradedu bijoti, kad Jūs nepamanytumėt, jog nenoriu pas Jus važiuoti. O ne, tai netiesa: jeigu Jūs rasite, kad mano baimės nereikalingos ir nugalimos, su didžiausiu džiaugsmu važiuosiu pas Jus. Sakau Jums tai širdingiausiai. („A.J.t.m.", p. 35, 1935/XI/4).

Jakševičius praneša Žilinskui, jog nors mokytojas neparašęs konkrečiau, kokiam darbui jį skirsiąs, jis spėja, kad priimsiąs savo padėjėju pedagoginiam darbui. „Todėl kiek galėdamas pasistengsiu susipažinti su sistemingu vaidybos sistemos dėstymu. Taip pat, kiek galėjau, mokiausi anglų kalbos".

Kad Žilinskas kviečia visai rimtai, rodo jo pastangos daryti visa, kas galėtų palengvinti Jakševičiaus išvykimui Amerikon. Jis rašo įvairiems įtakingiems asmenims. Žilinsko laiške Algirdo broliui Vytautui Alantui ypač reikšminga tai, kaip aukštai jis vertina Jakševičiaus asmenį ir galimybes Lietuvoje:

> Algirdas mano manymu yra tasai asmuo, kuris ateityje stovės Lietuvos teatro pirmose eilėse ir kuris turi teisę vadovauti tam teatrui. Algirdas labai talentingas ir rimtas žmogus. Be to, jisai turi ir kitų privalumų: jisai doras žmogus. Būtų baisu, jeigu jam tektų baigti taip gražiai pradėtą meno gyvenimą, valdininkaujant valstybės teatre. Jisai dar jaunas, jo talentas dar nenusistovėjęs, ir jei jisai dabar, po gražiausių studijų Maskvoje, nuvažiuos į Rygą ar į Vengriją, jisai išblaškys visa tai, ką jis turi — ir liks meno neužauga. (. . .) Amerika dabar vienintelė valstybė, kurioje

iš tikrųjų laisvai ir rimtai kuriamas teatras. (. . .) Tikėkite man, aš patariu Algirdui važiuoti vieneriems metams į Ameriką ne dėl to, kad aš čionai, o dėl to, kad aš kiekvienam patarčiau pasielgti taip pat. (. . .) Dabar jam reikia išmokti *praktiškai* įkūnyti tai, ką jis savyje turi. Ir šį praktikos mokslą jisai gali gauti tiktai Amerikoje. (Ten pat, psl. 36).

Panašiais laiškais Oleka-Žilinskas kreipiasi ir į kitus asmenis, mobilizuodamas paramą savo sumanymui. Pastangas bei rūpesčius sutarta laikyti paslaptyje, kad kas nors teatre neimtų kenkti, tad ir Jakševičius apie Amerikos mintį nerašo nė artimiems bičiuliams. Antai, Petrui Aleksandravičiui jis rašo prieš Maskvos studijų pabaigą:

Ryt baigiasi Režisūros seminaro I kursas — vidujinė aktoriaus technika, o šio mėnesio 19 baigiasi ir II kursas — darbas su vaidmeniu ir pjese. Mudu su Juknevičium turėjom progos lankyti abu kursus. Tad, kaip matai, parvažiuosim ir su technika, ir su metodu. Sakysi gal — „mat koks išdidus". Kur čia išdidumas. Iš tikrųjų, vistik aš labai džiaugiuosi dėl tų studijų metų. Daug gero ir naudingo išmokau ir pastebėjau. Kai pasižiūriu į tas roles, kurias vaidinau, dabar daug kas naujo jose pradeda aiškėti, visos klaidos, kaip varlės, išplaukia į paviršių. Iš antros pusės, jaučiu begalinį norą dirbti — pasiilgau realaus teatrinio darbo. (Ten pat, psl. 32, 1936/IV/15).

Jaučiama iš laiško, kad dėl Amerikos Jakševičius dar netikras: graži svajonė. . .

Tuo tarpu Žilinskas, kaip matyt, Jakševičiaus vykimą Amerikon laiko sutartu dalyku. Jau cituotame laiške jis rašo:

. . .gegužės-birželio mėnesį, tikiuosi, galėsite gauti iš manęs pakvietimą ir vizą ir, žinoma, laivakortę. Tikiuosi, kad Jūs neatsisakysite apsikrauti, be valizos, dar vienu pasažiriumi — keturiomis kojomis. Tai yra Bajum. Vasarą nuvažiuosime į sodžių, pastudijuosim anglų kalbą, pasilsėsim, o rudenį pradėsim darbą. Prašau nieku nesirūpinti: nei pragyvenimu, nei darbu. Visko bus užtektinai. O ypač darbo. (. . .) Po Naujų metų, tur

būt, pradėsiu dar trečią darbą. O rudenį manau pradėti ir operos studiją. Savaime suprantama, kad dviese su Vera mes neapsidirbsime jokiu būdu. Vadinasi, Jūs reikalingas man labai realiai, be jokių sentimentų.

Jakševičiaus išvažiavimui į Ameriką Lietuvoje daroma sunkių kliūčių, jam tenka pakovoti su vadovaujančių įstaigų biurokratizmu. Kaip liudija A. Samulionis: „Kartu su V. Krėve ir kitais profesoriais B. Sruoga daug padėjo A. Jakševičiui (. . .) pasiekti Jungtines Amerikos Valstijas, kur jis susipažino su tenykščiu teatriniu gyvenimu". (A. Samulionis, *Balys Sruoga — dramaturgijos ir teatro kritikas"*, p. 34). Pagaliau dalykai susitvarko, tačiau nevisai taip, kaip to norėjo Žilinskas: nepavyksta išrūpinti tokių sąlygų, kuriomis Jakševičius galėtų Amerikoje dirbti savarankišką dėstytojo darbą. Tenka vykti kaip universiteto studentui, ir buvimas Amerikoje apribojamas vieneriais metais.

Lietuvoje Jakševičius pabūna neilgai: grįžęs iš Maskvos birželio mėn., rugpjūty jis jau išvyksta Amerikon, pakeliui kelioms dienoms stabteldamas Paryžiuje. Jis neatsisako Lukošiaus idėjos — studentų teatro studijos, tik atideda ją metams. Kaip jis stengėsi Maskvoje, taip ir Amerikoje jis pasiryžęs papildyti savo teatrinių žinių bagažą, studijuodamas Niujorko universitete, gerai susipažinti su Amerikos teatru, su dramaturgija, ir nors neoficialiai, be atlyginimo, patalkininkauti Žilinskui jo pedagoginiame darbe. (Beje: neturiu žinių, ar kelionėje jis tikrai turi kompanijoną — „Dėdės Tomo lūšnelės" keturkojį artistą, gražų vilkinį Žilinsko šunį? Ir tą kelionės dalį, matyt, gaubė paslaptis. . .)

Netrukus Žilinskas praneša Sruogai: „Mano šeima padidėjo. Turiu naują narį, Jakševičių. Bet atvažiavo su liga: polypai nosyje ir „sinusas". Pradedam gydyti, o gal teks ir operuoti". Kadangi ir vėlesniais metais Jakševičius kentėjo nuo sinusito, buvo atsidūręs ligoninėje, prasirgęs teatre repetuoto Stausko vaidmens Vienuolio veikale dalį repeticijų, matyt, tai buvo besikartojanti padėtis. Buvo nuomonių, kad

ir balsas dėl to nukentėjo, buvo gana duslus, o tai savo ruožtu atsiliepė ir į tai, kokius vaidmenis jam režisieriai buvo linkę skirti.

Ankstyvą rudenį Jakševičius rašo prof. Sruogai:

> Labai dėkoju Tamstai už pagalbą važiuoti Amerikon. Jau pusantro mėnesio bastausi po Niujorką, po teatrus, Universitetą ir t.t. Nepasakysiu, kad „Vakarai" man labai patiktų, bet dėl naudos aš nei kiek neabejoju. (. . .) Čia yra naujas teatralinis judėjimas ir tuo pačiu gyvas teatrinis gyvenimas. (. . .) Praeis daug laiko, kol Amerikos teatras atras savo kūrybinį veidą, bet dabar yra aiški tam teatrui didelės ateities viltis.

Dėl to jis yra tikras, kad važiuoti Amerikon buvo geriau negu Anglijon, Prancūzijon ar Latvijon. Prieš porą metų čia vyravusios saloninės pjesės, bet pastaruoju metu, ryšium su gausia žurnalų informacija apie anglų, rusų teatrus, atsiradęs polinkis į klasikus, o taip pat ir į socialinę-politinę linkmę. Dėl to interesų pagyvėjimo „nenuostabu, kad Žilinskas taip tvirtai prigijo ir tvirtai laikosi. Jis čia jaučiasi reikalingas". Jakševičius mano, kad jeigu dabar kviestų Žilinską grįžti Lietuvon, gal jau būtų per vėlu. Jis gal nebenorės vėl atsidurti padėtyje, „kuri priklauso nuo kai kieno nuotaikos, nepastovios, kaip rudens oras". Amerikoje Žilinsko finansiniai reikalai esą geri, o tuo tarpu „jo darbas Kaune — išdraskytas." Aišku, Jakševičius turi minty Žilinsko spektaklius, išimtus iš repertuaro ir nebeatnaujinamus. — „Galas žino, kokie biesai sėdi tame teatre," — piktinasi Jakševičius, rodydamas Amerikoje, kad jo jausmai liko Lietuvoje. — „Lietuva. Ir pasiilgau jos nežmoniškai, ir svajoju apie ją, ir noriu ko greičiausiai joje būti", — jis rašo broliui. Drauge jis bijąs tų biurokratų, nuo kurių priklausys jo darbas. Jis esąs tik nieko nereiškiantis skaitmuo tų ponų buhalterijoje. O kas, „jei tas skaitmuo užsigeidė „ką nors reikšti" — ir jaučia, ir žino, ir gali ką nors reikšti?"

Pagrindines žinias apie pastatymo darbą Jakševičius yra įgijęs Maskvoje, iš kurios tuo metu ir Amerika mokėsi. Todėl

Niujorko universiteto teatro skyriuje, — praneša jis broliui: „Išrinkau dalykus, daugiausiai surištus su pastatymo elementais: kostiumo istorija ir konstrukcija; dekoracija, jos konstrukcija; spalva ir šviesa; mizanscena; balsas; be to, paėmiau teatro istoriją ir anglų kalbą. (. . .) Tiesa, turiu pažymėti, kad praktikos teatro darbe turiu čia daugiau, negu Maskvoje turėjau. Apie tai geriau aš nerašysiu". („A.J.t.m., p. 37") Ir iš tikrųjų, jis nieko nesako, kur ir kokį praktinį darbą dirbęs — Žilinsko vaidybos mokykloje ar universitete. Spėju, neoficialiai jis vistik yra Žilinsko pagalbininkas.

Jakševičius sako veržęsis Amerikon, norėdamas pažinti „Vakarų mintį, pajusti jų charakterį, dvasią". Tačiau jis neketinąs būti nei Rytų, nei Vakarų apaštalu. Jam svarbiausia — ieškoti savojo kūrybinio metodo. Jis pabrėžia: *Aš ieškosiu savitai lietuviškos minties, kelio ir stiliaus teatro mene.*" („A.J.t.m.", p. 38).

Susipažinęs arčiau su Amerikos teatrais, Jakševičius labiausiai susidomi dramaturgija ir moderniąja jos teorija. Iš Amerikos dramaturgų jį labiausiai sudomina ir giliai paveikia Eugene O'Neill, kurio veikalai privertė Jakševičių praplėsti veiksmo supratimą: jis anksčiau nepasitikėjęs „vidiniu veiksmu", vadinęs ji tik „rūsenimu", dabar vistik įsitikinęs, jog juo gali būti pagrįstas didžiausio dramatiškumo konfliktas. Laiške Lietuvos Valstybės teatro direktoriui ryšium su O'Neill'o „Marko milijonais" Jakševičius pažymi, kad moderniu vidiniu „dramatiškumo supratimu pagrįsti veikalai labai stipriai motyvuoja konflikto išvystymą ir atmosferoje pasiekia aukščiausią emocionalinio įtempimo laipsnį, kuris prilygsta tragizmui". („A.J.t.m.", p. 41).

Ryšium su dramaturgijos bei teatro studijomis Jakševičius parašo keletą rimtų straipsnių ir pasiunčia juos Lietuvon profesoriui Baliui Sruogai, kuris itin palankiai atsiliepia: „Straipsnius gavau, puikūs jie, — įdomi medžiaga ir gerai parašyti!" (1936/XII/22) Matyt, Sruogai padedant, straipsniai atspausdinti: „Amerikos teatrų santvarka" (*Naujoji*

romuva, 1937, Nr. 9), „Amerikos nacionalinio teatro daigai" (*Lietuvos aidas,* 1937.IV.6, Nr. 149). Ilgiau tenka palaukti vietos spaudoje „Amerikos dramaturgijai" (*Dienovidis,* 1940, Nr. 1).

Savo ruožtu Jakševičius dėkoja Sruogai už jo puikų straipsnį *Literatūroje* („Teatro istorijai", Nr. 2) ir karštai pritaria: „Iš tikrųjų nėra prasmės dabar maloniai kalbėti, kad teatre „kažkas kažką" negerai daro. (. . .) Reikia pradėti kalbėti konkrečiai. Reikia mušti skaudžiausią vietą — „kas" ir „ką" daro — gal pagaliau pajus".. Toliau kalbama apie tuos, kurie „šoks kepti blynus", žlugdys kiekvieną šviežią meno daigą", — ir tiesiogiai apie Dauguvietį, kuris lyginamas su dideliu buldogu, kurį seka banda šuniukų. Kalbama apie pakrikusią teatro etiką — svarbu tik užnugaris, „globėjai", prisitaikymas. Viskas daroma, lyg norima, kad būtų blogiau. „Visa taip aišku, taip paprasta ir drauge taip skaudu, kad nebesinori bedejuoti apie mūsų teatrinį gyvenimą". (1936/XI/10).

Laimei, ne viskas Lietuvos teatro padangėje niūru. Jau cituotame laiške broliui Vyt. Alantui Jakševičius rašo ryšium su sėkmingu Juknevičiaus režisūros debiutu, Klaipėdoje pastačius Hejermanso „Viltį":

> Aš labai džiaugiuosi, kad jiems pasisekė. (. . .) teatre, jei bus kas padaryta, tai tatai padarys ne senoji karta, bet jaunoji karta. Gal būt, tai bus ne mano kartos jaunimas, bet dar ateinančios kartos jaunimas, tačiau tai bus Lietuvos Teatro *Jaunimas.* Aš būčiau laimingas būti gera papėde to jaunimo darbams. („A.J.t.m.", 1937/I/7, p. 39).

Nors Juknevičiaus pastatymas neabejotinai buvo žymiai tobulesnis už bet kurį po požilinskinio laikotarpio spektaklį, „Viltis" vis dėlto liko natūralistiniame plane, ir tai apvylė dalį tų, kurie ilgėjosi esmingai naujo, savito teatro. Buvęs Jaunųjų teatro dalyvis, dailininkas St. Ušinskas rašo Jakševičiui į Ameriką:

Teisybė, „Viltis" pastatyta neblogai, bet „Lūšnelė" kelis kartus geresnė. Bendrai, žymu Žilinsko mokykla. (. . .) Taigi, vienintėlė viltis Kauno artistams likai Tu. Kitaip, žinai, tikrai blogai, drama baigia smukti. Kalbama, kad grįši ir pradėsi nuo rudens režisieriaus pareigas. (1937/V/26)

Panašiai atsiliepia ir kitas žilinskininkas, kurio nuomonę neįvardydamas laiške broliui cituoja Alantas: „JukneviČius atnešė mums tai, ką matė Maskvoje. Jei kas sukurs mums lietuvišką teatrą, tai tik Jakševičius". („A.J.t.m.," p. 40).

Matyt, kažkuriuo metu perspektyva grįžti Lietuvon į rutinoje skendintį teatrą, kovoti jame su biurokratizmu ir intrigomis, Jakševičiui atrodė tikrai bauginanti, ir jis apie tai bus parašęs aktorei Kazimierai Kymantaitei, su kuria nuo pirmųjų Žilinsko kurso dienų mokėsi ir dirbo drauge. Jos laišką — „atkirtį" verta pacituoti plačiau:

Turėjome teatrą — sugriuvo. Sudužo laivas. Kapitonas jo pabėgo ir statosi sau kitą laivą, plauko kitose jūrose. Pasikvietė Tave, savo šturmaną. O aš viena, be šitos įgulos, plaukti nematau prasmės, tad parašysiu diplominį darbą ir eisiu į teismą. Geriau, oi daug geriau būti teisėja Balbierišky — nei komedijante teatre be linijos, be tikslų ir be žinojimo, už ką kovoti. (. . .)

Mane apėmė baisi apatija, kai gavau Tavo laišką, kuriame Tu rašai, kad *nebenori grįžti*. Aš supratau (aš jau subrendau), kokią Tu skriaudą darai mums visiems, kad Tu negrįši. Tu esi jėga, Tu esi stipri asmenybė, ir Tu išvažiuoji iš čia ir grįžti nebenori. Koks prakeikimas guli ant mūsų krašto, kad kiekvienas, kuris tik pajėgia atsiplėšti nuo žemės, išskrenda iš mus. Visi artistai taip išalkę vedamosios rankos. O jūs, du dideli, talentingi ir gabūs, sėdit svetimam krašte, gal būt dėl duonos kovojat ir pirštu net nepajudinat, kad ką nors gera *čia, pas mus*, padarytumėt. Man skauda širdį, kad Jūs to negalite suprasti. Kad Jūs nematot tos pareigos, to bado nejaučiat — būti čia ir dirbti čia. Ar Jūs manot, kad mes neturime širdžių, po velniais, Jus suprasti ir Jums patikėti? („A.J.t.m.", 1937/IV/10, p. 43).

Atrodo, kad tas kolegės „išprausimas" Jakševičių bus

paveikęs. Po poros savaičių jo laiške P. Aleksandravičiui svyravimo nerasi nė žymės:

> Važiuoju, brolyti, namo. Užteks blaškytis ir studijuoti. (. . .) Jeigu man reikalingos kokios studijos, tai jos turi būti praeitos praktiškame darbe. („A.J.t.m.", 1937/IV/27).

Taip baigėsi Algirdo Jakševičiaus teatrinis mokymasis, prasidėjęs Žilinsko kurse prieš aštuonerius metus nuo aktorinės abėcėlės ir užsibaigęs Maskvos ir Niujorko „universitetais". Į Lietuvą sugrįžo 1937-tais metais pilnai subrendęs bei susiformavęs teatro menininkas, teoretikas, pedagogas ir kupinas didelių, originalių teatrališkų užmojų kūrėjas-režisierius. Prieš jo akis — plati darbo dirva, bet drauge ir sunki kova už naujus meno idealus prieš tvirtai įsigalėjusią, sustingusią amatinę rutiną. Jis žino, kad nebus lengva, bet pasitiki savo jėgomis, nes gerai žino, ko siekia. Dvasiškai jį stiprina jaunųjų pareikštas pasitikėjimas ir viltys. Andriaus Olekos-Žilinsko moralinė parama — tai tarsi į jo rankas perduota teatro vėliava. Jakševičiaus asmeny sutelktas savitas talentas, nuodugnus pasiruošimas savarankiškai kūrybai, žinios, meninio teatro meilė ir valingas charakteris — visa tai žadėtų didelę, spindinčią kūrybinę ateitį. . .

6. Sudie Žilinskui

Su Algirdo Jakševičiaus išvykimu iš Niujorko namo, į Lietuvą, nutrūko paskutinis tiesioginis, gyvas Olekos-Žilinsko kontaktas su Lietuvos teatru, nes jo artimiausias mokinys atstovavo tai jaunai ir šviesiai jėgai Lietuvos teatre, kuriai, kaip jis tikėjo ir sakė, yra lemta vadovauti tam būsimam teatrui. Per Jakševičių į mūsų teatrą grįžo paskutinis Žilinsko idėjų, žinių, darbo metodų poveikis. Visa kita, ką Žilinskas vėliau veikė ir kūrė, jau nebeturėjo ryšio su Lietuva, o tik su Amerika, jos priaugančiąja karta, kuriai jis skiepijo teatrinės tiesos, vaidybos natūralumo idealus, šventai

tikėdamas, jog tai universalios vertybės, taikytinos bet kuriam kraštui, kokiomis savo tradicijomis jis besiskirtų formos srityje. Turėdamas daug pagrindo jaustis apviltu ir nustumtu tėvų žemėje, Žilinskas savo tolesniuose kontaktuose laiškais su savo draugais, kaip Sruoga ir Krėvė, ir su mokiniais, kaip Jakševičius ir kiti, nerodė nei pagiežos, nei abejingumo. Jis ir toliau gyvai domėjosi, jo terminu — „gyvo teatro" daigais Lietuvoje, rėmė, entuziastiškai skatino visas kūrybingas pastangas.

Teatrologui Dovydui Judelevičiui su Žilinsko našlės Veros Solovjovos ir kitų giminių pagalba pavyko sutelkti medžiagą, kuri visiems, besidomintiems tolimesniu Žilinsko darbų sėkmingumu, pateikia pakankamai aiškų vaizdą. (*Muzika ir teatras,* Vaga, 1973 m., p. 55-58). Matome, kad jis, kaip ir jo žmona artistė Vera Solovjova, Amerikoje „prigijo", su savo teatrui auklėtu jaunimu susigyveno, ir pedagoginis darbas, matyt, vyko sklandžiai, patenkindamas ir mokinius, ir juos pačius. Drauge matom, kad, kaip didelis scenos menininkas, teatrališkų formų kūrėjas, jis tokio pasitenkinimo nesusilaukė. Vienintelis jo bandymas didžiojoje Brodvejaus scenoje, Strindbergo „Nuotakos vainikas", kurį jis pastatė 1938 m. su savo „Niujorko vaidintojais" po trejų metų darbo, pasisekimo neturėjo. Dailininkas Mstislavas Dobužinskis, spektaklį stebėjęs, tvirtino, jog aštri, novatoriška forma Amerikai buvo dar svetima, nesuprantama. Po to visi Žilinsko ir žmonos režisūriniai darbai, — o jų buvo nemaža, kartais padedant buvusiai mokinei, tapusiai režisiere, Mary Hunter, — nebeišėjo iš studentiškų spektaklių ribų. Nors Žilinskas ir mėgo pedagoginį darbą, ir jį dirbo kūrybingai, vertindamas jo prasmingumą — ne vien laikydamas jį pragyvenimo šaltiniu, bet jis, nuostabusis režisierius-statytojas, „Šarūno", „Lūšnelės", „Milžino paunksmės" originalusis kūrėjas, tikrasis teatro magas, — negalėjo nejausti pilnutinio teatro kūrybos netekimo. Kaip ir jo entuziazmu užsikrėtęs Jakševičius, jis norėjo tikėti didelio,

meniško teatro judėjimo Amerikoje aušra. Deja, jis nesulaukė tokio laiko, kada jo svajojamasis menas būtų tapęs savu, suprantamu, pagaunančiu ir Amerikoje. Ir Jakševičiaus straipsniuose apie Amerikos teatro didelę ateitį reikštos viltys taipgi niekad neišsipildė — net ir ligi šiol. Vieninteliai tikrai meniški ieškojimai niekad neužkariavo Brodvejaus, pasilikdami tik mažųjų idealistinių grupių, universitetuose ar skurdžiose patalpose nepavydėtina dalia. Iki šiol nėra Amerikoje reikšmingo repertuarinio teatro, nėra nė vieno tikrai ansamblinio kolektyvo, kurį sietų saviti meniški tikslai. Tiktai sodriai realistiški spektakliai, dėkingų veikalų, talentingų aktorių bei režisierių dėka (o jų netrūksta) pakyla kartais virš užtikrinto profesionalumo ligi meno lygio visa dominuojančioje komercinėje scenoje. Teatras čia buvo ir liko suprantamas tik kaip „entertainment" — pramoga, ir jo grynai profesinis bei techninis pastatymų lygis yra aukštas. Tik nepatogu, naivu, net juokinga čia kalbėti apie teatro kilnią, žmogaus sielą taurinančią misiją, apie tarnavimą gėriui, kažkokiam abstrakčiam, aukštajam menui. . .

Oleka-Žilinskas, aišku, ne vienas pasijuto čia materialiai patogiai aprūpintas, bet su alkiu sieloje, kurį reikia slėpti, nes jo niekas nesupras.

Kad mano tvirtinimai neatrodytų nihilistiškai juodi, norėčiau pabrėžti, kad *yra* daug ir puikaus meno Amerikoje: koncertų salėse, turtingiausiuose muziejuose, į kuriuos suvežti visų kultūrų ir epochų šedevrai. Deja, ne dramos teatre. Nebent atvyksta gastrolių garsieji anglų, prancūzų, vokiečių ansambliai.

Neturėjau progos susipažinti su Oleka-Žilinsku asmeniškai. Jis buvo jau prieš pusantrų metų — 1948 m. vasario 3-čią — miręs, kai išlipau iš laivo siurrealistiniame Niujorko mieste, tame linksmame košmare. Tačiau po kelių metų turėjau progos kalbėtis su Vera Solovjova, tebedėsčiusia savo kuklioje Niujorko studijoje. Ji papasakojo man apie paskutines Olekos-Žilinsko gyvenimo akimirkas. Jos buvo

jaukios, kasdieniškos, paprastos. Jis vilkosi paltą, ruošdamasis eiti į studiją, juodu apie kažką kalbėjosi. Staiga nutilęs, jis pažiūrėjo jai į akis, apsisuko ir, lyg kažką prisiminęs, nuėjo į miegamąjį. Pasekusi jį, rado atsigulusį lovoje, nebegyvą. — Kokia graži mirtis, — pasakė ji ramiai, („prekrasnaja smért"). Ir pakartojo, beveik ilgėdamasi panašios ramios pabaigos: kokia graži mirtis. . .

Iš tikrųjų: kaip tykiai užsivožia toks didelis, spalvingas gyvenimas, scenos prožektorių nupliekstas, pilnas karštų plojimų, bet ir skaudžių nesėkmių, veiksmingas ir dramatiškas. O neilgas — tik 55 metai, į kuriuos tilpo tiek miestų, teatrų, gyvenimo ir scenos aktorių!

Grįžkime prie to, kuris su mokytoju atsisveikino Niujorke ir žengė į savo neišsipildžiusį likimą.

A. Jakševičius, Fr. Schiller „Wilhelm Tell" Geslerio vaidmenyje.

IŠ MAŽOJO POLITINĖS RETORIKOS ŽODYNĖLIO

VYTAUTAS KAVOLIS

Politinį galvojimą kontroliuoja žodyno vaiduokliai — paslaptingi santykiai tarp sąvokų, kuros siūlosi būti klusniausiais jo įrankiais. Teoretikams tai tampa pastoviomis minčių struktūromis,*(1)* šiandieniniame politiniame diskurse daugiau panašu į sąvokų gijas, įpainiojamas į savimi mintančio kalbėjimo srautą.

Tarp įvairių alternatyvų pasirenkame du politinės retorikos sąvokynus. Pirmajame, archaiškame, savaime suprantama, kad individas atsiranda kaip visumos dalis ir kad viską, kas yra istorijos tėkmėje išsiskyrę, reikia vėl sujungti. Antrajame, modernistiniame, prileidžiama, kad individai savo apsisprendimais kuria už juos prasiveržiančias realybes (ar bent jomis žaidžia) ir kad daug kas, kas yra atsiskyrę, turi teisę savaip, skirtingai egzistuoti*(2)*.

Teisės ir orumas

. Šiandieninę „teisių" retorikos privalomybę liudija komiškas epizodas, kada okupacinė kariuomenė 1991 m. verkšleno Vakarų korespondentams: beginkliai jos niokojamo krašto gyventojai nepripažįstą jos teisių.*(3)*

Žmonių teisės — išsišokstanti modernistinio politinio sąmoningumo sąvoka. Kilusi iš sampratos, kad kiekvienas gali reikalauti to, kas jam ar jai, pagal visiems galiojančią

svarsčių sistemą, „atitenka"; anksčiau ribojusis kurioje nors bendruomenėje pripažįstamasis papročiais ar įstatymais (gentinės, luominės ar pilietinės teisės), — ši veržli sąvoka pagaliau prasiplėčia į visiems galiojančias „žmogaus teises", kurių pažeidimas bet kur tampa kiekvieno rūpesčiu.

Universalizuojantis teisių sąvokos potencialas glūdi joje iš pat pradžių. Teisės lygiai galioja visiems toje pačioje padėty esantiems. Tereikia atpažinti, kad, kaip žmonės, visi yra toje pačioje — globalinės žmonijos — padėty, kad būtų suvoktas žmogaus teisių visuotinumas. Teisės visada yra tai, ką individas gali teisėtai ginti — ir prieš jam lygų, ir prieš galingesnį skriaudiką, ir prieš savųjų bendruomenę, kuri, jei jo teises pažeidžia, tampa neteisinga. Teisių sąvokoje yra kritinis principas, leidžiąs išeiti už bet kurios konkrečios visuomenės ir ją vertinti nepriklausomai nuo to, kaip ji vertina pati save.

Ankstyviausiame „teisių" reikšmės sluoksnyje randame ir nuo jų neatskiriamos „pareigos" — to, ko teisėtai galima iš individo reikalauti — motyvą.*(4)* Vėliau teisės nuo pareigų atsiskiria, ir jų teisių gerbimo gali reikalauti ir tie, kurie savo įsipareigojimų nepildo, pavyzdžiui, laiku neprisiųsdami žurnalui pažadėto straipsnio.

Savo teisių reikalaujantieji nėra verčiami patys siekti dorybės. Bet jie sugriautų savo reikalavimo pagrindus, jei neįsipareigotų gerbti visų kitų teises. Tik šia prasme: *Das Ewigrechtliche zieht uns hinan.*

Archaiškoje politinėje sąmonėje panašią, struktūrą atveriančią reikšmę turi „orumo" sąvoka. Brendęs kaimo seniūnų, o įsitvirtinęs — kaip *dignitas* — bajorų ir kunigų aplinkoje, orumas priklauso sąvokoms, kurios vieną žmogų išskiria iš kitų tarpo. Tai, kas žmogų išskiria, gali būti „vidinė pagarba" sau, bet tai gali būti ir išorinės savybės — „ori išvaizda" ar „graži apranga", kuri „teikia orumo".*(5)* Kai kalbama apie „orumo įžeidimą", turbūt turima galvoj gerbtinos žmogaus savybės, kurioms nerodoma pagarbos, —

bet lieka neaišku (ir archaiškai sąmonei nelabai svarbu), kaip atskirti „vidinę pagarbą" nuo „orios išvaizdos".*(6)*

Kad suvoktume, kas „iškilnus, didus, solidus", bendruomenėje — arba už jos ribų — turi būti nemaža šių savybių neturinčių kreatūrų. Nelygu žmogaus teisėms, orumo kategorija negali vienodai apglėbti visų — „nusipelniusių" ir „nenusipelniusių" — bendruomenės ar žmonijos narių. Ji priklauso ne „egalitarinei", supanašinančiai, bet „hierarchinei", moralinės vertės rangus išskiriančiai kultūrai.

Tokios vertės pripažinimo individas gali laukti, savo elgesiu liudydamas savigarbą, bet pripažinimą suteikia tik bendruomenės, kuriai jis priklauso, — jei jis kam nors priklauso (ir jei yra kam priklausyti), — moralinis sutarimas. Pripažinimo jis gali tikėtis tik tada, jei paklūsta lokalinėms vertybėms (ir prietarams), kurias bendruomenė brangina. Nuo bendruomenės *modus operandi* nėra apeliacijos.

Jei *teisės* leidžia individui ginčytis ir su savo bendruomene, kai ji prieš tas teises nusižengia, tai *orumas* skatina individą sutapti su savo bendruomenės vertybėmis, tapti vaikščiojančiu (ar, kaip Bali saloje, sėdinčiu) jų įkūnėjimu.*(7)* Iš čia kyla orumo kolektyvizacija. Kokia nors ideologinė bendruomenė „gina moterų orumą", saugodama jas nuo joms priskiriamų silpnybių: joms užklijuojamos burnos ir neleidžiama dalyvauti tose gyvenimo sferose, kur moterims „gresia pavojai".

Į archaiškojo žodyno dulkiasiurblį įsitraukia ir tautos garbės gynėjai, linkę nepripažinti individo teisės pasirinkti, kaip ir ką garbinti.*(8)*

Archaiška bendruomenė saugo savo narių (išrikiuotų pagal jų moralinį rangą) orumą net ir nuo jų pačių.

Apsisprendimas ir prigimtis

Pico della Mirandolai 1486 metais Dievas jau buvo paaiškinęs, kad, visoms gyvybės rūšims skirstydamas jiems

privalomas prigimtis, žmones Jis paliko laisvus patiems pasirinkti savo prigimtį ir savo ribas (t.y. susikurti tai, kas juose juos įpareigoja).

Visiems kitiems gamta diktuoja, kas jie yra; žmonėms gamta yra šaltinis, gyvybės srautas, su kuriuo galima tartis, kiekvienam interpretuojant, koks jo santykis su savo paties druska ir sapnais. Renesanso vaikai, tapę Amerikos piliečiais, šiandien buriasi į *pro-choice* bažnyčią. Jų oponentai savo ankstyvesnės epochos pasus atsinaujina *pro-life* antspaudais.

Archaiškoje sąmonėje gamta, net jei ji ir nėra Dievo sukurta — kaip, pavyzdžiui, Kinijoje, — turi moralinį pobūdį ir jos skatinami polinkiai rekomenduotini. Klaidos kyla, kaip konfucionistai galvoja, ne iš kokios nors radikalios blogybės žmoguje („prigimtinės nuodėmės"), bet iš natūraliųjų polinkių, veikiančių žmoguje, kaip ir visur kitur, nepakankamai gilaus supratimo, mokiniško apsižiopsojimo klausantis gamtos balso.

Iš šio sluoksnio kyla ankstyvesnė ir lietuviškosios „gamtos" reikšmė — *dorybė.(9)* To paties archaiško galvojimo žymę randame Freudo pareiškime, kad moterims: „Biologija yra likimas".*(10)* Skirtumas tik tas, kad XIX a. pabaigos „pozityvistinėje" Vienoje prigimtis buvo palikusi ne tik empiriškai ribojanti, bet ir moraliai privaloma *jau tik moterims.*

Vidurio klasės vyrai, Renesanso paveldėtojai, ir protestantiškuoju, ir Apšvietos variantu — per „visuomeninės sutarties" teorijas, Amerikos ir Prancūzų revoliucijas — rezervavo sau apsisprendimo — ne priklausomybės gamtai, bet dalyvavimo istorijoje — sferą. Kaip tik dėl šio „kultūrinio išsilaisvinimo", Emile Durkheim galvojo, irgi XIX a. pabaigoje, vyrams labiau negu moterims gresia faustiška anomija, savęs susinaikinimo pavojus. Moteris saugosianti jose patikimiau veikianti jų prigimtis.

Jautriuoju privalomos prigimties — įsipareigojimus įtvirtinančių apsisprendimų rodikliu pasinaudodami, diagno-

zuojame, kad (1) archaiškų ir modernistinių žodynų grumtynės tebesitęsia ir „pažengusiose pramoninėse" visuomenėse; (2) Vakaruose šie žodynai anksčiau remdavosi skirtingų religinių bendrijų narių laikysenomis, o dabar daugiau skirtingomis socialinėmis klasėmis ir etninėmis grupėmis; (3) Vakarų vyrams, su beveik visa manta persikrausčius į modernistinio žodyno manevravimo lauką, moterų išlaikymas privalomos prigimties sferoje — karščiausia viltis kultūros archyve.*(11)* Archaiškose moteryse — prigimties ateitis!

* * *

Kuo labiau pradedama ieškoti to, kas visus jungia, tuo greičiau pasijunti skirtingas ir nuo tų, kuriems anksčiau jauteisi artimas.

Išnašos

1 Pavyzdžiui, Stephen Holmes, „The Permanent Structure of Antiliberal Thought," in Nancy L. Rosenblum, *ed., Liberalism and the Moral Life* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989), pp. 227-252, 284-291.

2 Apie istorinius šios diferenciacijos šaltinius plg. Rainer C. Baum, „Authority and Identity: The Case for Evolutionary Invariance," in Roland Robertson and Burkart Holzner, *eds., Identity and Authority: Explorations in the Theory of Society* (Oxford: Basil Blackwell, 1980), pp. 61-118, 271-274, 287-293.

3 Armijos nusiskundimai parodo, kaip modernistinė „teisių" sąvoka gali būti įsiurbta archaiškon unifikuotos imperijos tarnybon.

4 *Oxford English Dictionary,* 2nd ed., t. XIII, p. 922.

5 *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas,* p. 469.

6 Archaiškai sąmonei būdingą moralinių savybių somatizaciją randame Kazimiero Sirvydo 1629 m. *Punktų sakimų* pastebėjimuose, kad iš skirtingai negu jis tikinčių burnos, „kaip iš pragaro rūksta kvapas aba garas ne iškenčiamai smirdus. . ." *Širwids Punktay sakimu* (Goettingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1929), Teil I, p. 256. Išeivijoje vienu metu buvo privaloma,

kalbant apie sovietų žiaurybes, būtinai pridurti: *mongolai* siaučia.

7 Clifford Geertz, *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1980).

8 Vydūno — „Kitų neatsiklausiu, kas šventa. Garbinu, kas šventa man" — atskleidžia, kaip transformuojasi „garbės" ir „orumo" sąvokos modernistinėje retorikoje. Vydūnas modernistas ir tuo, kad šiuos žodžius jam taria moteris.

Plg. archaiškos retorikos pavyzdį iš 1990.XI.28 d. *Šiaurės Atėnų*: „. . .aristokratai (romėnai tiesiog pasakytų — nobiles, vadinas, ir kilmingi, ir kilnūs) — tai visuomenės sąžinė, pripažįstanti tik bendražmogiškus principus (nėra „tautinių" aristokratų, nors jie ir didžiuojasi priklausą kuriai nors tautai), viską matuojanti būties masteliu; prireikus net aukojanti buvimą. . . Dvasios aristokratai pažadintų mūsų orumo ir pasididžiavimo jausmą; suteiktų dvasios stiprybės Dievo galios ir amžinybės akivaizdoje;. . ." (Audrius Zakarauskas). Čia sukaupta viskas: socialinės padėties sutapatinimas su moraline verte; universalūs, be pasirinkimo privalomi principai; kalbėjimas ne už save, bet už kolektyvą; „būties" ir „galios", „orumo" ir„amžinybės" kaimynystė.

9 „Turime pradėt gyvatą. . ., visų gamtų pilną"; „Nesuskaitomas garbas ir gamtas pasauliui rodė" — 1599. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. III, p. 93.

10 Anksčiau pastebėjome, kad Vydūnas — modernistas. Dabar darosi aišku, kiek archaikos Freude.

11 Rimtų polinkių į XIX amžių sugrįžti rodo kai kurie rytų Europos kraštai, ypač Lenkija, kai svarstomi moteris ir gimdymų kontrolę liečiančių įstatymų projektai. Iš komunizmo išsilaisvinusios Lenkijos radijuje 1990 metais, atrodo, normaliu dalyku laikyta aiškinti, kad lenkų moterys turėtų ribotis „kultūriniu" vaidmeniu visuomenėje, pamokant vaikus „dainuoti, virti ir kitų naudingų dalykų". Viešajame gyvenime moterų nereikia: „Praktika rodo, kad kai kokioje nors imperijoje haremas įgijo galią, imperija smuko". Peggy Simpson, „No Liberation for Women: Eastern Europe Turns Back the Clock," *The Progressive*, February, 1991, p. 24.

POLILOGAS

KŪRYBOS LAISVĖ IR KOLEKTYVINĖ SIELOIEŠKA

Iš sovietinės tarnybos ištrūkusioje Lietuvos kultūroje gyvybiniais rūpesčiais yra tapę ir kūrybos laivvė, ir moralinio atgimimo ilgesys. Bet santykis tarp šių dvasinio gyvenimo krypčių — ypač istorinių lūžių laikotarpiais — problematiškas.

1) Gal nelaikytina nei išblėsusia romantika, nei perdėta reakcija prieš anksčiau pirštąjį socrealizmą galvoti, kad kultūros kūryba iš esmės yra individo kalbėjimas su savo būtimi, kažkas giliai ir neišvengiamai asmeniška ir dėl to — „visuomeninės sutarties" griovimas?

2) Bet gal irgi šiokia tokia tiesa, kad moralinį atgimimą sovietinės patirties sužalotai visuomenei tegali atnešti „kolektyvinės efervescencijos", tautinis sąjūdis, moralinė organizacija: kad individai su „apgriautais tradiciniais pagrindais" per silpni, kad savo pačių sąžinėse ieškotų savigarbos, disciplinos ir etikos pagrindų?

3) Ar nesirausia vakarietiškas kūrybinės laisvės individualizmas po moralinio atgimimo galimybėmis, palikdamas tuos, kuriems tokio atgimimo labiausiai reikia, „vienišus šaltyje", ir ar netampa moralinio atgimimo ilgesys, apskritai visa bendruomeninė Seelensuche, *naujais kūrybos varžtais, sėkmingiausiai banalizuojančiais, kai pasiduodama laisvai?*

Sukurti lietuvišką Daniją

Mielas Vytautai Kavoli,

Jūs, kaip paprastai savo anketose, iškeliate tuo pačiu ir amžinus ir šiai dienai aktualius klausimus, o šiuo atveju — individo laisvės ir visuomeninės moralės santykių problemą.

Tai atgimstančiai Lietuvai aktualūs klausimai, tačiau bandyti į juos atsakyti šioje visų kilnių idėjų banalizacijos gadynėje labai jau

panašu į pylimą iš tuščio į kiaurą. O neatsakyti šioje epiškoje situacijoje, kai lietuvių tauta gyvena gal gražiausias savo istorijoje savigarbos ir atsakingumo dienas, kai tuo pat metu kraujuoja visos atsivėrusios jos kūno žaizdos, — neatsakyti „mit brennender Sorge" atrodo nejmanoma. Tad keliais žodžiais, sociologiškai į filosofiškus klausimus.

— Kūryba ir laisvė: kūryba yra ne laisvė, o varžtų ieškojimas ir prisiėmimas. Kūrėjas laisvės ieško kitiems, o ne sau.

— „Kūryba": jau pats žodis kvepia išgaravusiu romantizmu. Kūryba visų pirma yra darbas. Rašytojas, dailininkas dirba, o ne „kuria". Eilėraščiai, drobės yra gerai ar blogai padaryti, o ne sukurti. Palikime kūrybą Ponui Dievui, būkime kuklesni.

— Darbas. Lietuviškoje kultūrinėje spaudoje niekas nekalba apie darbą, apie ekonominių gėrybių „kūrimą", apie reikalą ir priemones padidinti tautos gerovę, „sukurti" lietuvišką Daniją. „Individo kalbėjimasis su savo būtimi" — taip! Tačiau Lietuvos ateitis nusispręs per būsimus dešimtį metų jos sugebėjimu sukurti gabią, produktyvią, darbščią šalį.

— Visuomenės moralė. Ji, deja, „atgimti" negali, ir nei pamokslai nei procesijos jos neatgaivins. Jau vien dėl to, kad 1940 m. palikome Lietuvą — žemės ūkio kraštą, o radome dabar jau miestiečių tautą. Tai šiuometinė viso pasaulio problema. Tokia socialinė revoliucija reikalauja vaizduotės pastangų „išrasti" naujas sąlygas atitinkančią moralę, o ne „atgimti", ne vien grįžti į „Klausučių ūlytėlę".

— Darbo moralė. Nėra ko kalbėti apie „moralinio atgimimo ilgesius" ir aukštus idealus, o yra ko — apie konkrečius, kasdieninės elgsenos modelius, kurie ir sudaro tautos moralę. Lietuviai atprato dirbti, kaip įtikinti, kad reikia dirbti, kad malonu dirbti, o padirbus — atsipūsti? Štai tikro „moralinio atgimimo" pavyzdys.

— Kasdieninio gyvenimo grožis. Vietoj — ar šalia — moralinių rūpesčių siūlyčiau estetinius: kaip pagražinti gyvenimą? Kaip apšvarinti suterštą gamtą ir žmones, kaip atšviežinti prarastą gyvenimo skonį, kaip išvengti sumiesčionėjimo su poniutėmis, geriančiomis kavutę su gražiai ir atokiai sulenktu mažuoju pirštuku?

— Kūrybos laisvės klausimas tada pats išsispręs, nes miesčioniškumas toks pat rytuose ir vakaruose.

Baigiant: etiką pagrįsti estetika — tai „katalikiškasis" aspektas; moralę atremti į darbą — tai „protestantiškoji" Europos kultūros pusė. Suderinkime jas ir turėsime mielą Lietuvą.

A.J. Greimas

Asmens laisvė ir žmonių santara

1) Kad kultūros kūrimas „iš esmės yra individo kalbėjimas su savo būtimi", kad jis yra „kažkas giliai ir neišvengiamai asmeniška", — teiginiai apie žmogaus egzistencijos pagrindus, kurių teisingumo negali pakeisti laikmečio sąlygojamos konkrečios aplinkybės (pavyzdžiui, tai, kad jie yra iškeliami kaip reakcija į buvusį kūrybinės laisvės varžymą ar kūrybos reglamentavimą). Tačiau egzistenciniai pagrindai negali būti laikomi pavojingais visuomeninei sutarčiai, kadangi ši sutartis kaip tik suponuoja jos narių, kuriais gali būti tiktai asmenys, laisvą apsisprendimą. Autentiška kultūrinė kūryba išauga iš tos pačios šaknies, kaip ir autentiška visuomeninė sutartis, kuri gali būti laikoma bendros žmonių politinės kūrybos produktu, — iš asmens laisvės.

Kitas dalykas, kad konkretus istorinės sutarties pavidalas gali būti daugiau ar mažiau adekvatus. Labai dažnai jis būna net groteskiškas. Tačiau apie tai, ar konkrečią, štai šią, čia ir dabar sudaromą visuomeninę sutartį ar susidarančią santarą galima laikyti visuomenine sutartimi kaip tokia ir kokią kainą galima mokėti už tokį empirikos ir a priori tapatinimą, vėlgi gali spręsti tik asmuo, remdamasis savo protu, sąžine ir skoniu. Apsispręsti už tokį tapatinimą šiandien skatina tai, kad visuomenė yra steigiama didžiulio išorinio spaudimo sąlygomis ir todėl jos teisingos vidinės sąrangos klausimai atsiduria antroje vietoje, atidedami ateičiai. Kolkas tai nesukelia rimtesnių dvasinių kolizijų, nors numatyti jas iškilsiant ateityje visiškai nesunku.

Grįžtant prie kultūrinės kūrybos: politinė raida yra atvėrusi jai tokią laisvės erdvę, kurią ji, ko gero, dar ne taip greit pajėgs įsisavinti, pasiekdama konfliktišką ribą. Žinoma, laisvės dialektika lemia tai, kad jau dabar, užbėgant už akių realiai konfliktiškai kūrybai, tas ribas mėginama užčiuopti, o užčiuopus reaguojama alergiškai.

2) Bijau, kad tokiems individams, kurie yra „per silpni, kad savo pačių sąžinėse ieškotų savigarbos, disciplinos ir etikos pagrindų", niekas negali pagelbėti, nes niekur kitur tų pagrindų paprasčiausiai nėra, o pasiekiami jie tėra tik asmenine pastanga. Šių pagrindų ideologiniai pakaitalai yra pavojingi, nes jie pridengia žiojėjančią tuštumą ir iliuziškai nuramina.

Nesu tikras, kad suprantu, ką reiškia „moralinė organizacija". Jei jos pavyzdžiu gali būti parlamentas, apsiimantis svarstyti piliečių kaltes (netgi neišpažintas) ir jas atleisti, tai būčiau linkęs pripažinti moralines kompetencijas tiktai asmenims, bet jokiu būdu ne įstaigoms ar organizacijoms.

Tautinis, moralinis, religinis ar dar koks atgimimas nėra dalykai, alternatyvūs individo, kuris savyje ieškotų aukščiau minėtų pagrindų, aktyvumui. Greičiau tai yra tam tikra istorijos suteikta proga tokiems ieškojimams atlikti. Į „kolektyvines efervescencijas" ar „užvirimus", man regis, nežiūri iš aukšto ar tik skeptiškai kad ir didžiausi individualistai, jei jie dalyvavo pirmosiose didžiosiose demonstracijose ar pastarojo laiko simbolinėse gynybose. Jose gavome patirti, kad visuomeninė sutartis gali būti ne tiktai protu suvokiama politinės filosofijos abstrakcija, bet ir konkreti, betarpiškai išgyvenama žmonių santara dėl jų bendrų tikslų. Tai buvo ne tik laimės gabalėliai, kurie galgi nepagadins pareigos košės. Bendrai užverdant, pasiekiamas ar tik įsisąmoninamas naujas, politinis individų būvis. Tokie užvirimai ne tik parodė, bet ir sukūrė ar bent sutvirtino šiokią tokią politinės bendrijos sąmonę, kurios Lietuvoje ilgą laiką stigo.

Gana netikėtas dalykas buvo, kad politinė sąmonė ir jos raida pasirodė kuo tampriausiai susijusios su moraliniu apsisprendimu ar įsipareigojimu. Kaip tik šia prasme kalbu apie progą moraliniams ieškojimams atlikti arba tiesiog apie progą laisvei.

3) Kūrybinės laisvės individualizmas, beveik kartojant atsakymą į pirmąjį klausimą, išauga iš tos pačios šaknies, kaip ir moralinis atgimimas, todėl nė vienas iš jų negali raustis po kito pamatais. Mūsuose tai aiškiai matyti, kadangi istorinis lūžis apnuogino šaknis ir pamatus. „Vienišumas šaltyje" yra natūrali žmogaus, kuriam Dievas mirė, būsena ir savijauta. Kas tą vienišumą pajunta, yra nelaimingas, bet kas gi gali jam padėti? Nebent banalokas

priminimas, kad laimė tai dar ne viskas. Mėginimai kolektyviai šildytis, matyt, laikytini atleistina silpnybe. Nelaimėje solidarumas svarbus dalykas.

Patirtis mus pamokė, kad individualizmas, kuris savo kriticizmu bei ironija bet kokios tikrovės, taip pat ir politinės, atžvilgiu, yra artimas kiekvieno inteligento širdžiai, gali būti ne tiktai post-komunalinis, bet ir pre-komunalinis. Pirmasis remiasi realiai esamos politinės bendrijos gyvenimu ir jį kritiškai ardo neišardo. Antrasis, kuris skleidžiasi dispersiško, ne-sutartinio, fizine jėga ir ideologiniu melu palaikomo sociumo sąlygomis, yra socialiai nihilistinis ir rezignuojantis.

Moralinio atgimimo, tautinio sąjūdžio, bendruomeninės *Seelensuche* ir panašių dalykų numanomas tapatinimas su iliuzinėmis ir reliktinėmis bendruomeniškos sąmonės duotybėmis, gresiančiomis tapti kūrybinės ir kitokios individų raiškos varžtais, matyt, yra anketos sudarytojo idiosinkratija ar, švelniau sakant, supozicija. Greičiausiai ši supozicija apibendrina visuomeninės santaros kaip sudėtingo, prieštaringo ir problemiško dalyko patyrimą. Aišku, kad paprastas, nediferencijuotas visuomenės vienybės Lietuvoje pobūdis kelia įtarimą. Kiek šis įtarimas pagrįstas ir įžvalgus, gali parodyti tik ateitis, tik būsimoji kūrybinės, moralinės ir politinės laisvės sklaida išoriniam vienybę konservuojančiam spaudimui nukritus.

Bet kad sociologiškai imant, bendruomeniška (ne visuomeniška) ar naujoviškai ideologizuota sąmonė šiuo metu Lietuvoje klesti, yra tikra tiesa.

Arūnas Sverdiolas

Retorinis dvasingumas ir Vakarų pekla

Pergyvenęs kone pusšimtį metų sovietinį slogutį, žmogus ėmė patirti jeigu jau ne moralinį atgimimą, tai bent jo ilgesį. Nenuostabu. Dėl to jam nėra reikalo aiškintis, o tuo labiau atsiprašinėti. Tačiau ar kartais, įkaitus po tokios staigios metamorfozės, čia ne daugiau retorikos, pretenzijų, net vaidybos negu paties atgimimo?

Šiuo metu viena bene dažniausiai Lietuvoje linksniuojamų sąvokų, — kur reikia ir nereikia, — yra „dvasingumas". Ką gi,

puiku — kaip čia dabar, atrodo, šiaušiesi prieš tokį kilnų nusiteikimą. O vis dėlto. . . Kas tas „dvasingumas"? Negi tai aklas įsikibimas į Šalkauskio arba Maceinos skverną? *Naujosios Romuvos* nostalgija? Procesijos, smilkalai, škaplieriai ir kita butaforija? O gal tai anksčiau ištikimo partinio poeto dabartinės eilės, kuriose jisai staiga atranda Dievą ir ima jį linksniuoti, — žinoma, didžiąja raide, — beveik pamaldžiau negu Brazdžionis ir Andriekus krūvon sudėti? Ne dvasingumas ir *Dvidešimt kapeikų* užraukimas, — nebent reikėtų susirūpinti, kad toji gazietpalaikė brangesnė už jos pirmtakę *Dešimt centų*, nors tikriausiai ne „geresnė".

Toks „dvasingumas" tai dar ne moralinis atgimimas. Joks dvasingumas ir bambos kontempliacija arba „gilus" postringavimas. Taip pat ir pamokslai idėjos broliams tai dar ne teologija, o tuo labiau ne filosofija. Jau Šiaurės Atėnai? Toli gražu. Nedaug ką čia tepadeda ir dabar dažnai peršamas vydūniškasis „būti sau žmogumi". O koks tas žmogus? Kokio turinio, kokios prasmės? Vien tik „būti sau žmogumi" jokia dorybė. Ir joks ypatingas buvimas.

Moralinis atgimimas nėra būtinai savaime teigiamas faktorius kūrybos laisvei. Moralinio primato ir kūrybos laisvės — ypač vertės — ryšys apskritai yra problematiškas. Dažnai net pavojingas. (Pastarąjį atvejį akivaizdžiai yra įrodęs Jonas Grinius, šiuo metu, atrodo, kai kam tampąs kelrodžiu. Nejaugi tai dar vienas „dvasingumo" pavyzdys?) Tai gana ryškiai atspindi, sakysime, šiandien Lietuvoje ypač aktualus santykis su Vakarais, dabartine jų kultūra.

Nestebina noras kuo plačiau ir atviriau atsigręžti į Vakarų kultūrą. Beištrūkstąs iš sovietinės aplinkos žmogus, progai atsiradus, veržiasi iš jos, kiek išgali, kad ir į peklą. Tad ir į Vakarus. Tačiau pasigirsta balsų, kad tie Vakarai iš tiesų ir yra pekla — smukusi dora, supuvusi moralė, pornografija. Tokia, girdi, ir jų kultūra, geriausiu atveju — komercinė. Tad esą reikia jos vengti, saugotis, kad nepaveiktų, neužkrėstų ji „dorą" mūsų kultūrą.*(1)*

1 Nieko naujo — taip, tarp kitko, galvojo ir kone prieš 50 metų ne vienas, ypač vyresnės kartos, tautietis, atsidūręs po karo išeivijoje Vakaruose. (Žr., jeigu įdomu, „Rašytojas ir egzilis", *Metmenys*, 1974, nr. 27.) Tiesą sakant, ne vienas ir šiandien taip tebegalvoja.

Nejaugi? Jeigu šitaip, menka tokia dora, kuri taip greitai ir lengvai sugriūva.

Tiesa, Vakarai, jų kultūra joks rojus. (O kur jis išvis yra? Amžinybėj?) Tačiau ir ne pragaras. Taip, laisvėje viskas lengviau tarpsta — tad ir tai, kas neigiama. Tačiau laisvė duoda kiekvienam teisę ir galimybę pasirinkti — tik būk atviras, imlus. Tačiau kritiškas, būtinai kritiškas. Nuo tavęs priklauso. Esi toks, ką pasirenki. Žinoma, kai Leniną pakeičia Lenonas (John Lennon) — tai nei moralinis atgimimas, nei dvasingumas, nei pagaliau išėjimas į Vakarų kultūrą. O dar blogiau, kai griebiamasi tiesiog totalinio apibendrinimo ir tuoj pat iš to padaroma „moralinė" išvada. Štai jaunuolis — ne apkerpėjusi senatvė! — iš Vilniaus, tikriausiai nuoširdžiai susirūpinęs, taria: „Rytų aš nekenčiu, o Vakarų negerbiu, nes veidmainiauja. Dievas jiems už tai nedovanos". Reikia tikėtis, jog Viešpats Dievas vis dėlto šiek tiek įžvalgesnis ir nepasiskubins taip nediskriminuojančiai bausti. Vakarai ne monolitas. Ne vieno plauko ir Rytai, o tuo labiau nedera tapatinti jų su sovietiškumu.*(2)*

Toks „dvasingumas", toks moralinis atgimimas — nieko gero nežada. Moralė, o ką jau bekalbėti apie jos pretekstą, — ypač kai ji suplakama su religija, o religija su tautiškumu ir patriotiškumu, — labai greitai gali išprievartauti ne tiktai kūrybos, bet ir apskritai laisvę. Tokioj atmosferoj kūrybai nelengva. Pragaras gali būti ne tik vakarietiškas ar rytietiškas, ne tik sovietinis, bet ir vietinis.

Kostas Ostrauskas

Stebėti nakties dangų

Kad meno kūryba iš esmės yra individo kalbėjimas su savo būtimi, „kažkas giliai ir neišvengiamai asmeniška", pagal mano galvojimą yra ne tema diskusijoms, o aksioma. Skulptorius Carl Andre man taip išsireiškė per vieną pasikalbėjimą: Art is a shout in the woods — menas yra šauksmas girioje. Taškas. Ar tas išsūkis

2 Tarp kitko: nuolat kartojame, kad Lietuva — Vakarai, jos kultūra — vakarietiška, ir vis veržiamės į Vakarus. Kažkur nesusiveda galai.

girdimas ar negirdimas, suprantamas ar nesuprantamas, paveikiantis kitus ar nepaveikiantis, neturi būti kūrėjo rūpesčiu, nes toks rūpestis neišvengiamai veda prie nuolaidų žemesniam skoniui, prie noro patenkinti kitus, kurie jaučia, kad menas yra ideologijos tarnas, — kitaip sakant, prie banalizavimo. O taip apibūdintos „kolektyvinės efervescencijos" aš saugočiaus, kaip paties velnio, lygiai taip „bendruomeninės Seelensuche's." Įsivaizduoju rašytojus ir menininkus, su žvakėmis rankose, tamsoje ieškančius, „visuomeninės sielos" vietoje, *savo* sielos: gyvenimas pats susumuos Zeitgeist'ą.

Komunistams niekur nepasisekė sukurti „naują žmogų", apie kurį jie tiek deklamavo, nes jie neleido tam žmogui vystytis organiškai, kitaip sakant — laisvės sąlygomis. Kaip visi kiti, jie savo tikslui bandė vartoti meną — jį vairuojant. Toks pat pavojus gresia tautinio atgimimo pastangose, nes čia irgi numatomas *modelis*. Tiesa, jis ne toks monolitiškas, koks buvo komunistų, bet klausantis Lietuvos kultūrininkų balsų, vyraujantis modelis sutampa su pageidavimu atkurti kraštą, koks jis buvo prieš 1940-us metus, patenkinant nostalgiją nežiūrint į ateitį. Paimkime kaip simbolį valstybinio herbo atgaivinimą. Raitelis ant žirgo iškėlęs kalaviją pasirengęs daryti ką? Ogi skaldyti kito žmogaus galvą. Kuomet Airija po ilgų šimtmečių išsikovojo laisvę atsikratydama britų jungo, rašytojas Sean O'Casey pasiūlė lyrą ir šemrako lapą kaip tautines emblemas. Ar nebūtų buvę gražu, jeigu Lietuvos herbu būtų rūta, kanklės? Bet niekas nedrįso to siūlyti, nes tautinis atgimimas reikalauja grįžti į status quo ante.

Grįžti į praeitį arba eiti į ateitį su programomis, su numatomu tikslu, yra tai, ko visuomenė reikalauja iš meno, bet menas turi teisę atsakyti visuomenei: palik mane ramybėje. Daugeliui tas skamba arogantiškai, bet arogantiška ar ne, aš to nusistatymo visuomet laikiausi ir laikaus dabar. 1985-ais metais, kai dar bendradarbiavau komunistinėje *Laisvėje*, *Akiračiai* atspausdino pokalbį su manimi, kur taip išsireiškiau apie meną ir ideologiją:

„Ždanovo lūpomis kalbėjo ne marksizmas, o filistinizmas, meno nesuprantančio ir juomi nepasitikinčio, toje srityje atsilikusio žmogaus pageidavimas, kad menas atsisakytų savo painių polėkių, savo neramaus ieškojimo, ir pasidarytų paklusnesnis, labiau kasdieninis, lengvai patenkinantis. Mat, filistinų yra kairėje kaip

dešinėje, bet jie nieko nereiškia prieš tuos didžius socialistinių nusistatymų meno kūrėjus, kurių poetinis įkvėpimas ir moralinis nusistatymas, lyg ugnyje tirpdami, susilieja jų talentingose rankose — prieš Picasso, O'Casey, Brechtą, Majakovskį, Eisensteiną, Lorcą. Visai panašias mintis reiškiau 1983-iais metais ir interviu „Literatūros ir Meno" puslapiuose, kur tarp kitko išsireiškiau, kad Brazdžionis, Nyka-Niliūnas, kaip Rilke, man artimesni negu Vitmenas, Neruda ir Mieželaitis (kuriuos laikau save įsivaizduojančiais „poetais-pranašais"). Taipgi pabrėžiau, kad tik likdamas nepriklausomu nuo ideologijos menas savystovus, nebent kūrėjo pasaulėžiūra yra pilnai emociniai internalizuota, pavirsta individualia estetika. Menas eina nuosavu keliu: Paryžiuje studijavau meną pas F. Leger (Leže). Jis buvo komunistas ir ateidavo į studiją demonstratyviai laikydamas rankoje komunistų „Humanité". Bet jo tapyba nieko bendro neturėjo su partijos pageidaujamu menu. Arba, kitame pasaulio kampe, kitu laiku, du Lietuvos klasikai, aukšto laipsnio katalikų dvasiškiai, Baranauskas ir Maironis. Baranauskas gimtajame (ir mano) Anykščių šilelyje nematė „į dangų besistiebiančių lyg katedroje pušų", jis negirdėjo „gamtos vargonų" — tik balto miško lapeliai šlamėjo ir senos pušys siūravo, braškėjo, o Maironis nematė Jūratės religingai, gal „skaidri, skaisti ir nekalta", o erotiškai, švelniai, bet tikrai, — „balta kaip vandenų puta, žaliai lig pusės pridengta. . ." "

Kai lankiausi 1964-ais metais pirmą kartą po karo Lietuvoje, turėjau susitikimą su dailininkais. Po mano kalbos ir skaidrių rodymo paskutinis duotas klausimas buvo tradicinis: „O kokie Jūsų, drauge Baranikai, ateities planai?" Labiau rafinuotieji suprato mano sarkazmą, bet ne visi, kai atsakiau, kad „aš sau duodu kūrybinę komandiruotę per ateinančius penkerius metus stebėti žvaigždėtą nakties dangų". Ir jeigu man Lietuvoje dabar būtų pastatytas klausimas: „O kokie Jūsų, pone Baranikai, planai sąryšyje su tautinio atgimimo moraline organizacija?" — aš atsakyčiau taip pat: *stebėti nakties dangų.*

Rudolfas Baranikas

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

POETINĖS LINIJOS IR INTERPRETACINIAI KLAUSIMAI

Leonardas Andriekus, *Balsai iš anapus* (Brooklyn: Šv. Kazimiero Pranciškonų provincija, 1988).

Dvidešimt penkis metus sirpusi ir brendusi, paskutinė Leonardo Andriekaus poezijos knyga iš tiesų išsiskiria iš jo iki šiol pasirodžiusios kūrybos. Nenuostabu tad, kad jai suteikta Ateitininkų Federacijos poezijos konkurso pirmoji premija. Savo sąranga, eilėdara, interpretacijos daugialypumu ji įsirikiuoja postmodernizmo gretosna, nors ir nepanaudodama ironiškos subversijos. Skaitytoją, įpratusį prie ankstyvesniųjų Andriekaus eilių švelnaus bangavimo, ji stebina savo tvirtu, apnuogintu, esmės ieškančiu žodžiu ir nereguliaria forma. Išleista Lietuvos 600 metų krikšto jubiliejaus proga, ji kviečia skaitytoją perkratyti savo žinias apie Lietuvos istoriją. Andriekaus užmojis — „pavaizduoti senovės Lietuvos valdovus ne tiek kariškoje, kiek humaniškoje šviesoje" — primena Marguerite Yourcenar įnašą istorinio romano raidon. Savo *Adriano atsiminimuose* (*Mémoires d'Hadrien*, 1951) ji taip pat pristato imperatorių visų pirma kaip žmogų, su savo silpnybėm, dvejojimais, savo grožio bei meno pajutimu, prilygstančiu jo politiniam įžvalgumui, tuo nurodydama istoriografijos reliatyvumą. Andriekaus įsijautimas į kiekvieną valdovą, bekuriant jo vidinį portretą pagonybės ir krikščionybės sankryžoje, įgalina autorių įnešti daugiaprasmę perspektyvą, nebandant veikėjų padalinti į aiškiai atskiras juodai/baltas grupes. Pagoniškas pradas čia beveik toks isimintinas — tik gal labiau vingiuotas —, kaip Granausko „Jaučio aukojime".

Savo vientisumu ir istorijon nukreiptu dėmesio centru *Balsai iš anapus* primena ir Juditos Vaičiūnaitės „Kęstutaičių" ciklą. Vaičiūnaitė rašo savo ciklą iš pirmojo asmens perspektyvos ir dažnai

kreipiasi į Kęstutaičius liepiamąja nuosaka, tuo nepaprastai pagyvindama kiekvieną paveikslą. Pilnam įspūdžiui pasiekti ji meistriškai pavartoja ir begalę stilistinių priemonių. Andriekus *duoda kiekvienam valdovui jo paties balsą: Lietuvos istorija plaukia* iš vidaus, ne iš stebėtojo. Tam, kad išgavus objektyvesnį vaizdą kiekviena figūra apsupama papildomais balsais: galutinis įspūdis nėra diktuojamas autoriaus, o formuojasi skaitytojo vaizduotėje. Šiame rinkinyje Andriekus labai taupiai vartoja įvaizdžius ir kitus rakursus: dėmesį patraukti nori ne forma, o žinia, kurią išsako. Valdovus atvaizduojančios linijos įsirėžia atmintin, kaip knygą iliustruojantys Vytauto Kašubos sukurti jų medaliniai portretai.

Knyga padalinta į keturias dalis, apimančias laikotarpį nuo pirmojo Lietuvos valdovo apsikrikštijimo — Mindaugas, 1251 — iki oficialios Lietuvos krikšto datos — Vytauto-Jogailos laikais. Kiekvienos dalies pavadinimas užakcentuoja pradžią ir naują viltį: „Saulėtekis," „Pavasariai (be džiaugsmo)", „Laukimas", „Į naują dieną". Nei vienoje troškimai neprivedami iki išsipildymo. Visose jaučiama įtampa, svyravimas tarp tradicinės senovės garbinimo ir naujų dievų, naujų kelių tautos valstybinian gyveniman ieškojimo. Gale pridėtos „Istorinės pastabos" pateikia ne tik reikalingiausius duomenis apie traktuojamas figūras, bet dar kartą užakcentuojja autoriaus užmojį: parodyti šių valdovų asmeniškus bruožus ir jausmus, iškelti jų vidinius išgyvenimus, neapsiribojant betgi vieno žmogaus — autoriaus — žiūros tašku, o leidžiant juos apčiuopti kaip figūras, kurių reikšmės ieško kiekvienas lietuvis.

Knyga pradedama įvadiniu eilėraščiu, nusakančiu, ką tie „balsai iš anapus" reiškia pačiam autoriui. Tai daugiausia jo ankstyvesniųjų knygų tonų primenančios eilės, su rimo užuominom ir beveik didaktine intencija, nurodant betgi ir poveikį, kurį tikisi iššaukti: „Klausydamiesi jų, / Save pažįstame" (p. 7). Skaitytojas čia kviečiamas ne tik sugrįžti į praeities valdovų dūmas, bet ir savęs paklausti, kokį „balsą" jis pats paliks, kaip bus suprastas.

Kadangi krikščionybės jubiliejus yra pirmuoju paskatu šiai knygai užbaigti ir išleisti, ji pradedama bažnyčios atstovo figūra: popiežiaus Inocento IV portretu, pabrėžiant religinę perspektyvą ir krikšto svarbumą Lietuvai, bet kartu iškeliant šį svarbų įvykį už lietuviško horizonto ribų. Taip iš karto dichotomija: Lietuva lietuvių akyse / jos supratimas ir reikšmė visuotinėj istorijoj.

Valstybingumo svarba iškyla, pasirenkant ne Mindaugo krikšto, o jo vainikavimo datą. Iš pat pradžių betarpiškai perduodamas personažo, o ne jį kuriančio poeto „aš": ta distancija bus skrupulingai išlaikyta per visą knygą. Atskleidžiama ne popiežiaus didybė ar beveik dieviška galybė, o jo nuovargis, bandant atlikti savo pareigas. Nėra čia nereikalingų žodžių nei jausmų: efektas išgaunamas ritmu.

„Karalius Mindaugas" įneša Lietuvos suvienijimo viziją, paremtą daugelio intakų susiliejimo į vieną galingą upę įvaizdžiu. Tai įdomus kontrastas vienai iš geriausiai žinomų ispanų viduramžių poemų, Jorge Manrique „Coplas", kur upė — žmogaus gyvenimo metafora — rodoma tekanti į jūrą-savo mirtį, nors ši ir veda į amžinąjį gyvenimą. Mindaugo mintyse upės susivienija naujai galybei, beveik pranašaujančiai visai neseniai nuo prispaudimo bekylančių Pabaltijų tautų sukurtą neišdildomą vaizdą: rankų grandinę, besitęsiančią trijų valstybių pakrante:

Susikabinkim rankomis —
Nušvitus Baltija
Mus glaustis šaukia. (13)

Užuominomis apie kalavijuočius iškeliama bažnyčios atstovų klasta, jiems priešpastatant pagonių tikėjimo stiprybę ir tyrumą. Tam atrandamas intymus, bet pilnas vidinės jėgos krivių ir jais tikinčiųjų balsas, įsijaučiama į jų vidines nuotaikas. Kvestijonuojamos abiejų pusių vertybės, išrikiuojant eilę klausimų, į kuriuos nėra atsakymo, bet nepaverčiant jų tuščia retorika. Aplamai žodžiai parenkami labai taikliai: jaučiasi autoriaus šykštumas tropoms, tuo padidinant jų įtaigumą, kai jie pavartojami:

Kaip sunkiai velka mūsų gedulą
Keleiviai debesys (14)

Užuomina apie gedulą sugrįžta ne kartą — jis beveik tampa vadovaujančiu motyvu, taip, kaip ir kiekvieno valdovo netikrumas, dvejojimas, kartais pasiekiant beveik egzistencialios įtampos:

Ir Vorutos pily
Budėjimų naktim
Bijau aš savo žingsnių. (17)

Dažnai labiausiai atmintin įstringančios eilutės yra eilėraščio gale, rečiau pačiame centre (p. 73). Kartais net pati paskutinė eilutė nuskamba kaip atskira epigrama (p. 25). Vengiama retorikos ir literatūrinių įvaizdžių, bet užakcentavimui pavartojamos trijulės: trijų būdvardžių, daiktavardžių, veiksmažodžių serijos, kurios kontrastuoja su jas gaubiančių eilučių nuogumu. Nors paties autoriaus balsas niekad nepasigirsta, jo simpatijas gal būtų galima išskaityti tono sėkmingume. Taip, pavyzdžiui, Mindaugo, Mortos, Aldonos, Nadruvos krivio balsai plaukia meistriškai moduliuojant ritmą; Treniotos ar kryžiuočių magistro monologai ne tokie sklandūs, lyg kur tai užkliūva. Kad autorius yra įgudęs eiliuotojas, įrodo ir kartais iškylančios aliteracijos:

Kils pjautynės, kauksmai,
Kaulo sveiko neliks. (78)

Nors eilėraščiuose aiškiai užčiuopiamas noras ribotis tik esminėmis išraiškos priemonėmis, užakcentuojant vieną savybę ar mintį, pranciškonams būdinga meilė gamtai padiktuoja ir atmintinų palyginimų, atsiremiančių į gamtos apraiškas ir liudijančių subtilų jos pajutimą, kaip eilėraštyje „Didysis kunigaikštis Traidenis". Įdomiai ir darniai įvedami liaudies pasakų ar dainų elementai (p. 46). Šioje knygoje autorius atsisako rimo, žodžiai plaukia laisvai, siužetui nustatant eilių ilgumą. Ypač pasisekę kai kurie į trumpaskiemenes eilutes suglaudinti monologai, kaip „Margiris", kuris savo forma ir ritmu primena senoviškas raudas. Savo eilėdaros tobulumu ir iššaukiamo efekto stiprumu jį beveik viršija „Aldonos Gediminaitės, Lenkijos karalienės" skundas, išvystomas per septynis fragmentus su dideliu vientisumu, pagaunant mergelės balso liaudies dainose gaidą ir meistriškai žaidžiant ritmu, ypač pirmajam fragmente (p. 58). Ir įvaizdžiai čia ateina iš moteriško repertuaro:

Pavogtus metus
Suvarstė laumės,
Tartum gintaro
Gelsviausio karolius. (63)

Iš viso moteriški balsai šioje knygoje itin įtikinančiai skamba; įsijaučiama į moters būklę, pasiekiant beveik androginijos. Neišdyla-

nčiai atmintin įsirėžia karalienės Mortos balsas, apie kurią Mindaugas, patvirtindamas moters/vyro vienybę ir beveik lygybę, porino:

Dėkoju Viešpačiui,
Kad Jis tau suteikė stiprybės
Pakelti mano sielvartams,
Džiaugsmams ir garbei. (18)

Morta kalba ne kaip karalienė, o kaip moteris, suvokianti gyvenimo ir mirties paslaptį iš lyriškos perspektyvos, kaip motina (p. 24). Ta perspektyva pakeičia ir herojiškumo vaizdavimą („Seserims"), diktuoja su moters kasdieniniu gyvenimu susijusius įvaizdžius, įgalina sumaniai pavartoti inversiją stipresniam įspūdžiui išgauti. Įdomu Mortos balsą palyginti su karalienės Jadvygos, kurios portrete dominuoja ledo, sniego, žiemos gulbės motyvas: tartum norint įtaigauti, kad ji jau civilizacijos paveikta, įvilkta į išmoktą rolę, ir jos žodžiai negali prasiveržti žmogiška šiluma pro literatūrinį rūbą, kaip ji viduje nekentėtų.

Jei Mindaugas ir Vaišvilkas parodomi kaip dvejojantys valdovai, sunkiai suderinantys savyje dviejų tradicijų, dviejų religijų kovą, o su Gedimino figūra grįžtama prie krikštą nešančiųjų klastos ir smurto pasmerkimo, sekančių kartų valdovų portretai išgaunami priešpastatymu: Kęstutis / Algirdas, Vytautas / Jogaila, per pirmuosius leidžiant kalbėti jausmui ir savo žemės, ypač Žemaitijos, meilei, per antruosius — protui, parodant jų universalesnę perspektyvą. Čia nebandoma jų — ypač Jogailos — sukurti kaip pilnutinių asmenybių, o parenkamas tik daugiausia su krikščionybės atnešimu susijęs aspektas. Gal dėl to Jogailos atvaizdavime *nepasiekiama tokios dramatiškai tragiškos įtampos, kaip Sruogos Milžino paunksmėje* sukurtoje jo figūroje. Vytautas betgi įgauna daugialypę dimensiją, nors kartais — ir tai vienintelis toks nukrypimas — kyla klausimas, ar tai jo, ar autoriaus balsą girdime (pvz., „Motiejui, pirmajam Žemaitijos vyskupui").

Ketvirtoji dalis — „Į naują dieną" — nelabai pateisina pavadinimą: tiek Jogailos, tiek Vytauto, tiek Jadvygos troškimai neišsipildo; iš jų neplaukia stiprybė ir pilnas tikėjimas savo idealais. Paskutinio fragmento paskutiniai žodžiai:

Išvaduota mirties,
Pasipuošiau purpuru
Šiaurės pašvaisčių (120)

neatkelia durų į ateitį: viskas suledėja. Tokiame nelauktame knygos užbaigime norint būtų galima įžiūrėti postmodernistinį atvirumą ir užmenamą mįslę — panašiai, kaip Alejo Carpentier paskutiniame romane, susidedančiame iš Kolumbo apmąstymų apie Amerikos atradimą ir jos laimėjimą krikščionybei (*El arco y la sombra*) — ką dovanojo krikščionybė ne tik kraštui, į kurį atėjo, bet ir jai tą kraštą dovanojusiems valdovams? Tuo ši knyga ir yra išskirtina: įtaigauja daug klausimų bei interpretacijų, kurių pats autorius gal visai nebuvo numatęs ją rašydamas.

Birutė Ciplijauskaitė

METMENŲ AUKOTOJAI

$100 — Marija Gimbutienė
$60 — Dr. Adolfas Šležas
$50 — Birutė Gylienė
$50 — Birutė Gylienė
$50 — Eugenija Pakulis
$50 — Ada E. Sutkienė

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titas Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Albertas Zalatorius, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Marija Paškevičienė, Dalia Sruogaitė,

Administracija: Aleksas Vaškelis
3113 W. Vina del Mar Blvd.
St. Petersburg Beach, FL 33706

Kaina: Pavienio numerio — $8.00. Prenumerata metams (du numeriai) — $15.00. Kanada ir JAV — $15.00; Lietuva $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiuta.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

ISSN 0543-615X

ALp(LKA)1742
1991, Nr.60